פיוטי ר׳ ישועה בירבי יוסף הכהן השופט

יוצאים לאור על ידי שולמית אליצור וטובה בארי

א. דמותו של המשורר

ר׳ ישועה הכהן בן ר׳ יוסף השופט (או הדיין) היה מאישי הציבור הבולטים באלכסנדריה באמצע המאה הי״א, ורוב ההיסטוריונים העוסקים בגניזה הדוקומנטרית הזכירוהו, מי בארוכה ומי בקצרה.[1] ר׳ ישועה בן יוסף היה דור שלישי לדיינים באלכסנדריה.[2] הוא היה קשור אל ראשי הקהילה השאמית (היא קהילת בני ארץ ישראל) בפסטאט, ובראשם ר׳ אפרים בר שמריה,[3] ועמד בקשר גם עם ראשי הישיבה הארץ ישראלית.[4] הוא אף זכה מטעמם לתואר ׳חבר׳, תואר שאבותיו לא זכו לו.[5]

* תודתנו נתונה לפרופ׳ מרדכי עקיבא פרידמן, לד״ר אבי שמידמן ולרב יעקב ישראל סטל על עזרתם והערותיהם.

1 ההיסטוריונים שדנו בו הם יעקב מאן (J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fātimid Caliphs*, New-York 1920, I, pp. 205–206 [להלן: מאן, היהודים במצרים], וראה גם שם עמ׳ 72, 88–90, ובמקומות נוספים המצוינים בהערות הבאות); שלמה דב גויטיין (בכמה מקומות בספרו: S. D. Goitein, *A Mediterranean Society,* I-V, Berkeley-Los Angeles-London, 1900–1985 [להלן: גויטיין, חברה ים תיכונית], ראה על פי כרך המפתח [Berkeley-Los Angeles-Clifornia, 1993], עמ׳ 124; וכן ש״ד גויטיין, סדרי חינוך מתקופת הגאונים עד בית הרמב״ם, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ קצב–קצג; הנ״ל, היישוב בארץ ישראל בראשית האיסלאם ובתקופת הצלבנים לאור כתבי הגניזה, ירושלים תש״ם [להלן: גויטיין, היישוב], עמ׳ 49–50, 70, 79–81, 164–168); מרדכי עקיבא פרידמן (ראה להלן, הערה 10); משה גיל (בספרו ארץ־ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה, א–ג, תל־אביב תשמ״ג [להלן: גיל, ארץ ישראל], א, עמ׳ 424–425 ובכמה מקומות נוספים שם [ראה להלן]; הנ״ל, במלכות ישמעאל בתקופת הגאונים [להלן: גיל, במלכות ישמעאל], א–ד, ירושלים ותל־אביב תשנ״ז, במקומות שונים [ראה שם, על פי המפתח, ועיין במיוחד במכתביו של ר׳ ישועה המתפרסמים שם, ד, עמ׳ 231–242, שיוזכרו להלן]); מנחם בן ששון (בספרו יהודי סיציליה 825–1068: תעודות ומקורות, ירושלים תשנ״א, עמ׳ 382, 389 [ישועה נזכר שם בדרך אגב בשתי תעודות]); אלינער ברקת, שפריר מצרים, תל־אביב תשנ״ה, עמ׳ 71, 177; ולאחרונה הקדישה לו פרק רחב מרים פרנקל (מ׳ פרנקל, האוהבים והנדיבים: עילית מנהיגה בקרב יהודי אלכסנדריה בימי הביניים [להלן: פרנקל, האוהבים והנדיבים], ירושלים תשס״ו, עמ׳ 49–73; וראה עוד שם, בהמשך הספר, על פי המפתח).

2 ראה פרנקל, שם, עמ׳ 52.

3 מכתב של ר׳ ישועה בר יוסף לר׳ אפרים בר שמריה נדפס אצל מאן, היהודים במצרים (לעיל, הערה 1), ב, עמ׳ 91 (מכ״י קמברידג׳, ספריית האוניברסיטה TS 24.11).

4 ראה את האישים שמציינת פרנקל, האוהבים והנדיבים (לעיל, הערה 1), עמ׳ 53–60, ולהלן, בסמוך.

5 מציין זאת בהבלטה ר׳ שלמה בירבי יהודה גאון במכתב לאנשי אלכסנדריה בעניין ישועה. לפרסום מלא של המכתב מכ״י קמברידג׳, ספריית האוניברסיטה TS 13 J 14.16 ראה גויטיין,

ר' יוסף הכהן, אביו של ישועה, כיהן כדיין מסוף המאה העשירית, ובשנת 1042 עדיין נזכר על ידי קאצ'י מוסלמי כ'אלמערוף באלדיין' (הידוע בשם 'הדיין').[6] בתעודה משנת 1055 הוא כבר נזכר בברכת המתים.[7] כבר בחיי ר' יוסף נשא עמו בנו ר' ישועה בעול ההנהגה, ומכתבים שונים של האב נכתבו כנראה בידי הבן.[8] כמה מכתבים של ר' ישועה נמצאו בגניזה הקהירית, חלקם בעסקי ציבור, כגון פדיון שבויים,[9] וחלקם דנים בשאלות הלכתיות שהגיעו לבית הדין ור' ישועה נועץ בעניינן עם חכמים מורי הלכה.[10] תעודות אחרות עוסקות במעמדו של ר' ישועה: מתברר שהייתה לו אופוזיציה חזקה בקהילת אלכסנדריה, ומתנגדיו – ובראשם שלה בן משה החזן – התלוננו עליו בפני גאוני ישיבת ארץ ישראל. התלונות החלו בהיותו צעיר, בתקופת כהונתו של ר' שלמה בירבי יהודה גאון,[11] ולא פסקו אפילו בימי דניאל בן עזריה נשיא וגאון.[12] הגאונים עמדו לצדו של ר' ישועה ולעתים אף חלקו לו שבחים מופלגים וציינו את גדולתו

היישוב (לעיל, הערה 1), עמ' 79–81; גיל, ארץ ישראל (לעיל, הערה 1), ב, עמ' 127–129, תעודה 74; פרנקל, שם, עמ' 503–505 (תעודה 63). הגאון מציין שהיה על ישועה להודות לאלוהים על שזכה למה שלא זכו לו לא אביו ולא סבו.

6 ראה גויטיין, חברה ים תיכונית (לעיל, הערה 1), ג, עמ' 443, הערה 34. המסמך (כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS 13 J 8.31) נדפס אצל פרנקל, שם, עמ' 492–494, תעודה 60.

7 פרנקל, שם, עמ' 50 והערה 14 (על פי גיל, ארץ ישראל [לעיל, הערה 1], ב, תעודה 355).

8 ראה את המכתב הנדפס אצל פרנקל, שם, עמ' 468, תעודה 53. השולח הוא כנראה ר' יוסף, והוא אף מזכיר את בנו – 'ר' ישועה המומחה חמוד[י]'; אך אותיות הכתב דומות מאוד לכתיבת ידו האופיינית של ר' ישועה.

9 מכתב מפורט בעניין פדיון שבויים בכתיבת יד ר' ישועה בן יוסף הכהן, שנשלח אל ר' אפרים בר שמריה בפוסטאט, פרסם A. Cowley, 'Bodleian Geniza Fragments', *JQR* XIX (1907), pp. 250–254 מתוך כ"י אוקספורד, בודלי Ms. Heb. a. 3 דף 28, וראה דיון מקיף בפתיחתו להלן, בסעיף ב. בפדיון שבויים עוסק גם המכתב של ר' ישועה אל ר' נהראי בר נסים שהדפיס מאן, היהודים במצרים (לעיל, הערה 1), חלק ב, עמ' 240–242 (=גיל, במלכות ישמעאל [לעיל, הערה 1], ד, עמ' 235–237 [תעודה 672, מכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS 12.338]). רשימה של מכתבים נוספים בעניין פדיון שבויים הקשורה לר' ישועה ולסובבים אותו באה אצל פרנקל, האוהבים והנדיבים (לעיל, הערה 1), עמ' 71, הערה 34.

10 כזאת היא, דרך משל, האיגרת בעניין יבמה שסירבה להתייבם לאחי בעלה שהיה נשוי לאישה אחרת שהדפיסו מאן, היהודים במצרים (לעיל, הערה 1), ב, עמ' 242–245; מ"ע פרידמן, ריבוי נשים בישראל: מקורות חדשים מגניזת קהיר, ירושלים תשמ"ו, עמ' 136–144; וגיל, במלכות ישמעאל (לעיל, הערה 1), ד, עמ' 237–240 (תעודה 673) מתוך כ"י אוקספורד, בודלי Ms. Heb. c. 13 (2807/16) דף 20. האיגרת מופנית אל ר' נהראי בר נסים שישב בפסטאט, והיא כתובה בידי ר' ישועה הכהן.

11 שתי איגרות של ר' שלמה בן יהודה גאון אל קהל אלכסנדריה בעניין תלונותיהם על ר' ישועה הדפיס גיל, ארץ ישראל (לעיל, הערה 1), ב, עמ' 126–129 (תעודות 73, 74). גיל מתארך את התעודות לסביבות שנת 1025.

12 מכתב של דניאל בן עזריה אל אברהם הכהן בן פְּרָאת, המספר בין השאר גם על תמיכתו בר' ישועה, הדפיס גיל, שם, עמ' 648–655 (תעודה 355); גיל מתארך את המכתב לשנת 1055 בערך.

בתורה, את מידותיו הטובות ואת יראת השמיים שלו, אך הביעו – לפחות ברמיזה – גם ביקורת על התנהגותו, וקיוו שהוא יתאים את עצמו לאנשי דורו וידאג להיות מקובל עליהם, ואף יימנע מלנהוג בראוותנות.[13]

ר' ישועה מצטייר אפוא כתלמיד חכם, דיין תקיף, ומנהיג ציבור הנושא את משרתו ברמה ונאלץ להיאבק פעם אחר פעם עם מתנגדיו.

ב. איגרותיו

כישרונו הספרותי של ר' ישועה ניכר מאיגרותיו העבריות. איגרות אלה נפתחות, כמנהג התקופה, בדברי ברכה מפוארים ומסולסלים.[14] מכיוון שהחומר כבר התפרסם במפוזר במחקרים היסטוריים לא נשוב ונדפיס אותו כאן, אלא נביא קטע אחד לדוגמה, מפתיחתה של איגרת מפוארת במיוחד, ונעמוד על מהלכיו הלשוניים והספרותיים.

את איגרתו לר' אפרים בר שמריה בעניין פדיון השבויים[15] פותח ר' ישועה במילים:[16] 'אֶל הָאֱיוֹמָה / הַתְּמִימָה / לַהֲקַת הָעֲצֻמָה / אַיֶּלֶת הָאֲהָבִים / עֲדַת הַנְּדִיבִים / בְּהִירַת הַמַּאוֹר / בּוֹדֶקֶת הַמִּבְאוֹר / גְּבֶרֶת מַמְלָכָה / דּוֹרֶכֶת דְּרִיכָה / הֲמוּלַת קִידּוּשִׁים / וְצֹאן קָדָשִׁים / זְמוֹרַת צַדִּיקִים / חוֹקֶקֶת חֻקִּים / טָהֳרַת הַנְּתִיבוֹת / יוֹשֶׁבֶת בְּרֹחוֹבוֹת / כּוֹנֶנֶת מֵישָׁרִים / לוֹמֶדֶת בֵּירוּרִים / מְיֻסֶּדֶת תַּרְשִׁישִׁים / נוֹצֶרֶת פֵּירוּשִׁים / סוֹדֶרֶת מִלּוּלִים / עוֹסֶקֶת מַהֲלָלִים / פּוֹצַחַת שִׁירוֹת / צוֹעֶדֶת יְשׁוּרוֹת / קוֹשֶׁבֶת קוֹלוֹת / רוֹחֶשֶׁת בְּמַקְהֵלוֹת / שׁוֹרֶרֶת בֵּין גַּלִּים / תּוֹכֶנֶת מִפְעָלִים / הֵיא הָאֲחוֹת הַיְרוּשַׁלְמִית / הַגְּדוֹלָה הַשּׁוּלַמִּית / עֲדַת הַתּוּשִׁיָּה / נוֹצֶרֶת פְּלִילָיָה / תְּבוֹרַךְ מִמְּעוֹנִים / יְאֻשְּׁרוּהָ הֲמוֹנִים / יִתְעַלּוּ דְגָלֶיהָ / קְטַנֶּיהָ וּגְדוֹלֶיהָ / יִרְאוּ הַתְּשׁוּעָה / בַּעֲלוֹת הַשַּׁבָּעָה / יִתְחוֹנְנוּ בַּחֲנִינָה / בְּהֶרָאוֹת הַשְּׁמוֹנָה / תִּתְקַיֵּם לָמוֹ שְׁבוּעָה / בְּהִגָּלוֹת הָאַרְבָּעָה'.

בקטע זה, הכתוב בפרוזה מחורזת, סממנים פייטניים רבים:[17] קודם כול, הנמענת, היא הקהילה של בני ארץ ישראל בפוסטאט שר' אפרים בר שמריה

13 ראה בתעודות הנזכרות בהערות הקודמות. לניתוח תעודות אלה עיין פרנקל, האוהבים והנדיבים (לעיל, הערה 1), עמ' 55–59.

14 על תפוצת השיטה בזמנו של ר' ישועה ראה ט' בארי, 'שרידי איגרונים קדומים מן הגניזה', קבץ על יד יח (כח, תשס"ה), עמ' 43–79.

15 הוא המכתב שהדפיס קאולי; ראה לעיל, הערה 9.

16 ר' ישועה לא ניקד את האיגרת; הוספנו את הניקוד כדי להקל על הקוראים. הניקוד 'גְּבֶרֶת מַמְלָכָה' (ולא 'גִּבְּרַת') הוא על פי יש' מז, ה; בין כתבי הגניזה שכיח סימון יו"ד אחרי הברה מוטעמת המנוקדת בסגול. 'שׁוֹרֶרֶת בֵּין גַּלִּים' הוא כינוי משונה לקהילה, אך הניקוד בשי"ן ימנית מחויב על פי האקרוסטיכון; ושמא כיוון הפייטן לקהל ההולך בדרכי אבותיו ששרו בצאתם ממצרים, אחרי עברם בין גלי ים סוף, או שראה ב'גלים' מטפורה לצרות המתרגשות על ישראל ותיאר את הקהילה כמי שאינה מפסיקה לשיר ולשבח למרות צרות אלה.

17 ר' ישועה נוהג כאן, כפי שציינו, כמקובל ברוב הפתיחות לאיגרות בזמנו, וכגון הפתיחות שליקט ר' עלי בן יחזקאל; ראה בארי (לעיל, הערה 14) עמ' 66–79.

עמד בראשה,[18] מכונה כאן בשפע של כינויים המזכירים את דרכם של פייטנינו הקדומים. האיגרת נפתחת בשלושה כינויים חורזים (האיומה, התמימה, להקת העצמה), ואחריהם בא שטף של כינויים נוספים המסודרים באקרוסטיכון אלפביתי (מ'איילת האהבים' ועד 'תוכנת מפעלים'), ובצמדים החורזים ביניהם ויוצרים תבנית סדירה, כמעט שירית.[19] עם סיום האלפבית בא הזיהוי של הנמענת – אך גם הוא בלשון כינוי: 'היא האחות הירושלמית', וכינוי זה מלווה בתיאור פייטני נוסף: 'הגדולה השולמית', תוך שימוש חריף בשם הפרטי 'שולמית' (הנופל על לשון 'ירושלמית') כשם כללי – המושלמת.[20] לאחר שני כינויים נוספים ('עדת התושיה / נוצרת פליליה') עובר ר' ישועה לדברי ברכה. אך גם ברכותיו אמורות בלשון חידות פייטנית: הזמן המצופה מתואר כזמן של 'עֲלוֹת הַשַּׁבָּעָה', 'הֵרָאוֹת הַשְּׁמוֹנָה' ו'הִגָּלוֹת הָאַרְבָּעָה' – ורק בקיאות בדרכם של פייטנים מאפשרת את הבנת הנושאים הנרמזים במספרים הללו: 'שבעה רֹעים ושמֹנה נסיכי אדם' (מיכה ה, ד) ו'ארבעה חרשים' (זכ' ב, ג), שהופעתם משמשת כמטונימיה לעת הגאולה.

השימוש באמצעים פייטניים באיגרת עולה גם מהמשכה: קהילת השאמיים בפוסטאט מתוארת כ'עֲדַת הָרוֹעֶה / הַנָּדִיב הַשּׁוֹעֶה', הוא ר' אפרים בר שמריה, ועם הזכרת שמו מברך אותו ר' ישועה במילים: 'יְאַמְּצֵהוּ מְאַמֵּץ אֲמוּצָיו / וְיָבָרְכֵהוּ מְבָרֵךְ בְּרוּכָיו / וְיגַבְּרֵהוּ מְגַבִּיר גְּבוּרָיו / וְיַעֲזְרֵהוּ עוֹזֵר עֲזוּרָיו'. גם כאן באה סדרת כינויים פייטניים, הפעם להקב"ה ('מאמץ אמוציו', 'מברך ברוכיו' וכו'), והם מלווים בפעלים המבקשים שר' אפרים יזכה גם הוא לחיזוק, לברכה ולעזרה מאת ה'. דרך הניסוח כאן מזכירה את שיטת האליטרציה האלפבתית המקובלת ברהיטים פייטניים,[21] ואפשר שר' ישועה, שפתח כאן את הרצף באותיות א–ג, חשב להשלים את האלפבית, אך תוך כדי כתיבה נמלך והסתפק בטור נוסף אחד.

גם ברכת השלום, הבאה לאחר הזכרת שמו של ר' אפרים בר שמריה, כתובה

18 ראה בפירוט אצל ברקת, שפריר מצרים (לעיל, הערה 1), עמ' 100–121.

19 סדרת כינויים אלפבתיים בראש איגרת אל אלעזר הדיין הכתובה כנראה בידי ר' ישועה בן יוסף באה גם בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS 10 J 24.9 (על מקור זה ראה גויטין, חברה ים תיכונית [לעיל, הערה 1], ב, עמ' 530, וגיל, ארץ ישראל [שם], א, עמ' 468, הערה 790); הנמענים מכונים שם 'אוהבי עליון / ברוכי שדי ... טובי עין / ישרי דרך / כלולי יופי / למודי תושיה' וכו'.

20 השימוש בשם פרטי לציון שם עצם כללי הוא מקישוטי השיר הידועים בפואטיקה הערבית, ושימש גם בשולי השירה העברית בספרד. ראה דוד ילין, תורת השירה הספרדית, ירושלים ת"ש, עמ' 274; ש' אליצור, שירת החול העברית בספרד המוסלמית, תל אביב תשס"ד, ג, עמ' 208. הופעתו אצל ר' ישועה הכהן איננה מפתיעה, שכן כבר רב סעדיה גאון למד שימוש זה מהערבים והכניסו כפעם בפעם לפיוטיו. ראה י' טובי, פיוטי רב סעדיה גאון: מהדורה מדעית (של היוצרות) ומבוא כללי ליצירתו, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשמ"ב, א, עמ' 281–282. במקרה זה סייעה גם הופעת השם במקרא ביידוע (שה"ש ז, א).

21 השווה מ' זולאי, 'מחקרי יניי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית ב (תרצ"ו), עמ' רמג–רמד. יש לציין שר' ישועה אינו מסתפק בהכפלת אות האקרוסטיכון אלא משתמש כאן בשורשים חוזרים, ואולי מדובר בסימן של שחיקה.

בלשון פייטנית מפוארת: 'שָׁלוֹם מְעֻוֶּלֶה / וּבִין מְגֻוֶּלֶה / מִפַּז לֹא מְסֻוֶּלֶה / וְחֶסֶד מְמֻוָּלֶא / נֶצַח לֹא מְכֻוֶּלֶה / וְיֵשַׁע מְחֻוֶּלֶה / סֶלָה לֹא מְשֻׁוֶּלֶה / וְנֵזֶר מְדֻוֶּלֶה / בְּצוּל לֹא מְצֻוֶּלֶה / וְלֹא מְאֻוֶּלֶה / וְלֹא מְבֻוֶּלֶה'. החרוז האחיד תורם כאן לשטף הדברים, אך מבין השיטין עולה תעוזתו הלשונית של ר' ישועה: בצד פעלים מגזרת ל"י, הניטים כאן באופן תקני,[22] ולצדם 'ממולא', מפעלי ל"א הרגילים להינטות כפעלי ל"י, אנו מוצאים כאן את הפועל 'מְצֻוֶּלֶה' המחודש תוך מעתק מגזרה אחת לחברתה: יסודו בשורש צל"ל, אך כאן הוא בא על דרך ל"י, באופן המזכיר את השם 'מצולה'. תעוזה מסוימת בנטיות הפועל מצאנו אצל ר' ישועה גם בקטע הפתיחה, שבו הופיעו הפעלים 'כּוֹנֶנֶת' במקום 'מְכוֹנֶנֶת', ו'שׁוֹרֶרֶת' במקום 'מְשׁוֹרֶרֶת' – על דרך בניין קל, אך במשמע של פולל.

מקורותיה של תעוזתו הלשונית של ר' ישועה נגלים מן הפסקה הבאה באיגרת, המאחל לר' אפרים את 'כָּל תַּעֲדוּדֵי הַמִּפְאָר', כנראה: את כל העדיים המפוארים (בסמיכות תיאור האופיינית לפייטנינו לדורותיהם). השמות 'תַּעֲדוּד' ו'מִפְאָר' – במשקלי המקור 'תַּקְטוּל' ו'מִקְטָל' – הם שמות סעדייניים מובהקים. עליהם אפשר להוסיף את 'מְבָאוֹר' שבקטע הראשון, ובמידה מסוימת גם את הכינוי לאלכסנדריה 'פֶּרֶז נֹא אָמוֹן' שבהמשך – כלומר, העיר נוא אמון (כינוי שגור לאלכסנדריה שהיא עיר נמל 'פרוזה' (כלומר: פרוצה לכיוון הים).[23]

כישרונו הספרותי של ר' ישועה בן יוסף הכהן ניכר אפוא מפתיחת האיגרת, וזיקתו ללשון הגבוהה ביותר של התקופה – היא הלשון המושפעת מחידושי רב סעדיה גאון – מעידה על כתיבה אליטיסטית במובהק. אבל לא רק איגרות כתב ר' ישועה: מכתבי הגניזה הגיע לידינו גם סך נכבד של פיוטים שלו, ולפרסומם מוקדש המאמר הזה.

22 השורשים הבאים כאן הם על"י, גל"י, סל"י (השווה איוב כח, טז; יט), כל"י, חל"י (לשון חילוי וריצוי), של"י (מעניין אשליה ואכזבה, השווה מל"ב ד, כח), דל"י (לשון רוממות), אל"י (לשון אלה ושבועה) ובל"י. כל הפעלים כאן הם בבניין פָּעַל, ובחלקם שימוש זה נדיר ביותר (כך, דרך משל, על פי אתר 'מאגרים' של המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, השורש אל"י בפועל נרשם עד כה רק בפזמוני האנונימוס; חל"י [בלשון חילוי ותחנונים] – רק בתפילה של רס"ג, ובל"י – רק בפיוט ברכת המזון אחד).

23 'פרז' כאן היא חלופה פיוטית לכינוי הערבי לאלכסנדריה 'ת'גר' (עיר נמל, לשון פרצה; הערת פרופ' מרדכי עקיבא פרידמן). ל'תעדודי' השווה גם: ש"ד גויטיין ומ"ע פרידמן, ספר הודו ד (ב): חלפון הסוחר המשכיל והנוסע הגדול, ירושלים תשע"ג, עמ' 149, שורה 5 (תודתנו נתונה למ"ע פרידמן על הפניה זו). ייתכן שמשמע השם כאן הוא לשון עידוד ותמיכה. על משקלי השם אצל רס"ג עמד מ' זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' לח–מ, וכן בדוגמאות שונות שם, בעמ' יג–סב. על העובדה שרס"ג העדיף צורות שראה בהן צורות מקור העמידה א' גולדנברג, 'עיונים באגרון לרב סעדיה גאון', לשוננו לז (תשל"ג), חלק ראשון, עמ' 117–136; חלק שני, שם, עמ' 275–290; חלק שלישי, לשוננו לח (תשל"ד), עמ' 78–90. עיון מקיף בתורת הדקדוק ולשון השיר אצל רס"ג בא בספרו של א' דותן, אור ראשון בחכמת הלשון – ספר צחות לשון העברים לרב סעדיה גאון, א–ב, ירושלים תשנ"ז.

ג. פיוטי ר' ישועה: מבט כללי

פיוט של ר' ישועה הכהן בן ר' יוסף – שבעתא לחנוכה (להלן, פיוט ב) – נדפס לראשונה על ידי מנחם זולאי בשנת תש"ט; בשנת תשי"ג הדפיס זולאי קטע נוסף מפיוט של ר' ישועה: את המגן שבקדושתא לחנוכה (פיוט א).[24] אבל מאז ועד היום, במשך כשישים שנה, לא נדפסו שום פיוטים נוספים שלו, ופועלו כפייטן כמעט נשכח.

כאן נדפסים כל הפיוטים שניתן לייחס לר' ישועה בן יוסף. איסוף ראשוני שלהם נערך בעזרת הקטלוגים של המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר. קטעים נוספים זוהו על ידי טובה בארי. מתוך היכרות עם כתיבת ידו של ר' ישועה באיגרותיו, ניתן היה לקבוע שחלק מכתבי היד שבהם מופיעים פיוטים חתומים בשמו הם אוטוגרפים, ומתוך כך ייחסנו לו מספק עוד כמה פיוטים (הנדפסים בנספח).

כל הפיוטים שייחסנו כאן בוודאות לר' ישועה חתומים במפורש בשמו, חוץ מאחד (ג) שחתימתו הגיעה לידינו רק בחלקה, אך הוא מיוחס לר' ישועה בכותרת חד־משמעית. בגניזה נמצאו פיוטים רבים נוספים החתומים 'ישועה', אך שם זה לבדו אינו מאפשר את ייחוסם לפייטננו: השם ישועה היה נפוץ מאוד בתקופת הגניזה, וידועים לנו כמה משוררים נוספים ששמם ישועה, כגון ישועה החבר בן נתן,[25] ישועה בן דונש, ישועה (הכהן) בן יהודה, ישועה בן יעקב, ישועה מנגם וישועה ששון.[26] משום כך, הובאו כאן רק שירים החתומים במטבעות חתימה משמעותיים יותר, המכילים גם את ייחוס המשורר לאביו יוסף,[27] או לפחות

24 שני הפיוטים נדפסו לכבוד חג החנוכה בעיתון 'הארץ', במדור 'פרסומי המכון לחקר השירה העברית', הראשון בכ"ט בכסלו תש"ט (31/12/1948) והשני בכ"ד בכסלו תשי"ג (12/12/1952). בפרסום הראשון רמז זולאי למחקרים של מאן והיסטוריונים אחרים על ר' ישועה. ראה עתה: מ' זולאי, מפי פייטנים ושופכי שיח, בעריכת ש' אליצור, ירושלים תשס"ה, עמ' קעז–קפא, ובהערות שם, עמ' רמח–רמט.

25 ראה עליו אצל מ' זולאי, 'קינת ר' ישועה החבר בירבי נתן על מות בנו יאשיהו', במאמרו: 'פיוטים לזכר מאורעות שונים', ידיעות המכון לחקר השירה העברית ג (תרצ"ז), עמ' קעו–קפג; נדפס שנית בספרו, ארץ־ישראל ופיוטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 608–615; ע' פליישר, 'השלמות לקרובת ר' ישועה החבר בירבי נתן על מות בנו יאשיהו', במאמרו: 'ענייני פיוט ושירה', מחקרי ספרות מוגשים לשמעון הלקין, ירושלים תשל"ג, עמ' 183–189; ש' אליצור, 'חידושים בחקר השירה והפיוט בגניזת ז'נבה', אוסף הגניזה הקהירית בז'נבה: קטלוג ומחקרים, בעריכת ד' רוזנטל, ירושלים תש"ע, עמ' 251–254.

26 הרשימה היא על פי הקטלוג של המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר שעל יד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. אישים נוספים בשם ישועה, הנזכרים בקטלוג כנמעני שירים ואיגרות או כבעלים של ספרים, הם למשל ישועה בן מבחר בן קשקוש, ישועה בן אברהם (הכהן), ישועה הלוי, ישועה בן תקוה, ישועה בן שלמה. ברשימות שמות מן הגניזה נזכרים עוד אישים רבים ששמם ישועה.

27 מעולם לא מצאנו את החתימה 'ישועה בר יוסף' בלבד: ר' ישועה דאג תמיד לציין את ייחוסו 'הכהן', ובדרך כלל הוסיף עוד תואר שלו ('החבר') או של אביו ('השופט' או 'הדיין'). רק

'ישועה הכהן החבר'. רק במקרה אחד חרגנו מכלל זה: השבעתא לחנוכה (ב) חתומה 'ישועה חזק' בלבד, אך העובדה שהיא מועתקת בסמיכות לקדושתא לחנוכה (א) החתומה כמה פעמים במטבעות חד־משמעיים, וסגנונה הקרוב לקדושתא זו, מאפשרים לייחסה לר' ישועה בן יוסף הכהן. נציין שבדקנו את כל הפיוטים החתומים 'ישועה' בלבד שעלו מן הגניזה הקהירית, שמא אפשר לייחסם לפייטננו על פי סגנונם, אך לא מצאנו ביניהם סימנים מובהקים המעידים שר' ישועה בן יוסף כתבם.

את יצירתו השירית של ר' ישועה בן יוסף הכהן ניתן לחלק לשלוש קבוצות: פיוטים בסוגים מסורתיים, בעלי אופי קומפוזיציוני; פיוטים בודדים מסוג הסליחה והתוכחה; ושירים לעת מצוא.

מן החלקה המסורתית של יצירתו של ר' ישועה הגיעו לידינו רק פיוטים לשבת חנוכה: קדושתא מקיפה ושבעתא. צריך לציין בהבלטה את עצם קיומן של קרובות אלה, משום שבזמנו של ר' ישועה הלכה כתיבת הקרובות ודעכה. אבל כפעם בפעם אנו מוצאים פייטנים הכותבים קדושתא או קרובה אחרת גם במאה האחת עשרה.[28] ראוי לציון גם העדרם המוחלט של פיוטי יוצר מעיזבונו של ר' ישועה שלפנינו. היוצרות היו הסוג הפייטני המסורתי המועדף במאה העשירית והאחת עשרה, והעובדה שלא מצאנו יוצרות של ר' ישועה תמוהה.

שני פיוטי תוכחה של ר' ישועה הגיעו לידינו (ג, ד), הראשון חסר בחלקו והשני שלם. ניתן להוסיף עליהם עוד פיוט (ה), כנראה סליחה. פיוטים אלה שייכים לחלקה יותר 'מודרנית' של יצירתו של ר' ישועה: אין מדובר עוד בפיוטים קומפוזיציוניים האמורים להשתלב בתפילה ולהחליף את נוסח הקבע, אלא בפיוטים בודדים שנועדו כנראה להיקרא בציבור במעמדים שאינם קשורים

באחת הפינות בקדושתא הוא הסתפק בחתימת 'ישועה חזק' (בסוף פיוט ה), אך זאת בפיוט שהוא חלק מקומפוזיציה גדולה שיתר מרכיביה חתומים באופן מפורט יותר.

28 בין אלה יש לציין, דרך משל, את ר' עלי בן עמרם החבר, בן זמנו (הצעיר מעט?) של ר' ישועה. ראה עליו ועל שירתו: ט' בארי, 'עלי החבר בן עמרם: משורר עברי במצרים', ספונות ס"ח ספר שמיני (כג, תשס"ג), עמ' 279–345. מר' עלי הגיעו לידינו שלוש קדושתאות (לשבת החודש, לשבת חנוכה ור"ח [מועתקת בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 275.107 ובכמה מקבילות] וקדושת י"ח ליום ראשון של חנוכה [נדפסה שם, סימן טז]), וכן ארבע שבעתות (אחת מהן – לפסח – ראה שם, סימן טו). במורשתו של ר' שלמה בירבי יהודה גאון, מן התומכים בר' ישועה (ראה לעיל, סעיף א), יש קרובות י"ח אחדות; קטעים מתוכן הדפיס א' שייבר, 'קרובות לחול (מגנזי קויפמן)', תרביץ כב (תשכ"ז), עמ' 171–173 (=A. Scheiber, *Geniza Studies*, Hildesheim and New-York 1981, חלק עברי, עמ' 27–29); על קרובת י"ח שלו לי"ז בתמוז ראה מ' זולאי, 'בין כתלי המכון לחקר השירה העברית', הנ"ל, ארץ־ישראל ופיוטיה (לעיל, הערה 25), עמ' 45–46. מעט אחריו פעל גם ר' מבורך בן דויד, ובין פיוטיו נשתמרו כמה קרובות י"ח, וגם סילוק אחד ושלושה פיוטי קדושה (על פי הקטלוג של המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר). את הקרובה שלו למילה פרסם שייבר, שם, עמ' 168–170 (=מחקרי גניזה, עמ' 24–26). לקראת סוף המאה האחת עשרה חיבר ר' יוסף הלוי החבר בן חלפון קדושתא מקיפה ליום הכיפורים. ראה ש' אליצור, שארית יוסף: פיוטי ר' יוסף הלוי החבר, ירושלים תשנ"ד, עמ' 23–33, 60–97.

בתפילות הקבע.[29] כפי שנראה בהמשך, גם מבחינת תוכנם מייצגים פיוטי התוכחה קווים חדשים המתאימים לרוח תקופתו של הפייטן.

שירים לעת מצוא נועדו בעיקר לאירועים משפחתיים. בעיזבונו של ר' ישועה שרדה קינה אחת החתומה בשמו. קינות נוספות מועתקות בכתיבת ידו, אך ללא חתימה, ונדון בהן בנספח. כפי שנראה בהמשך, גם התוכחות עשויות היו לשמש במעמדי הספד.

נעבור עתה לדון בכל קבוצת פיוטים לעצמה.

ד. פיוטים מסורתיים: קדושתא ושבעתא לשבת חנוכה

1. הקדושתא

הקדושתא לשבת חנוכה של ר' ישועה בן יוסף הכהן היא קדושתא מקיפה, המכילה את כל המרכיבים המסורתיים, למן המגן ועד הסילוק.[30] נקודה זו ראויה להבלטה, משום שכבר במאה העשירית כתב ר' יוסף אלברדאני קדושתאות שאין בהם אלא פיוטי א–ד בלבד; קדושתאות אלה נועדו כנראה להיקרא כ'קדושתאות כלאיים', ואחרי פיוט ד באו בהן קטעים מקרובות קדומות המלווים בפזמונות מאוחרים. קדושתת הכלאיים הייתה מוכרת לר' ישועה, והוא עצמו העתיק קדושתא כזאת: כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 276.47 כתוב בכתיבתו האופיינית של ר' ישועה. לפנינו גיליון לא רצוף. בדף אחד שלו באים קטעים מתוך קדושתת כלאיים לשבת שנייה של חנוכה, הכוללת כמה מחרוזות ופזמונים, ובתוכם קטע קלירי ('אספרה אל חוק מפעלות שמיני') ופזמון החתום 'עמרם'.[31] בדף השני מועתק רוב הסילוק של הקדושתא שלנו. נראה אפוא שר' ישועה עצמו השתמש בסילוק שלו בהקשר משני של קדושתת כלאיים; משום כך כל כך חשובה הקביעה שבמקור העיקרי של הקדושתא, כ"י אוקספורד, בודלי Ms. Heb. f. 29 (2729/3)

29 בכך דומה ר' ישועה לבן דורו, ר' דויד הנשיא; במורשתו של ר' דויד יש רק פיוטים מן הטיפוס הזה (סליחות מסוגים שונים ותוכחות). על פייטן זה ועל יצירתו ראה ט' בארי, לדויד מזמור: פיוטי דויד הנשיא בן יחזקיהו ראש הגולה, ירושלים תשס"ט, עמ' 19–43. על התכנסויות לאמירת סליחות באשמורת הבוקר בימיו (ואף קודם לכן) ראה בעיקר שם, עמ' 37, 39. לאופיין של ההתכנסויות הללו ראה שם, עמ' 74–75.

30 להרכבה של הקדושתא הקלסית ראה ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 140–151. הקדושתא של ר' ישועה לא הגיעה אלינו בשלמותה: מפיוט ו שרדו בה רק כשתיים וחצי המחרוזות הראשונות, ולאחר קיטוע עומדים לפנינו שמונת הטורים האחרונים של פיוט ז (הרהיט).

31 על מצב הקדושתאות של ר' יוסף אלברדאני ראה ט' בארי, החזן הגדול אשר בבגדאד: פיוטי יוסף בן חיים אלברדאני, ירושלים תשס"ג (להלן: בארי, אלברדאני), עמ' 119–127. על קדושתאות הכלאיים ראה פליישר, שם, עמ' 290–297; הנ"ל, פזמוני האנונימוס, ירושלים תשל"ד, עמ' 14–28. לפיוט הקלירי ראה א' מינץ־מנור, רבי אלעזר בירבי קלירי: קדושתאות לשבתות החנוכה, עבודה מחקרית מורחבת במסגרת המסלול הישיר לדוקטורט, ירושלים תשס"ב, עמ' 119.

דף 33–44, היא באה כקדושתא מסורתית שלמה על כל חלקיה, ללא כל פזמונים זרים.[32]

חלקיה הראשונים של הקדושתא כתובים על פי המסורת הקלסית של הסוג: המגן, וכמוהו המחיה, עומד על שנים עשר טורים שווי חרוז, ובראשיהם אקרוסטיכון אלפביתי ישר ופשוט, א–ל במגן, מ–ת במחיה.[33] נראה שלמרות החרוז האחיד חילק ר' ישועה כל קטע לשלוש מחרוזות מרובעות, כפי שכבר נהגו כמה פייטנים קלסיים.[34]

שרשרת הפסוקים שאחרי המגן נפתחת כמקובל בפסוק הראשון בקריאת התורה של שבת חנוכה, 'ויהי ביום כלות' (במ' ז, א).[35] אבל בניגוד לנהוג בדרך כלל, שרשרת הפסוקים שאחרי המחיה אינה מתחילה בפסוק השני של הקריאה, אלא בפסוק מן הנביאים, הוא 'ותשלם כל המלאכה' (מל"א ז, נא). פסוק זה ידוע כהפטרת שבת חנוכה בארץ ישראל.[36] נראה שהטעם להבאתו אחרי המחיה קשור בארגון התוכן של הפיוט: הפייטן מונה במגן, במחיה ובמשלש שש חנוכות על פי רשימה קדומה (ראה להלן, ובראש הביאור לפיוט); המעבר בסוף המגן לקריאת התורה, העוסקת בחנוכה השנייה (חנוכת המשכן), השתלב היטב בנושא זה. אך את חנוכת המקדש בימי שלמה, המסופרת בהפטרה – שעל פי המסורת שבידי

32 על היחס שבין שני כתבי היד ראה עוד להלן. כפי שנברר, דווקא באוטוגרף נשמר נוסח קדום יותר של הסילוק, ואילו בכ"י אוקספורד המביא את הקדושתא השלמה מועתק הסילוק בנוסח מעובד (על ידי ר' ישועה עצמו). מסתבר אפוא שנרמזים כאן שלושה שלבים של חיבור הקדושתא: שלב ראשון, שבו באה הקדושתא השלמה עם הסילוק בנוסח הקדום (שלב שאינו לפנינו); שלב שני, שבו השתמש ר' ישועה בסילוק זה בהקשר של קדושתת כלאיים; ושלב שלישי, שבו חיבר ר' ישועה נוסח חדש של הסילוק.

33 שני הטורים האחרונים של המחיה, הבאים לאחר סיום האלפבית, חופשיים מאקרוסטיכון. פייטנים קלסיים נהגו להכפיל את האותיות ש–ת כדי להימנע מתקלה זו.

34 השיטה כבר מקובלת אצל הקלירי; ראה דרך משל במתואר אצל ש' אליצור, רבי אלעזר בירבי קליר: קדושתאות ליום מתן תורה (להלן: אליצור, מתן תורה), ירושלים תש"ס, עמ' 48–49. אחריו נהגו כך עוד פייטנים רבים, ביניהם גם ר' יוסף אלברדאני בשש מקדושתאותיו (ראה בארי, אלברדאני [לעיל, הערה 31], עמ' 126, ושם בהערה 32 הפניות לפיוטים). גם ר' עלי בן עמרם החבר בקדושתא שלו לשבת חנוכה וראש חודש שנזכרה לעיל, הערה 28, מביא במגן ובמחיה (אבל גם במשלש) חרוז אחיד.

35 הקריאה נזכרת במסכת סופרים יז, ב; כ, ח (מהדורת מ' היגר, ניו־יורק תרצ"ז, עמ' 298–299, 349), וראה בהרחבה אצל ע' פליישר, 'בירורים בשיטות הקריאה בתורה של בני ארץ־ישראל הקדומים', הנ"ל, תפילות הקבע בישראל בהתהוותן ובהתגבשותן, בעריכת ש' אליצור וט' בארי, ירושלים תשע"ב, עמ' 450–453 (בין העדויות הפייטניות שם מזכיר פליישר גם את הקדושתא של ר' ישועה בירבי יוסף הכהן). ועיין גם ב' אליצור, פסיקתא רבתי: פרקי מבוא, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תש"ס, עמ' 77–78.

36 ראה מסכת סופרים כ, ח (שם, עמ' 349). בפסיקתא רבתי מוקדשת להפטרה זו פסקה הצמודה לפסקת 'ויהי ביום כלות' (ראה ב' אליצור, שם). גם פייטני ארץ ישראל הקדומים רמזו להפטרה זו (בצד רמז לקריאת 'ויהי ביום כלות'); ראה צ"מ רבינוביץ, מחזור פיוטי רבי יניי לתורה ולמועדים, ב, ירושלים ותל־אביב תשמ"ו, עמ' 235–237; מינץ־מנור, קדושתאות לחנוכה (לעיל, הערה 31), עמ' 67, 141. את הופעת ההפטרה אצל ר' ישועה בירבי יוסף הכהן ציין פליישר, שם, עמ' 452, הערה 32.

ר' ישועה היא החנוכה הרביעית – אי אפשר היה לדחות עד לסוף המשלש, והוא נאלץ לרמוז להפטרה בסוף המחיה. במקום שנתפנה אחרי המשלש מופיע פסוק מעניין השבת (תה' צב, א). הופעת ראש ההפטרה אחרי המחיה, ולא – כנהוג – אחרי המשלש, מראה שחוקי הפייטנות הקדומה היו אמנם מוכרים לר' ישועה, שכן הוא ידע שצריך להביא את ראש הקריאה וההפטרה בשרשרות הפסוקים, אך הוא היה מוכן לשנותם לשם ארגון תוכן הפיוט.[37]

מחרוזות הסיום שאחרי שרשרות הפסוקים של המגן והמחיה קשורות אל הפסוקים בשרשור, כמקובל. מחרוזות אלה פותחות את חתימת שמו של הפייטן: 'ישועה' בראשונה, 'ברבי' בשנייה. מטבע החתימה נמשך במשלש, החתום 'יוסף הכהן חזק'. היקפו של המשלש שווה למגן ולמחיה – גם בו שנים עשר טורים, אבל אין בו חרוז אחיד וטוריו נחלקים בבירור לשלוש מחרוזות, המסתיימות בסיומות מקראיות. יש לציין שמחרוזות סיום חתומות אינן מפתיעות בתקופה זו: הן כבר מופיעות בפיוטים קלסיים, ולראשונה – בשולי יצירתו של ר' אלעזר בירבי קליר.[38] גם חתימת השם במשלש נפוצה מאוד בפייטנות לדורותיה, למן ימי יניי. אבל פתיחת מטבע חתימה במחרוזות הסיום והשלמתו במשלש היא מהלך חריג, המורה שוב על התרופפות חוקי הפייטנות.

שרשרת הפסוקים של המשלש נחתמת, כמקובל, בפסוקי הקבע 'ימלך ה' לעולם' (תה' קמו, י) ו'ואתה קדוש' (תה' כב, ד), ואחריהם בא הציון 'אל נא' הפותח את פיוט ד. הפיוט נחתם כרגיל במטבע 'חי וקיים מרום נורא וקדוש'. פיוט ד חד־חרוזי, וטוריו מיוסדים על חתימה נוספת של שם המחבר: 'אני ישועה הכהן חזק'. חתימה בפיוט ד כבר מצויה אצל הפייטן הקלסי הדותהו, והיא שכיחה מאוד בתקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת. אבל פתיחת החתימה ב'אני' אינה אופיינית לפייטני ארץ ישראל, ונראה שר' ישועה למד מנהג זה מפייטנים בני ספרד.[39]

37 יש מקום לציין שהקדושתא של ר' עלי החבר בן עמרם (לעיל, הערה 28) מתאימה בנקודה זו למסורת הקלסית: אחרי המגן, המחיה והמשלש הוא מביא את שלושת הפסוקים הראשונים של הקריאה בתורה, פסוק לכל קטע.

38 כך הוא דרך משל בכמה קדושתאות שלו לשבועות; ראה אליצור, מתן תורה (לעיל, הערה 34), עמ' 52. אצל ר' פינחס הכהן ור' שלמה סולימן מצאנו רק מקרים ספורים של חתימת השם במחרוזות סיום. ראה ש' אליצור, פיוטי רבי פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 81; ע' הכהן, קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשס"ד, א, עמ' 81. אצל ר' יוסף אלברדאני התופעה נפוצה יותר; ראה בארי, אלברדאני (לעיל, הערה 31), עמ' 124–125. גם ר' עלי החבר בן עמרם, בן זמנו של ר' ישועה, חותם את שמו 'עלי' בכל אחת ממחרוזות הסיום של המגן והמחיה. אבל כל הפייטנים הללו אינם ממשיכים את מטבעות החתימה במשלש, ואם הם חותמים בו את שמם – הם פותחים מטבע חתימה חדש.

39 על פתיחת חתימה ב'אני' ראה ע' פליישר, 'לקדמוניות שירתנו בספרד', הנ"ל, השירה העברית בספרד ובשלוחותיה, בעריכת ש' אליצור וט' בארי, ירושלים תש"ע, עמ' 36 (ועיין עוד שם, על פי המפתח, בערך 'חתימה – פתיחתה ב"אני"'). ר' ישועה ודאי הכיר פיוטים

פיוט ה חריג בתבניתו: אמנם בא אחריו רמז לתפילת 'אל נא לעולם תוערץ', ואי אפשר אפוא לטעות בתפקידו, אך מכל הבחינות האחרות הוא עשוי כמין רהיט: בראשו כותרת הפותחת ב'ובכן' ואחריה פסוק; והוא עשוי מחרוזות דו־טוריות המביאות מילות קבע בראשי טוריהן: 'שבת' בראש כל טור ראשון, ו'חנוכה' בראש כל טור שני. התבנית עשויה לכוון להשוואה אנלוגית בין השבת לחנוכה, אך ר' ישועה לא ערך השוואה כזאת, ורק ציין פעם אחר פעם שהקב"ה (הוא נמען השיר) קבע ורומם את השבת ואת החנוכה. תוכן סטראוטיפי זה תורם גם הוא לאופיו ה'רהיטי' של השיר. למרות החלוקה למחרוזות גם קטע זה חד־חרוזי, וחרוזו – 'בת' – מותאם גם הוא ל'שבת'.

זרות נוספת עולה מסוף הפיוט. אחרי השלמת האקרוסטיכון האלפביתי הוסיף ר' ישועה עוד קטע, גם הוא חד־חרוזי (אך בחרוז שונה) וללא מילות קבע, הנראה מבחינת תוכנו דווקא כהמשך של המשלש: הוא מספר במשפט אחד על שש החנוכות הקדומות (שפורטו במגן, במחיה ובמשלש) שכבר עברו, ועוסק בציפייה לחנוכה השביעית, שלעתיד לבוא. קטע זה חתום בראשי טוריו 'ישועה חזק'. ההרכב הכפול של פיוט ה חריג.

פיוט ו נפתח גם הוא, הפעם כמקובל, בכותרת 'ובכן' ואחריה פסוק הפתיחה של הקריאה בתורה. הפיוט עשוי מחרוזות מרובעות הנחתמות בסיומות מקראיות מתוך רצף הקריאה. בראשי יתר טוריו בא אקרוסטיכון אלפביתי פשוט. כתב היד נקטע באמצע הטור של האות ט, ואי אפשר לדעת אם ר' ישועה חתם כאן שוב את שמו לאחר השלמת האקרוסטיכון.

נראה שנפל גיליון אחד מכתב היד, וההעתקה מתחדשת לקראת סופו של פיוט נוסף. הקטע שלפנינו חד חרוזי, ומראשי טוריו עולה סופה של החתימה 'הכהן חזק'. ייתכן שגם כאן אין אלא ספח חד־חרוזי חתום של הפיוט הקודם, אבל סביר יותר שלפנינו סופו של הרהיט בקדושתא.

מיד לאחר מכן מועתק הסילוק, ובראשו הכותרת המקובלת 'ובכן ונעריצך אלהינו'. הסילוק מביא לכל אורכו חרוז אחיד, ומתאר בהרחבה (כמו עוד חלקים בקדושתא, כפי שנראה בסמוך) את שבע החנוכות שמבריאת העולם ועד לחנוכה שלעתיד לבוא. לחנוכה השישית, היא חנוכת בני חשמונאי, מוקדש קטע רחב במיוחד.

שלא כמקובל אצל רוב הפייטנים הקלסיים, טורי הסילוק אינם משוחררים מאקרוסטיכון,[40] והם מיוסדים על אלפבית שלם. עם השלמת האלפבית, באים,

של ר' יוסף אבן אביתור, פייטן ספרדי שפעל שנים רבות במצרים ונהג להשתמש בלשון 'אני' בחתימת שמו.

40 סילוקים ובהם חתימת שם הפייטן מופיעים לעתים בשולי הפייטנות הקלסית, כגון אצל ר' שמעון הכהן בירבי מגס (ראה י' יהלום, פיוטי שמעון בר מגס, ירושלים תשמ"ד, עמ' 27, ועיין שם, עמ' 71–72, 189–190) או ר' פינחס הכהן (אליצור, פיוטי ר' פינחס [לעיל, הערה 38], עמ' 94, בעיקר בהערה 78). בפייטנות המזרחית המאוחרת הם רבים יותר. גם קטעים אלפביתיים הופכים שכיחים בסילוקים ככל שהתקופה מאוחרת יותר.

על פי המקור השלם יחסית של הקדושתא (כ"י אוקספורד, בודלי Ms. Heb. f. [2729/3] 29 דף 33–44), עוד עשרים וארבעה טורים, ובהם חתימה רחבה של שם הפייטן: ישועה הכהן בן יוסף השופט חזק (בתוספת טור מעבר). אבל הסילוק מועתק בידי ר' ישועה עצמו בכתב יד נוסף (כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 276.47); העתקה זו עומדת לפנינו למן הטור הרביעי של הסילוק, והקטע האלפביתי שבראשו דומה מאוד להעתקה האחרת. אבל עם סיום האלפבית, במקום הקטע המביא את חתימת הפייטן, בא שם אלפבית חדש. אין כל ספק ששני הנוסחים תלויים זה בזה: למרות האקרוסטיכון השונה, הטורים דומים מאוד בתוכנם ובמילותיהם. נביא כאן את שני הנוסחים זה מול זה:

יַעַר לְחַלֵּל בַּחֲזִירִים מְזוֹהָמִים	אַדְמַת קוֹדֶשׁ לְחַלֵּל בַּחֲזִירִים מְזוֹהָמִים
שִׁמְךָ לְהַשְׁכִּיחַ מִפִּימוֹ בְּכָל יוֹם כְּדָבוּבִים נוֹהֲמִים	בְּכָל יוֹם מַרְגִּיזִים כְּדָבוּבִים נוֹהֲמִים
וַתִּקְנֵא לִשְׁמְךָ מְכַפֵּר אֲשָׁמִים	גְּאוּלִים מְקַנְּאִים לִשְׁמְךָ א[… …]
עָמְדוּ עַל נַפְשָׁם לְנֶגֶד כָּל לְאֻמִּים	דַּם עֲרֵלִים שָׁפְכוּ לְעֵין כָּל אֻמִּים
הֵם בְּנֵי יוֹחָנָן הַכֹּהֲנִים הַיְקָרִים הַנִּבְעִימִים	הַכֹּהֲנִים בְּנֵי יוֹחָנָן הַיְקָרִים וְהַנִּבְעִימִים
הָרְגוּ נִיקָנוֹר וּבִגְרַס וְכֹלַל הָעֲמָמִים	הָרְגוּ נִיקָנוֹר וּבִגְרַס וְכֹלָּ הָעֲמָמִים
כִּלּוּ שֶׁנֶהֱבִים וְרוֹכְבֵימוֹ בְּעֹצֶם מַהֲלוּמִים	זְרוֹעֲךָ הָיְתָה עִמָּם מָלֵא רַחֲמִים
הִכְרִיתוּ יְוָנִים בִּזְרוֹעֲךָ מָלֵא רַחֲמִים	חֲרָבָךְ כִּלְּתָה שֶׁנֶהֱבִים בְּעֹצֶם מַהֲלוּמִים
נָחוּ וְשָׁקְטוּ לְאַחַר שָׁלֹשׁ פְּעָמִים	טָבְחוּ וְשָׁקְטוּ לְאַחַר שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים
בָּאוּ לְהַדְלִיק נֵרוֹת לְכְבוֹדְךָ הַצּוּר תָּמִים	יָזְמוּ לְהַדְלִיק נֵרוֹת לִכְבוֹדְךָ הַצּוּר תָּמִים
נָתְנוּ עֵינֵימוֹ וּמָצְאוּ פַּךְ אֶחָד בְּחוֹתָמִים	כֹּהֲנִים עָמְדוּ מָצְאוּ פַּךְ אֶחָד בְּחוֹתָמִים
יָעֲצוּ לְהָאִיר וְהִנֵּה שְׁמוֹנָה בְּסִימִים	לְהָאִיר לַיְלָה אַחַת וְהִנֵּה שְׁמוֹנַת יָמִים
וְקוֹבְעִים שְׁמוֹנָה לֵילוֹת וְגַם יָמִים	מִשָּׁם קָבְעוּם שְׁמוֹנָה לֵילוֹת וּשְׁמוֹנָה יָמִים
שִׁמְחָה לְחַדֵּשׁ בָּם וּמְהֻלָּלִים הַלֵּילוֹת גְּמוּרִים מְקֹרָמִים	נֶהֱגוּ גְּמִירַת הַלֵּל בְּשִׂמְחָה מְקֻיָּמִים
פְּיִדוּת וּפְרֻקָּן כְּנֶעֱשָׂה בָּמוֹ וִישׁוּעוֹת נִתְאַמִּים	שָׁשִׂים וּשְׂמֵחִים וְלֹא סוֹפְדִים וְלֹא נֶעֱנָמ[ים]
הִיא חֲנֻכָּה הַשִּׁשִּׁית הָעֲשׂוּיָה בְּקִיּוּמִים	עוֹשִׂים חֲנֻכּוֹ שִׁשִּׁית עַל זֶרַע בְּקִיּוּמִים
שְׁלַח יֶשַׁעֲךָ אֱלֹהֵינוּ וּבַשֵּׂר בּוֹ אוֹם רְחוּמִים	פְּדוּת כְּנֶעֱשָׂה בָּמוֹ וִישׁוּעוֹת נִתְאַמִּים
וַחֲנֻכָּה שְׁבִיעִית תְּחַדֵּשׁ תּוֹלָה זְרוּמִים	צוּר כֵּן תְּבַשֵּׂר בּוֹ אוֹם [רְחוּ]מִים
פְּאֵר כֶּחָתָן תַּכְלִיל אוֹם זְעוּמִים	קְרֹאוֹת חֲנֻכּוֹ שְׁבִיעִית לִמְעוּטֵי עַמִּים
טוֹבוֹת תְּבַשְּׂרֵנָה בְּמַרְבִּית שְׁלוֹמִים	[רֹ]שׁ לְפְאֵר כְּחָתָן וּכְכַלָּה בְּקִישׁוּרִים מְרֻקָּמִים
חְוּפּוֹת שֶׁבַע תְּקוֹמֵם כְּנִיאוּמִים	שֶׁבַ[ע] חְוּפּוֹת תְּתִלֶּה בְּטוּרֵי אֶבֶן מְחֻדָּשִׁים מוח[…]
זֵר פְּאֵר תַּעֲנִיק בְּחִיכּוּמִים	תּוֹלֵךְ קְדֻשָּׁתְךָ [יְ]נוֹבְבוּן [לְע]וֹלְמֵי עוֹלָמִים
קְדֻשָּׁתְךָ יְנוֹבְבוּן מְעוּטֵי עַמִּים	קָ<דוֹשׁ> קָ<דוֹשׁ> קָ<דוֹשׁ> [יְקַ]דִּישׁוּךָ רָם עַל כָּל רָמִים
קָ<דוֹשׁ> קָ<דוֹשׁ> קָ<דוֹשׁ> יַפְצִיחוּן שָׁלֹשׁ פְּעָמִים	קָ<דוֹשׁ> קָ<דוֹשׁ> קָ<דוֹשׁ> יַקְדִּישׁוּ לָעַד […]

אין כל ספק ששני הנוסחים הם פרי עטו של ר' ישועה: האחד מועתק בידיו, והשני חתום בשמו. איזה משני הנוסחים קדם לחברו? לכאורה סביר יותר להניח

שמשורר יהפוך קטע אלפביתי לקטע החתום בשמו, ולא ימחק את חתימת שמו ויהפוך קטע חתום לקטע אלפביתי. בכך תומכים גם כמה ניסוחים: הכינוי 'יער' למקדש (בטור 123 בקדושתא, הוא הטור הראשון כאן) פחות טבעי מ'אדמת קודש'; השימוש ב'אדמת קודש' אף מבליט יותר את עניין החילול. גם הטור הבא חלק יותר בנוסח האלפביתי: המשפט 'בְּכָל יוֹם מַרְגִּיזִים כְּדוּבִּים נוֹהֲמִים' הוא משפט מגובש ואחיד, וכנגדו המילים 'שִׁמְךָ לְהַשְׁכִּיחַ מִפִּימוֹ' נראות כ'מודבקות' להמשך הטור 'בְּכָל יוֹם כְּדוּבִּים נוֹהֲמִים'; הטור גם ארוך מהרגיל, והמילים 'בכל יום' נראות מיותרות, ועל כן ייתכן שמקורן בטור המקביל. כיוצא בזה המילים 'שִׁמְחָה לְחַדֵּשׁ בָּם' הפותחות את טור 136 נראות כתוספת על עניין ההלל הבא בהמשך הטור. טור 130 – 'הִכְרִיתוּ יְוָנִים בְּזִרוֹעֲךָ מָלֵא רַחֲמִים' – גם הוא אינו חלק, ונראה שהוא עוצב בהשפעת הטור הקודם לו בנוסח האלפביתי, הנזקק ל'זרועך' לשם האות ז' אך היא נושאו הברור: 'זְרוֹעֲךָ הָיְתָה עִמָּם מָלֵא רַחֲמִים'. גם טורים 133–134 מגובשים יותר בנוסח האלפביתי; טור 135 אינו מתחבר יפה אל הטורים שלפניו בנוסח החתום, אך מתקשר היטב אל קודמו בנוסח האלפביתי; וגם בהמשך התוכן זורם באופן יותר טבעי בנוסח האלפביתי. מצד שני, הופעת שני טורים הפותחים באות ה"א בנוסח האלפביתי תמוהה, בשעה שבנוסח החתום אכן מתבקשת במקום זה האות ה"א פעמיים (בסוף השם 'ישועה' ובראש 'הכהן'). אבל ייתכן שמדובר בטעות מקומית, ובשטף העתקת הפיוט נשמטה הו' שהייתה אמורה לבוא בראש הטור על פי האלפבית. לא נוכל לדעת מדוע עיבד ר' ישועה את פיוטו,[41] אך עצם הופעת שני הנוסחים מעניינת.

כפי שכבר רמזנו, הנושא הבולט ביותר בקדושתא הוא האגדה על שבע החנוכות, מחנוכת שמיים וארץ בימי בראשית, דרך חנוכת המשכן, המקדש הראשון (הזוכה לשתי חנוכות) והמקדש השני, ועד לחנוכה השישית, היא חנוכת בני חשמונאי, ולבסוף – החנוכה השביעית, שתגיע עם הגאולה לעתיד לבוא. מניין זה, הידוע מפסיקתא רבתי, שכיח בפיוטי חנוכה.[42] אצל ר' ישועה הוא משתלט על הקדושתא כולה: במגן, במחיה ובמשלש נרמזות שש החנוכות הראשונות, ובהן משולבים יתר העניינים, ובראשם צירוף קדושת השבת ונרותיה לנרות החנוכה; בפיוט ד שב ר' ישועה ומונה את שבע החנוכות; בחלקו הראשון של פיוט ה עוסק ר' ישועה, כפי שראינו, בבחירת השבת ומצוות החנוכה, אך בחלקו השני הוא שב ומסכם את האמור בחוליה הראשונה בקדושתא, ומספר

41 על פייטנים המעבדים את יצירותיהם בעת שימוש חוזר ראה במצוין אצל ש' אליצור, 'עיבודי פיוטים בגניזה הקהירית', פעמים 78 (תשנ"ט), עמ' 102–103, הערה 8; ועיין גם אצל אליצור, פיוטי רבי פינחס (לעיל, הערה 38), עמ' 29–38, 46–50.

42 ראה בפירוט להלן, בראש הביאור לקדושתא; ועיין גם מ' זולאי, מפי פייטנים (לעיל, הערה 24), עמ' פד–פה. דיון מפורט בשבע החנוכות ראה אצל ש' עמנואל, תשובות הגאונים החדשות, ירושלים תשנ"ה, עמ' 199 ובספרות המצוינת בהערות שם, וכן אצל ב' אליצור, פסיקתא רבתי (לעיל, הערה 35), עמ' 117–118.

ש'יומנו ששה חנוכות' וכבר היו, ועובר לתקווה לחנוכה השביעית לעתיד לבוא;[43] והסילוק מוקדש שוב לפירוט שבע החנוכות.

המקום המוקדש לחנוכות השונות אינו שווה, ושלוש מתוכן מתוארות ביתר פירוט מהאחרות: את החנוכה הראשונה, חנוכת שמיים וארץ עם בריאת העולם, מנצל ר' ישועה כמה פעמים כדי לתאר את קביעת השבת וקידושה עם סיום מעשה בראשית; החנוכה השנייה, היא חנוכת המשכן, זוכה לתשומת לב משום קריאת התורה המוקדשת לה; אך יותר מכול מפרט ר' ישועה (בעיקר בסילוק) בעניין החנוכה השישית, היא עיקר עניין היום: חנוכת בני חשמונאי. בניגוד לפייטנים קלסיים, שבהעדר סיפור כתוב ומפורט של מלחמות החשמונאים רק לעתים רחוקות הם מספרים סיפור ממשי בפיוטי החנוכה שלהם, ותחת זאת הם עוסקים בעיקר בחנוכת המשכן או הופכים את נרות החנוכה לסמל של אור וגאולה,[44] פעל ר' ישועה בתקופה שבה כבר נפוץ סיפור כתוב של אירועי החנוכה, כולל נס פך השמן,[45] הוא מגילת אנטיוכוס.[46] ואכן, האירועים שהוא מתאר נסמכים בבירור על מגילת אנטיוכוס: ביטול השבת (טור 119) והמילה (120); הקרבת חזיר במקדש (123); זיהוי האויבים שנהרגו בשמות ניקנור ובגרס (128) והמלחמה נגד פילים ('שנהבים', 129). מגילת אנטיוכוס אפשרה אפוא לר' ישועה לספר את סיפור נס החנוכה ולתאר את אירועיו בפירוט.

2. השבעתא

השבעתא לשבת חנוכה היא שבעתא פשוטה, ובה מחרוזת מרובעת אחת כנגד כל אחת מברכות העמידה. מחרוזות השבעתא משופעות בקישוטי תבנית: כל מחרוזת פותחת במילה או שתיים מתוך פסוק המסגרת 'כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר' (מש' ו, כג). כל טור שלישי פותח במילות הקבע 'בנחת

43 פיוטי ו–ז קטועים, ואי אפשר לקבוע אם גם בהם נמנו שבע החנוכות: פיוט ו ממוקד – בעקבות קריאת התורה – בחנוכה השנייה, היא חנוכת המשכן, ועל פי רצף הסיומות המקראיות שבו סביר שלא נזכרו בו חנוכות נוספות. מן הרהיט לא נותר אלא סופו, והוא רומז לנס החנוכה וממשיך בבקשה לגאולה לעתיד – אך בחלק שלפנינו אין הזכרה מפורשת של חנוכה שישית ושביעית.

44 ראה לעניין זה בפירוט אצל ש' אליצור, 'פיוטי החנוכה: סמל מול ריאליה', בתוך: ימי בית חשמונאי – סידרת עידן 19, בעריכת ד' עמית וח' אשל, ירושלים תשנ"ו, עמ' 303–310. כפי שמוסבר שם, בניגוד לחגים אחרים, שהסיפור שהביא לקביעתם מסופר בהרחבה במקרא (כפסח, שבועות או פורים), לא היה בידי הפייטנים הקדומים סיפור רצוף של אירועי החנוכה: ספרי המקבים לא היו ידועים, ומגילת אנטיוכוס, שנדבר בה בסמוך, עדיין לא הייתה מוכרת.

45 על העדר כל היכרות של פייטני ארץ ישראל עם סיפור נס פך השמן ראה אצל אליצור, שם.

46 סיכום המחקרים בעניין זמנה של מגילת אנטיוכוס בא אצל G. Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, Edinbirgh 1996[2], p. 331 וראה שם גם רשימת פרסומים בעניינה. רס"ג תרם רבות להפצת המגילה. פייטנים שקדמו לרס"ג אינם מזכירים כלל חומרים המצויים בה.

וחנך', כלומר בשבת וחנוכה. כל טור רביעי פותח במילה 'בצדק', ואחריה כינוי לאחד מאבות האומה (אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן, פינחס ודוד). אקרוסטיכון אלפביתי ישר בא בשלושת הטורים הראשונים בכל מחרוזת: בטור הראשון – אחרי פסוק המסגרת; בטור השני – בראשו, ובטור השלישי – אחרי מילות הקבע. האותיות ו, פ חסרות, ובשני הטורים האחרונים – שנותרו פנויים מאקרוסטיכון – חתם ר' ישועה בצפיפות את שמו 'ישועה חזק'.

כל אחת ממחרוזות השבעתא נחתמת במספר סודר המכוון לאחת החנוכות,[47] על פי הסדר: 'בראשׁנה', 'בשנייה', 'בשלישית' וכו'. גם השבעתא מיוסדת אפוא על מניין שבע החנוכות, אך כאן מסתפק ר' ישועה ברמז המספרי לכל אחת מהן ואינו מפרט בה עוד דבר. המספרים קובעים, כמובן, את חרוזיהן של מחרוזות השבעתא. התמודדותו של ר' ישועה עם חרוזים כגון '–עִית' או '–שִׁית' הביאה אותו ליצירת כינויים בלתי שגורים ולחידושי תצורה נועזים, כפי שנראה בהמשך (בסעיף ז).

השבעתא עוסקת לכל אורכה בתלונות על הגלות ובבקשת גאולה. נושא היום – שבת וחנוכה – מתמצה בהתייחסות העקיפה שבקישוטי התבנית: פסוק המסגרת העוסק בנר, מילות הקבע 'בנחת וחנך' ומניין החנוכות. עם זאת, רמזים דקים לחנוכה באים גם במסגרת התלונות על הגלות: הזכרת 'יונים' (22) ו'יוונית' (26) בין הגויים המציקים לישראל, ובקשות הגאולה במטפורות של אור גם במקומות שאין הן נמשכות מפסוק המסגרת,[48] מושפעות כנראה מייעוד הפיוט לחנוכה.

ה. פיוטי התוכחות והסליחה

בצד הפיוטים הקומפוזיציוניים, נכתבו בתקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת פיוטים בודדים שנאמרו בהתכנסויות ציבוריות לאמירת סליחות באשמורות ימי התשובה או במעמדי הספד וקינה על המת.

בין פיוטי ר' ישועה אנו מוצאים שני פיוטי תוכחה. התוכחה נחשבת במחקר כתת־סוג של הסליחה.[49] ייחודה של התוכחה בעיקר בתוכנה: בניגוד לרוב הסליחות הקדומות העוסקות בציבור החוטא, הסובל והמבקש לחזור בתשובה, התוכחה ממוקדת באדם כפרט, ודנה באפסותו, בכישלונותיו ובהבל שבחייו. כמה פיוטי תוכחה בלתי מחורזים הגיעו לידינו,[50] וגם רב סעדיה גאון חיבר תוכחה

47 בטור הרביעי בכל מחרוזת 'דוחס' אפוא הפייטן גם מילת קבע (בראשו), גם נושא קבע (הזכרת אחד מאבות האומה) וגם את מספר החנוכה. זאת כמובן בצד רמזים לברכות העמידה, הבאים גם הם בטורים אלה.

48 כגון 'האר לנוי' (5), 'האר לנו' (10), 'כאור נוגה ... לי תאיר' (13–14) או 'והאר לנו כעששית' (17).

49 ראה ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 95–96.

50 דוגמאות לתוכחות כאלה ראה דרך משל בנדפס אצל ד' גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים

מפוארת.[51] התוכחות הקדומות אמנם ממוקדות באדם, אך נמענן הוא הקב"ה. מדובר בפיוטי תפילה הבאים להזכיר לפני ה' את קטנות האדם ולבקש שמשום כך ימחל לו על חטאיו, אם כי הפייטנים מכוונים כמובן גם אל שומעי התוכחות תוך ניסיון ללמד כל אחד מהם על אפסותו וחדלונו. למן סביבות שנת 1000 חל שינוי בעיצוב התוכחות, ומתרבים פיוטים הפונים בדברי תוכחה אל האדם עצמו ומבקשים להחזירו בתשובה.[52] לצדם מופיעים פיוטי תוכחה שהנמענת בהם היא הנפש: בפיוטים אלה פונה המשורר במונולוג פנימי אל נפשו שלו, וממילא מכוון גם אל כל אחד מהשומעים האמור לבחון את עצמו לאור הדברים. הדברים בולטים במיוחד בפיוטי ר' דויד הנשיא, ויסודם כנראה בהשפעות מוסלמיות, בעיקר של חוגים צופיים שדגלו בסיגוף ובפרישות.[53]

שני פיוטי התוכחה של ר' ישועה מזכירים את פיוטיו של ר' דויד הנשיא. בתוכחה 'בן אדם אל תאשם' (ג) פונה דובר־מוכיח אל האדם בדברי אזהרה וקריאה להיזהר מלחטוא, ובתוכחה 'אי לך הנפש' (ד) הנמענת היא הנפש החוטאת. פיוט זה אף מכונה בכותרתו 'זוהדיה', כלומר שיר פרישות, מונח ערבי צופי הנדיר יחסית בגניזה הקהירית ומופיע בעיקר בראש פיוטים של ר' דויד הנשיא.[54]

השיר 'בן אדם אל תאשם' בנוי במחרוזות מרובעות ומיוסד על אלפבית ישר, ואחריו חתימת שם המחבר.[55] כל אחת מהן נפתחת במילות הקבע 'בן אדם', המבססות שוב ושוב את הפנייה אל הנמען. הן נחתמות בסיומות מקראיות הפותחות במילה 'הלא', והפסוקים מנוצלים להעמיק את התוכחה ולסיים חלק מהמחרוזות בשאלות רטוריות המחזקות את הטיעונים או מסיטות אותם לזוויות חדשות. הנמען נקרא לחדול לחטוא ולרדוף אחר מעשים טובים, והדובר מדרבן אותו ורומז לו שסופו למות (תוך שימוש במטפורה: 'בטרם ירתק השלב', בטור 11) ומזכיר לו שאחרי מותו הוא יתן את הדין על מעשיו (14–15). התכנים אינם יוצאי דופן, אך סיטואציית השיח ייחודית לתוכחה בת הזמן והמבע עז ומרשים.

לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, כרך ב: יום כפור, ירושלים תש"ל, עמ' 117, 298, 714.

51 היא נדפסה אצל מ' זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' סג–עז.

52 על שינוי זה ראה ש' אליצור, 'סיטואציית השיח בפיוטי התוכחה: מהפיוט הקדום ועד פרובנס' (בדפוס), סעיפים א–ב.

53 ראה בארי, לדויד מזמור (לעיל, הערה 29), עמ' 67–76 (ובעיקר עמ' 71–73), ואליצור, שם, ובעיקר בהערה 27.

54 הכתיב הערבי הנכון הוא 'זֻהדיה'; סקירה של הופעות המונח בגניזה באה אצל בארי, שם, עמ' 32, הערה 8.

55 הפיוט לא הגיע לידינו בשלמותו, ולפנינו רק אותיות א–ע, ואחרי קיטוע (של בין תשעה לשלושה עשר טורים) – סוף החתימה. בטור הראשון שבכל מחרוזת באה אות האלפבית אחרי מילות הקבע, כנהוג. טורי הסיומות המקראיות משוחררים מהאקרוסטיכון. את החתימה – '[ישועה הכ]הן ברבי יוסף הדיין' – צופף ר' ישועה והביא אותה לא רק בראשי הטורים אלא גם בראשי מילים נוספות.

התוכחה 'אי לך הנפש' שונה בתבניתה ובתוכנה: השיר חד־חרוזי,[56] ושתי מערכות של אקרוסטיכון באות בו לסירוגין: בראש כל טור אי־זוגי באה אות מאקרוסטיכון אלפביתי ישר ופשוט; בראש כל טור זוגי באה חתימת שם הפייטן: ישועה הכהן החבר בר יוסף הדיין. בראש ששת הטורים האחרונים, אחרי השלמת האלפבית, חוזר ר' ישועה עוד פעמיים על האות י' של 'הדיין', וארבע פעמים על הנו"ן. פתיחת השיר מזכירה את פתיחת התוכחה של ר' דויד הנשיא 'אי לך נפשי כמה תתיהרי',[57] אבל מבחינת התוכן קרוב שירו של ר' ישועה אל התוכחה של דויד הנשיא 'אריוך נפשי בכי'.[58] אמנם שירו של ר' דויד סטרופי וארוך מאוד, אבל נושאו המרכזי דומה לזה שב'אי לך הנפש': הרשעת הנפש וגינויה על משובותיה. רק לקראת סוף שירו של ר' ישועה באה תפנית, והוא מסתיים, שוב בדומה לתוכחות רבות של דויד הנשיא, בדברי תקווה לגאולת ישראל.

הנפש מתוארת בצבעים קודרים במיוחד: היא 'שוקדת מרי' (4) ומורדת באל (24), מרבה בשקרים (3, 8, 28) ובחטאים חמורים אחרים (בעיקר בין אדם לחברו), ובמיוחד רודפת עושר ומשתדלת להרבות את הונה (9, 13–15) – אך ההון נעלם וסופה שהיא עוזבת את העולם בחוסר כול (9–11, 16). השיר מזכיר את תיאורי הנפש החוטאת של ר' דויד הנשיא, אם כי הדגש כאן הוא על חטאים שהוזכרו גם בתוכחות קדומות יותר (בלי לייחסם דווקא לנפש), ולא של הנפש הגאה והמתייהרת המובלטת אצל ר' דויד הנשיא.[59]

עיון בכתבי היד מורה שתוכחותיו של ר' ישועה לא שימשו כסליחות. את שתי התוכחות העתיק ר' ישועה עצמו בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS AS 127.188 והמשכו TS NS 109.34 בין קינות שונות. נראה אפוא שהתוכחה נועדה למעמד של הספד. פטירתו של אדם מזכירה לנותרים את סופם, והתכנסות לשם הספד היא אפוא זמן מתאים להוכיח את הציבור ולהחזירו בתשובה, בחינת 'והחי יתן אל לבו' (קה' ז, ב). גם מקורותיה האחרים של התוכחה 'בן אדם אל תאשם'

56 פיוטים חד־חרוזיים מופיעים לעתים גם אצל ר' דויד הנשיא. ראה במיוחד את השיר 'אעורה לזעום עולם' (בארי, לדויד מזמור [לעיל, הערה 29], עמ' 212) ואת השיר המיוחס לו מספק 'למה נפשי התאנחי' (שם, עמ' 248). יש לציין שלמרות החרוז האחיד, מבחינת ארגון התוכן ייתכן שיש לחלק את שירו של ר' ישועה למחרוזות מרובעות (חוץ משש טוריו האחרונים), אך חלוקה זו רופפת.

57 בארי, שם, עמ' 123–128.

58 שם, עמ' 221–228. תוכחה זו של דויד הנשיא שמשה ככל הנראה השראה גם ליוצר אחר בן המאה האחת עשרה: יהודה הכהן 'הרב'. על האיש ופיוטו 'אויה לך נפשי מדרכיך הנסוגות' ראה ט' בארי, 'והדיות בין פיוטים בגניזת קהיר: משירי יהודה הכהן "הרב"', בתוך: הלכה והגות, גניזה ופיוט, מחקרים לכבוד מ"ע פרידמן, דיני ישראל כו–כז (תשס"ט–תש"ע), עמ' 363–386.

59 לתיאורים של רדיפת ממון וריבוי שקרים בתוכחות קדומות עיין בתוכחה 'אתה מבין שרעפי לב ועשתונות אנוש' (גולדשמידט, מחזור ליום כיפור [לעיל, הערה 50], עמ' 298–301) ובתוכחה של רס"ג (לעיל, הערה 51). לזווית המיוחדת של תיאורי הנפש אצל ר' דויד הנשיא ולשורשיה הצופיים עיין בארי, לדויד מזמור (לעיל, הערה 29), עמ' 71–76.

מעידים על השימוש בה בנסיבות דומות: באחד מכתבי היד (כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS AS 118.9) באה בראשה הכותרת 'אבטארה', כלומר 'אפטרה', כותרת השכיחה בראשי הספדים על המת. במקורה השני (שם TS K 25.15) היא באה בסמוך לשיר הספד של סהלאן 'אנה אנשי האדר האהובים לאדוניהם'. פיוטי התוכחה של ר' ישועה שולבו אפוא במעמדי הספד וקינה.

בצד שתי התוכחות אנו מוצאים פיוט נוסף שאולי שימש כסליחה: הפיוט '[א...] בגלות בני אח ואחות' (ה) מועתק בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 245.33 בצד העקדה המפורסמת 'הנה כעיני עוקד בקחתו מאכלת'.[60] הפיוט חד־חרוזי, אך בכתב היד מסומנת חלוקתו למחרוזות מרובעות שאחרי כל אחת מהן מצוינת אמירת פזמון. לא ברור מה לשונו של פזמון זה. ראשי כל הטורים מסודרים על פי אקרוסטיכון אלפביתי, ועם השלמתו – החתימה 'ישועה הכהן החבר'. כתב היד לקוי, אך רוב הפיוט שרד. בחלקו הראשון מתאר ר' ישועה בצבעים עזים את מצבם הקשה של ישראל בגלות, ובחלקו השני (מטור 17 ואילך) באה תפילה לגאולה, ותיאורי הגלות הקשים מתחלפים בחזונות מרהיבים של העם השב לתפארתו הקדומה.

ו. פיוטים לעת מצוא: הקינה

פייטנים נקראו כפעם בפעם לתרום מכשרונם כדי להספיד את מתי קהילותיהם. פייטנים קדומים כתבו בדרך כלל קרובות או יוצרות לימי האבל, אך בתקופתו של ר' ישועה – ואף קודם לכן – הם נדרשו גם לכתוב קינות בודדות למעמד הלוויה או להתכנסויות של הספד. ראינו בסעיף הקודם שלצורך התכנסויות אלה כתב ר' ישועה גם את פיוטי התוכחה שלו. כאן נסקור קינה אחת החתומה בשמו. הקינה מועתקת בידי ר' ישועה עצמו בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 109.34, ולצדה שתי התוכחות וכמה קינות נוספות שאינן חתומות ונדון בהן בנפרד בנספח.

הקינה 'ארוסת עפר גיא' היא פיוט חד־חרוזי, אך הוא מחולק למחרוזות משולשות[61] שאחרי כל אחת מהן בא הרפרין 'והיא אשה בבתוליה'. חרוז השיר, '–לֶיהָ', מותאם לרפרין.[62] טורי השיר מסודרים באקרוסטיכון אלפביתי פשוט

60 פיוט זה נפוץ בגניזה ונרשם במפעל לחקר השירה והפיוט על שם עזרא פליישר ביותר מעשרים קטעים; הוא נדפס בידי ע' פליישר, 'פיוט לימים הנוראים', טורי ישורון, ה (תשרי תשכ"ז), עמ' 19–20.

61 במחרוזת האחרונה ארבעה טורים; הטור הרביעי הוא פסוק של נחמה, וכנראה החליף במקום זה את הרפרין.

62 שימוש בחרוז אחיד המותאם לרפרין ידוע בין פייטני המאה האחת־עשרה. ראה אצל ע' פליישר, 'עיונים בשירתו של רב האיי גאון', שי להימן, ספר היובל לא"מ הברמן, בעריכת צ' מלאכי, ירושלים תשל"ז, עמ' 266; ש' אליצור, פייטן בעידן של מפנה: ר' יהושע בר כלפה ופיוטיו, ירושלים תשנ"ד, עמ' 95–97, ובמחקרים המצוינים בהערות שם.

וישר. עם השלמתו באים עוד חמישה טורים שבראשי מילותיהם מצופף ר' ישועה את חתימתו: ישועה הכהן החבר בר יוסף חזק.

בקינה מבכה ר' ישועה את מותה של נערה 'בתולה שלא נתארסה', כמצוין בכותרת השיר.[63] עובדה זו מובלטת לכל אורך הקינה: מות הנערה מתואר באופן מטפורי כאירוסין עם עפר הארץ (1), ובהמשך מתאר ר' ישועה את תכשיטיה שהוסרו ממנה (13–15), את תקוותה לחתן שיקדש אותה שנגוזה (18–19)[64] ואת הנדוניה שהיא עמלה להכין לעצמה – אך לשווא (21–22). הרפרין יוצר משחק חריף בפסוק האמור בכהן הגדול 'והוא אשה בבתוליה יקח' (ויק' כא, יג), המתאר את הבתולה הנישאת לאיש, ואילו כאן החזרה על המילים 'והיא אשה בבתוליה' מדגישה את בתוליה הנצחיים של הנפטרת שלא תינשא עוד.

בשתי המחרוזות האחרונות עובר ר' ישועה למסקנות כלליות: בראשונה שבהן הוא מתאר שסוף כל בני העולם למות כמו הנפטרת; ובמחרוזת האחרונה הוא עובר לדברי נחמה אישיים, מתוך ביטחון שסוף המתים לחיות, ולאומיים, בחתימת הפיוט בתקווה לגאולת ישראל.

ז. ר' ישועה כמשורר

ר' ישועה בן יוסף הכהן היה דיין ולא חזן, ועל כן הוא לא נדרש לספק פיוטים לצרכי התפילה בציבור. את נטייתו לחיבור ספרותי הוא מימש, כפי שהזכרנו, בפתיחות מסוגננות של איגרותיו ובמעט שירים ופיוטים שחיבר לאירועים מזדמנים, על פי בחירתו. משום כך יבולו השירי אינו גדול, אך אין כל ספק שהוא היה משורר מיומן. בצד שליטתו המלאה בטכניקות של חריזה וקישוטי תבנית, ניכרת בפיוטיו מלאות של תכנים, לשון גבוהה ומבעים רטוריים עזים. בפיוטי החנוכה משלב ר' ישועה תכנים מדרשיים, ובראשם – כפי שראינו –

63 השערה אפשרית – אם כי רחוקה במקצת – היא שהקינה חוברה על מות בתו של ר' ישועה. מות שני ילדיו של אבו אלפרג' הכהן (בן ובת) בשבוע אחד נזכר באיגרת משנת 1060 לערך; ראה גיל, במלכות ישמעאל, ג, עמ' 884, תעודה 569, בשוליים העליונים; גיל (שם, עמ' 883) מציין שאבו אלפרג' 'הוא כנראה ישועה בן יוסף'. לאישוש הזיהוי השווה J. Mann, *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, vol. II, Cincinati 1931, p. 468. אם ההשערה נכונה, ניתן להעלות על הדעת שלשם חיבור הקינה על מות הבת ליקט ר' ישועה קינות והספדים שונים על נשים, והעתיק אותם ביתר חלקי הטיוטה שבידינו (ראה בפירוט להלן, בנספח), אם כי קשה למצוא השפעה של שירים אלו על הקינה 'ארוסת עפר גיא'. כמו כן, אילו נכתב השיר בעקבות מות הבת היינו מצפים שיוזכר בו האבל הכפול. מלבד זאת שירנו מדבר כאמור על מות נערה שלא נתארסה, ודווקא הספד אחר המועתק לצדו, על אישה נשואה שנפטרה בדמי ימיה ('יולדתה בנודיה'; נספח, שיר ב), נראה כתוב באופן הרבה פחות מאורגן העשוי להעיד על סערת נפש (ראה על כך בנספח). משום כך הקשר בין האסון האישי שאולי אירע לר' ישועה לבין שירנו הוא בגדר הצעה בלבד.

64 במקום זה הניסוח מעניין במיוחד: ר' ישועה מספר ש'תָּם גַּם כֶּסֶף וּשְׂטָר וּבִיאַת חָתָן אֵלֶיהָ', תוך שימוש בכל דרכי הקידושין הנזכרות במשנה קידושין א, א.

מניין שבע החנוכות וסיפורי מגילת אנטיוכוס. לתוך מניין שבע החנוכות הוא משכיל לצקת את ענייני היום, ובעיקר צירוף נרות החנוכה לנרות השבת. בפיוטי התוכחה הוא מתאר בחיות רבה את סופו של האדם ואת הדין שיתן על מעשיו, בצד נהייתו אחר החומר והרכוש, רמייתו וחטאיו.

כבר בסקירת איגרותיו של ר' ישועה (בסעיף ב) ראינו את לשונו הגבוהה ועמדנו על נטיותיו לחידושים סעדייניים. פיוטי ר' ישועה כתובים בעיקרם, כמקובל, בלשון מקרא.[65] בכמה מקרים אף ניכר המאמץ להשתמש בלשון המקרא, כגון בשמות המקראיים לחדשי השנה ('חֹדֶשׁ זִו' ו'רֵיחַ בּוּל', א 27–28), או בשימוש במילה 'שֶׁנְהַבִּים' (א 129) ולא ב'פילים'. בלשון המקרא הבסיסית משולבים חידושי לשון פייטניים מסורתיים, כשמות סגוליים, מהם ידועים מיצירות פייטנים אחרים, כגון 'עֶלֶץ וְתַאַב' (א 3) 'חֶנֶךְ' (א 4 ועוד) או 'בַּעַת' (ד 11), ומהם פחות נפוצים כ'עֵלֶב' (ג 9)[66] ו'שַׁלֶב' (ג 11);[67] שמות פייטניים מקוצרים, כ'מְצוּל' (ד 7); ופעלים מקוצרים (כגון 'עָר וְעָשׁ' [=התעורר ועשה], א 113), לעתים אף בצירוף אותיות שימוש ('כְּכַלְתָּה' [=כאשר כילית], א 105). אבל לצד דרכי הלשון המסורתיות, אנו מוצאים אצל ר' ישועה גם חידושי תצורה נועזים. אלו באים בעיקר בשבעתא (ב), מדוחק החרוזים הקשים, ועיקרם בהוספת הצורן '־ית' לשם ידוע. כך באות שם הצורות 'שַׁעֲשׁוּעִית' (15), 'יְדוּעִית' (27), 'נוֹקְשִׁית' (22) ו'חֲמוּשִׁית' (23), כולן צורות שלא נרשמו בשום מקום אחר. גם בתוכחה 'אי לך הנפש' (ד) באה הצורה 'אֲצְבַּעַת' במקום 'אצבע' (37).[68] הרחבת בסיס לשוני על ידי תוספת צורן היא שיטה רווחת אצל רב סעדיה גאון, והיא נתפסת כ'פיאור'.[69] חידושיו של ר' ישועה עשויים אפוא גם כאן ברוח תורתו הלשונית של רס"ג,[70] אך העובדה שכל החידושים הללו משמשים לצורך החריזה מלמדת שאין הוא רודף אחרי דרכי החידוש הסעדייניים לשמם, אלא נעזר בהם בשעת הדחק; זאת בניגוד לאיגרותיו, שבהן הוא משלב שמות סעדייניים מחודשים לשם תפארת המליצה.

65 כיתר הפייטנים, גם ר' ישועה לא הדיר את עצמו מלשון חכמים, אך זו באה רק בשולי פיוטיו. בולט במיוחד השימוש במילה 'גרדון' (ג 14); וראה גם: 'שכללתם' (א 49); 'נְדָנְיָא' (ו 21) ו'הרגשותיה' (ו 27).

66 על פי הכתיב והחרוז נראה לנקד כך (או בשני סגולים); אצל רס"ג נמצא השם 'עֹלֶב' (סדור רב סעדיה גאון, מהד' י' דודזון, ש' אסף וי' יואל, ירושלים תש"א, עמ' קפט, שורה 56).

67 שם זה נדיר ביותר, אך הוא מופיע ביוצר של ר' יוסף אבן אביתור. ראה מ' זולאי, 'מתוך יוצרותיו של ר' יוסף אבן אביתור', הנ"ל, ארץ־ישראל ופיוטיה (לעיל, הערה 25), עמ' 368, שורה יב.

68 דוחק החרוז גורם לר' ישועה להשתמש גם בצורת הנסמך במקום הנפרד (או בתצורת שם ארכאית המסתיימת בת'), כ'טוֹבָת' (א 61), 'חוֹבָת' (א 67) ו'קִרְבַת' (א 71).

69 לפרטי השיטות ראה גולדנברג, עיונים באגרון (לעיל, הערה 23), חלק שני, בעיקר בעמ' 278; דותן, אור ראשון (לעיל, שם), עמ' 186–189.

70 מילה נוספת השכיחה אצל פייטני האסכולה הסעדיינית, ור' יוסף אבן אביתור בראשם, היא 'מַהֲלוֹם'. ר' ישועה משתמש פעמיים ב'מהלומים' בסילוקו לחנוכה (א 117, 129).

ככל הפייטנים, גם ר' ישועה משתמש בכינויים רבים. אמנם אין הוא משועבד לכינויים, ולעתים הוא מביא שמות פרטיים בלי לשנותם, כגון 'דָוִד' (א 54) או 'נְחֶמְיָה וְעֶזְרָא' (א 56); אבל רוב הדמויות הידועות מכונות בכינויים, וכך דוד עצמו מכונה 'מנגן מישר הליכה' (א 25), שלמה – 'תומך ממלכה' (א 26), וכמובן באים כינויים להקב"ה, לישראל, לירושלים ולמקדש, לאישים ולגרמי טבע שונים. חלק מכינויים אלה שגורים מאוד (כ'ענִיו' למשה [א 53]), אך חלקם רעננים ומעניינים.[71] כינוי עשוי להיבחר גם מתוך התאמה להקשרו. כך דרך משל הקב"ה מכונה 'גֵּיאֵה אֲשֶׁר גְּבוּרוֹתָיו עָצְמוּ' (ג 3) בהקשר של הזהרת האדם מלהתגאות לפניו.

מטפורות מקומיות ומשחקי צליל מצויים אף הם בפיוטים, כגון תיאור אויבי ישראל כ'חַיּוֹת מְגִיחוֹת מְנַגְּחוֹת' (ה 15). לצדם נמצא חזרות המבליטות את המסר תוך הבאת שורש אחד בנטיות שונות, כקריאה לאדם 'אַל תְּאַשֵּׁם בְּאַשְׁמַת אֲשֵׁימִים אֲשֶׁר אָשֵׁימוּ' (ג 1) ו'הִזָּהֵר מֵחֶטְא בְּזִמְמַת זוֹמְמִים אֲשֶׁר זָמֵימוּ' (ג 2). גם דימויים מצויים בכמה מקומות בפיוטים.[72]

ר' ישועה בן יוסף הכהן היה בן לאליטה של אישים משכילים, תלמידי חכמים ומנהיגים, שפעלו בארץ ישראל ובמצרים במאה האחת עשרה, וביניהם ר' שלמה בן יהודה גאון,[73] ר' סהלאן בן אברהם,[74] ר' עלי בן עמרם,[75] ר' יהודה הכהן 'הרב'[76] ור' עלי בן יחזקאל הכהן.[77] מחמת מעמדם הגבוה, אף אחד מהם לא היה חזן מקצועי, ועיקר עיסוקם לא היה בשירה אלא בענייני ציבור, דיינות והנהגת

71 כאלה הם, דרך משל, הכינוי להקב"ה 'תולה זרומים' (א 140); הכינויים לישראל 'יונה מיומנה' (ב 1), 'אום חמושית' (ב 23); 'איומה הצנועית' (ב 25); 'קהלה קרואה מרובעת' (ד 48) ו'בני אח ואחות' (ה 1), ובעת גלותם – 'איומה הצולעת' (ד 45); לירושלים – 'עיר שעשועית' (ב 15); לבית המקדש – 'בית יער' (א 111, והשווה שם 123); ולבבלים – 'לב קמים' (א 114). לפירוש הכינויים ולמקורותיהם ראה בביאור לשורות המצוינות. נזכיר גם את שפע הכינויים לקהילה 'הירושלמית' שראינו באיגרתו של ר' ישועה (לעיל, סעיף ב).

72 ככלל, דימויים (ומטפורות) אינם שכיחים בפייטנות הקדומה, אך ר' ישועה פועל בתקופה שבה השפעת השירה הערבית על השירה העברית מתגברת (בעיקר בספרד, אך גם במזרח), וזו משופעת במטפורות ודימויים. ר' ישועה מדמה את נרות השבת והחנוכה 'כמאורות רום' (א 1, וראה שם, 13); היוונים מתוארים 'כדובים נוהמים' (א 124); בשבעתא לשבת חנוכה הוא מבקש 'והאר לנו כעששית' (ב 17); ובתוכחה הוא מציע לאדם: 'סול ארחיך כלובש כתונת ותשבץ' (ג 19).

73 ראה גיל, ארץ ישראל (לעיל, הערה 1), עמ' 548–559, ולעיל, הערה 28.

74 על סהלאן בן אברהם, ראש קהל הבבליים בפוסטאט ברבע השני של המאה האחת עשרה, כתבה בפירוט ברקת, שפריר מצרים (לעיל, הערה 1), עמ' 172–187.

75 ראה עליו במאמרה של בארי, עלי החבר (לעיל, ראש הערה 28).

76 ראה בארי, זהדיות (לעיל, הערה 58).

77 ר' עלי בין יחזקאל הכהן היה הפרנס של קהילת ירושלים באמצע המאה האחת־עשרה. מכתבים שכתב ופיוטים שהעתיק ממלאים את הגניזה הקהירית, ודמותו עדיין מצפה שיוקדש לה מחקר ממצה. ראה עליו בינתיים אצל גויטיין, חברה ים תיכונית (לעיל, הערה 1), ואצל גיל, ארץ ישראל (לעיל, הערה 1), במקומות רבים, לפי המפתחות.

הקהל; אבל כאנשי תרבות בני זמנם היו מלומדים גם בדרכי השיר, וחיברו פיוטים כפעם בפעם. פיוטיו של ר' ישועה הם חלק מהתופעה הכללית הזאת, ומתוכם הוא מתגלה כמשורר מיומן ובעל כשרון. השבת שרידי שירתו אל מדף הספרים העברי מלמדת לא רק על כישוריו, אלא על האופק התרבותי של כלל המשכילים והמנהיגים בני תקופתו.

סימני ההדרה:

[ ] – ליקוי בכתב היד
< > – קיצור בכתב היד
אותיות חלולות – אותיות שקריאתן מסופקת

פיוטי ר' ישועה בירבי יוסף הכהן השופט

א. קדושתא לשבת חנוכה

קדושה חנוכה ושבת

א אוֹרוֹת שְׁנַיִם כְּמְאוֹרוֹת רוּם נִדְבָּקִים
בְּהֶאָזֶרֶם בְּתַחַת בְּהִתְחַבְּרָם בַּשְּׁחָקִים

א. מקורות: אוקספורד, בודלי Ms. Heb. f. 29 (2729/3) דף 33–44 (1146, נ); קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 276.47 (אוטוגרף של הפייטן; סילוק, 104 ואילך, מטור 123 בנוסח שונה [ראה מבוא], **א**).

נדפס: זולאי, מפי פייטנים (לעיל, הערה 24), עמ' קפקפא (טורים 112, על פי הדפסת זולאי ב'הארץ', 12/2/12/19).

א. להבנת חלקים רבים בקדושתא יש להכיר את הדרשה על שבע חנוכות, שש מהן מאז בריאת העולם ועד חנוכת החשמונאים, והשביעית לעתיד לבוא. ראה פסיקתא רבתי ב – מזמור שיר חנוכת (מהדורת איש שלום, דף ז ע"ב): 'שבע חנוכות הם, חנוכת ברייתו של עולם, דכתיב "ויכולו השמים" (בר' ב, א), ואין "ויכלו" אלא לשון חנוכה, דכתיב "ותכל כל עבודת" (שמ' לט, לב); חנוכת משה, דכתיב "ויהי ביום כלות משה להקים" (במ' ז, א); וחנוכת הבית, דכתיב "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" (תה' ל, א); וחנוכת בית שני, [שנאמר "והקריבו לחנוכת בית אלהא" וגו' (עז' ו, יז); וחנוכת החומה, שנאמר] "ובחנוכת חומת ירושלים" (נחמ' יב, כז); וזו של עכשיו של בית חשמונאי; וחנוכת העולם הבא, שאף היא יש בה נרות, כדכתיב "והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים" וגו' (יש' ל, כו)'. ובסדר פחות מכוון ראה גם שם, דף ה ע"א: 'וכמה חנוכות הם, שבע חנוכות הם, ואילו הן, חנוכת שמים וארץ, שנאמר "ויכולו השמים והארץ" (בר' ב, א), ומה חנוכה היה שם "ויתן אותם אלהים ברקיע השמים להאיר" (שם א, יז); וחנוכת החומה, שנאמר "ובחנוכת חומת ירושלים" (נחמ' יב, כז); וחנוכת של [עולי] גולה, שנאמר "והקריבו לחנוכת בית אלהינו דנא" וגו' (עז' ו, יז); וחנוכת הכהנים זו שאנו מדליקין, וחנוכת העולם הבא, שנאמר "אחפש ירושלים בנרות" (צפ' א, יב); וחנוכת הנשיאים, "זאת חנוכת המזבח" (במ' ז, פד); וחנוכת המקדש, מה שקראו בענין, "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" (תה' ל, א)'. ר' ישועה אינו מונה את חנוכת החומה, ובמקומה מפריד בין שתי חנוכות של בית ראשון: 'חֲנֻכת הבית לדוד' וחנוכת שלמה, על פי המסורת הפייטנית שכבר מיוצגת בפיוט המיוחס לקלירי; ראה זולאי, מפי פייטנים (לעיל, הערה 24), עמ' פד–פה. ועיין במצוין לעיל, הערה 42.

א 1 **אורות שנים: נר שבת ונר חנוכה. כמאורות רום: כשמש והירח.** 2 **בהאזרם: מכיוון** שמדובר בנרות, ניתן לפרש: בהידלקם (מלשון 'מאזרי זיקות', יש' נ, יא); אך במקביל ל'בהתחברם' בהמשך, ייתכן שגם 'בהאזרם' הוא לשון חיבור והידוק זה לזה (ראה ד' ילין,

גְּאוּלִים בְּעֵלֶץ וְתַאַב לָמוֹ מַדְלִיקִים
דָּת נֵר בְּנַחַת וָחֶנֶךְ לְתוֹרוֹת וְחֻקִּים

הוּשְׁקוּ שְׁנֵיהֶם בִּשְׁנֵי נֵירוֹת נֶחְלָקִים
וּמוֹסִיפִין וְהוֹלְכִין כְּמַעֲלַן בַּקֹּדֶשׁ וְלֹא מַפְסִיקִים
זֵכֶר לְפַךְ נִמְצָא בְּחוֹתָם כֹּהֵן עַם לְהוּקִים
חֲנֻכַּת שְׁמוֹנָה הִדְלִיקוּ בָּהּ חוֹקְקִים

טָעֲמוּ חִינּוּךְ שִׁשִּׁית כַּשֵּׁנִית דְּבֵקִים
יוֹם בָּהּ הִלְּלוּ בְּהוֹדוֹת מְתוּקִים
כִּי לַשְּׁבִיעִית מְיֻחָלִים הוֹגֵי מִצְוֹת צַדִּיקִים
כְּוִיהִי בְּיוֹם כַּלּוֹת מֹשֶׁה לְהָקִים

שינויי נוסח: 8 בה] כפול והראשון מחוק **נ**

'חזק, אמץ, יסר', סיני סה [תשכ"ט], עמ' קלט; תודתנו נתונה לד"ר אבי שמידמן על הפירוש וההפניה). **בתחת:** בארץ; והוא מוסב על 'אורות שנים'. **בהתחברם בשחקים:** מוסב על השמש והירח; וזולאי הציע לתקן: 'כְּהִתְחַבְּרָם', כמו 'כמאורות' שבטור הקודם. ועל פי המשך הפיוט נראה שהפייטן רומז כאן לחנוכת שמים וארץ (ראה בפסיקתא שהובאה בראש הביאור). 3 **גאולים:** ישראל. **בעלץ:** בשמחה. **ותאב:** ורצון. 4 **דת נר:** מצוות הדלקת נרות. **בנחת וחנך:** בשבת וחנוכה. 5 **הושקו:** התחברו יחדיו (ללשון השווה יח' ג, יג). **בשני נירות נחלקים:** בשתי מצוות נפרדות של הדלקת נרות (נר שבת ונר חנוכה). 6 **ומוסיפין... ולא מפסיקים:** הפייטן עובר לעסוק בנרות החנוכה; השווה בבלי שבת כא ע"ב: 'ובית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך... וטעמא דבית הלל דמעלין בקדש ואין מורידין'. **כמעלן:** זולאי הציע לתקן: כי מעלין. 7 **לפך... כהן:** השווה שם: 'בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים'. **עם להוקים:** ישראל הנאספים כאחד (מלשון להקה, והוא קרוב אל 'קהל'). 8 **בה חוקקים:** כנראה: ואותה חוקקים לדורות. 9 **טעמו:** ציוו, קבעו; וזולאי תיקן ל'טעמי'. **חינוך ששית כשנית:** את החנוכה השישית (היא חנוכת בית חשמונאי) לעשות ולחוג כמו את החנוכה השנית, היא חנוכת המשכן בימי משה. השווה רמב"ן לבמ' ח, ב (בשם 'מגלת סתרים' לרבינו נסים; ראה ש' אברמסון, רב נסים גאון: חמשה ספרים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 241): 'ראיתי במדרש כיון שהקריבו שנים עשר שבטים ולא הקריב שבט לוי וכו', אמר לו הקב"ה למשה, "דבר אל אהרן ואמרת אליו", יש חנכת אחרת שיש בה הדלקת הנרות ואני עושה בה לישראל על ידי בניך נסים ותשועה... והיא חנכת בני חשמונאי, ולפיכך הסמיך פרשה זו לפרשת חנוכת המזבח' (הערת הרב י"י סטל). **דבקים:** ישראל. 10 **בה:** בחנוכה השישית; וזולאי תיקן ל'בו'. **בהודות:** בהלל והודיות (השווה עזרא ג, יא). **מתוקים:** מוסב על דברי ההודיות, או כינוי לישראל. 11 **לשביעית:** לחנוכה השביעית, המסמלת את הגאולה שלעתיד לבוא. **הוגי... צדיקים:** ישראל הלומדים את מצוות התורה; ולא ברור אם 'צדיקים' הוא כינוי שני לישראל, או תואר ל'מצות', על שום דב' ד, ח.

ככ<תוב> ויהי ביום כלות משה <להקים את המשכן וימשח אֹתו ויקדש אֹתו ואת כל כליו ואת המזבח ואת כל כליו וימשחם ויקדש אֹתם> (במ' ז, א)
ונ<אמר> ויכל אלהים ביום השביעי <מלאכתו אשר עשה וישבֹת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה> (בר' ב, ב)
ונ<אמר> כי נר מצוה ותורה אור <ודרך חיים תוכחות מוסר> (מש' ו, כג)
ונ<אמר> טובים השנים מן הא<חד אשר יש להם שכר טוב בעמלם> (קה' ד, ט)
ונ<אמר> שני שדיך כשני עפ<רים תא(ו)מי צביה (הרועים בשושנים)> (שה"ש ד, ה או ז, ד)
ונ<אמר> הראשונות הנה באו <וחדשות אני מגיד בטרם תצמחנה אשמיע אתכם> (יש' מב, ט)
ונ<אמר> חסד ואמת נפגשו <צדק ושלום נשקו> (תה' פה, יא)

א[1] נָשְׁקוּ ׀ יָמִים שְׁנַיִם בִּשְׁנֵי מְאוֹרֵי צָהֳלָה
וְהוֹדוֹת עֹנִים אֲזוּרֵי עוֹז וּמֶמְשָׁלָה
15 הֲלֹא נַחַת וְחֶנֶךְ וְהַלֵּל בָּמוֹ לְסַלְסְלָה
כִּי לֵאלֹהִים מָגְנֵי אֶרֶץ מְאֹד נַעֲלָה

ב<רוך...> מגן

ב מַקְרִיבֵי קָרְבָּן כְּעַנְיַן דָּת נְסוּכָה
נְשִׂיאֵי עֵדָה מְשַׂגְּבֵי הֲלָכָה

שרשרת הפסוקים: 1 **ויהי ביום כלות** וגו': תחילת קריאת התורה בשבת חנוכה. 2 **ויכל אלהים ביום השביעי** וגו': הפייטן בחר פסוק מעניין השבת, שגם בו בא לשון 'ויכל' המתאים ל'כלות' שבפסוק הקודם. 3 **כי נר מצוה** וגו': 'נר מצוה' רומז למצוות הדלקת הנרות. 4 **טובים השנים** וגו': רמז להתחברות שתי הקדושות, שבת וחנוכה. 5 **שני שדיך** וגו': רמז נוסף לצירוף שניים כאחד. 6 **הראשונות** וגו': נראה שהפייטן מבקש לרמוז כאן לשבע החנוכות ה'ראשונות', שכבר באו בעבר, ולחנוכה השביעית שתגיע בעתיד. 7 **חסד ואמת** וגו': שוב נרמזים כאן זוגות שנצמדים זה לזה, כהיצמדות השבת והחנוכה.

א[1] 13 **נשקו: נצטרפו זה לזה. ימים שנים: שבת וחנוכה. בשני... צהלה: כנראה צ"ל: כשני,** כמו השמש והירח המשמחים את העולם (השווה לעיל, 1–2). 14 **והודות:** והודיות (ראה לעיל, 10). **אזורי... וממשלה: ישראל שניצחו את היוונים.** 15 **נחת וחנך: שבת וחנוכה** (ראה לעיל, 4). **והלל: כמו: בהלל. לסלסלה: לשבח ולפאר.** 16 **כי... נעלה: תה' מז, י,** ולשון 'מגני' רומז לברכת 'מגן אברהם'.

ב 17 **מקריבי קרבן: נשיאי ישראל בעת חנוכת המשכן. כענין דת נסוכה: ככתוב בתורה**

סָמְכוּ יָד מִשְׁכָּן שֵׁנִי לְחַנֻּכָה
עַתּוּדִים וְאֵלִים וּכְבָשִׂים חֲמִשָּׁה חֲמִשָּׁה לְתָמְכָה

פָּרִים וּבָקָר שְׁנַיִם שְׁנַיִם וְשָׂעִיר אֵלֵימוֹ לְסָמוֹכָה
צוּר לְכַפֵּר בָּם לְהַמְצִיא אֲרוּכָה
קְעָרָה וּמִזְרָק וְכַף וּקְטוֹרָה עֲרוּכָה
רָצוֹן לְרָצוֹת אַדִּיר הַמְּלוּכָה

שֻׁוכְלַל שְׁלִישִׁי עַל יְדֵי מְנַגֵּן מְיַשֵּׁר הֲלִיכָה
תַּם רְבִיעִי עַל יְדֵי תּוֹמֵךְ מַמְלָכָה
בְּחֹדֶשׁ זִו יִסְּדוּ וְלַחֲנֻכָּתוֹ זָכָה
בְּיֶרַח בּוּל וַתִּשְׁלַם כָּל הַמְּלָאכָה

ככ<תוב> ותשלם כל המלא<כה אשר עשה המלך שלמה בית יי ויבא שלמה את קדשי דוד אביו את הכסף ואת הזהב ואת הכלים נתן באצרות בית יי> (מל״א ז, נא)
ונ<אמר> ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחודש זִו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל ויבן את(!) הבית ליי (מל״א ו, א)
ונ<אמר> ובשנה האחת עשרה בירח בול הוא החדש השמיני כלה הבית לכל דבריו ולכל משפטיו ויבנהו שבע שנים (מל״א ו, לח)

28 בירח] יו״ד תלויה נ

שנאמר בה 'מעולם נסכתי' (משׁ' ח, כג). 19 **סמכו יד**: נתנו יד, התנדבו. **משכן שני**: המשכן שבמדבר, שחנוכתו היא השנייה במניין החנוכות. 20 **עתודים... חמשה חמשה**: כפירוט קרבנות השלמים של כל נשיא, על פי במ' ז, יג–יז ועוד. **לתמכה**: לתמוך, להביא. 21 **פרים... לסמוכה**: 'ולזבח השלמים בקר שנים' (שם, יז). **ושעיר... לסמוכה**: ולצרף אליהם 'שעיר עזים אחד לחטאת' (שם, טז). 22 **צור לכפר בם**: כדי שהקב״ה יכפר לישראל על ידם. **ארוכה**: רפואה, וכאן במשמעות: סליחה. 23 **קערה... וקטורה**: גם הם ממתנות הנשיאים (ראה שם, יג–יד). 24 **רצון**: ברצון. **אדיר המלוכה**: את הקב״ה. 25 **שוכלל**: נשלם ונחנך. **שלישי**: רמז לחנוכה השלישית, היא 'חֲנֻכת הבית לדוד' (תה' ל, א). **מנגן... הליכה**: דוד. 26 **תם**: נשלם. **רביעי**: המקדש בימי שלמה, שחנוכתו היא החנוכה הרביעית. **תומך ממלכה**: זה שהממלכה נכונה בידו, שלמה (השווה מל״א ב, מו). 27 **בחדש זו יסדו**: על פי מל״א ו, א. **ולחנוכתו זכה**: יורד אל הטור הבא: 'בירח בול'. 28 **בירח בול**: על פי מל״א ו, לח.

שרשרת הפסוקים: 1 **ותשלם כל המלאכה** וגו': הפטרת שבת חנוכה בארץ ישראל, על פי מסכת סופרים כ, ח (מהדורת היגר, עמ' 349). 2 **ויהי בשמונים** וגו': ראה לעיל, טור 27. 3 **ובשנה האחת עשרה** וגו': ראה לעיל, טור 28.

ונ<אמר> ברוך יי אשר נתן מנוחה <לעמו ישראל ככל אשר דבר לא נפל דבר אחד מכל דברו הטוב אשר דבר ביד משה עבדו> (מל"א ח, נו)
ונ<אמר> זאת מנוחתי <עדי עד פה אשב כי אִוִּתיה> (תה' קלב, יד)
ונ<אמר> לכל זמן ועת לכל חפץ תח<ת> הש<מים> (קה' ג, א)
ונ<אמר> ושכנתי בתוך בני ישר<אל ולא אעזֹב את עמי ישראל> (מל"א ו, יג)

ב[1] יִשְׂרָאֵל ׀ בְּיוֹם נַחַת וָחֶנֶךְ מַקְדִּישִׁים פַּעֲמַיִם
רוֹחֲשִׁים הַלֵּל לְשׁוֹכֵן שָׁמַיִם
בְּרָכוֹת יַעֲנִיק בְּתִחִית גִּשְׁמֵי מַיִם
יְחַיֵּינוּ מִיּוֹמָיִם

ב<רוך...> מחיה

ג יָקָר וְיִעוּד חֲמִישִׁי עַל יַד נֶאֱמַן כֹּהֲנַי
סְוֹדַר וְשׁוֹכְלַל לְאַחַר שִׁבְעִים תַּחַת מְעַנַּי
פָּצוּ פֶּה כֹּהֵן וְנָבִיא עִם אֱמוּנַי
זֶה הַשַּׁעַר לַיי

הֲלֹא שִׁשִּׁי בְּנִיצוּחַ בְּנֵי חַשְׁמוֹנַי
כֹּהֲנֵי מִשְׁחַת שׁוֹכֵן מְעוֹנַי

34 תחת] לפניו מחוק תעד(?) **נ**

4 **ברוך... מנוחה** וגו': פסוק מעניין בניית המקדש, והמילה 'מנוחה' רומזת גם למנוחת השבת. 5 **זאת מנוחתי** וגו': גם פסוק זה עוסק במקדש שבירושלים תוך שימוש ב'מנוחתי'. 6 **לכל זמן** וגו': ייתכן שהפייטן מכוון שלכל חנוכה נקבע הזמן המתאים לה, מעין מה שדרשו על פסוק זה (שלא מעניין חנוכות) בפסדר"כ בחדש השלישי ז (מהדורת מנדלבוים, עמ' 208): '"לכל זמן", זמן היה לאדם הראשון שנכנס לגן עדן... וזמן היה לו שיצא... זמן היה לו לנח ולבניו שיכנסו בתיבה... וזמן היה לו שיצא... זמן היה לו לאבינו אברהם שתינתן מילה על ידו' וכו'. 7 **ושכנתי** וגו': פסוק מעניין השראת השכינה במקדש.

ב[1] 29 **נחת וחנך**: ראה לעיל, 4. **מקדישים פעמים**: כנראה: מצרפים בתפילתם שתי קדושות (שבת וחנוכה). 32 **יחיינו מיומים**: הושע ו, ב.

ג 33 **יקר**: נתעלה, נתכבד; ואפשר לנקד גם: יְקַר, ונשוא המשפט יהיה 'סודר ושוכלל' שבטור הבא. **ויעוד חמישי**: המקדש השני שחנוכתו היא החנוכה החמישית. **נאמן כהני**: עזרא הסופר. 34 **לאחר... מעני**: אחרי שבעים שנות גלות בבל. 35 **פצו פה**: פתחו פיהם בשיר. **כהן ונביא**: הכהן הוא שוב עזרא, והנביא כנראה חגי. **עם אמוני**: עם כל עם ישראל; וייתכן שיש לנקד: וְנָבִיא עַם אֱמוּנַי. 36 **זה... ליי**: תה' קיח, כ. 37 **ששי**: החנוכה השישית. **בניצוח**: כנראה לשון ניצחון (על היוונים), אך אפשר שהוא לשון זמר. 38 **כהני... מעוני**: כינוי לחשמונאים: הכהנים המשוחים לכבוד ה' ('שוכן מעוני', ו'מעוני' כינוי לשמים).

הַלֵּל שְׁמוֹנָה כְּלִלוּ וּפָצוּ נִיגוּנַי
כִּי גָבַר עָלֵינוּ חַסְדּוֹ וֶאֱ<מֶת> יְיָ

נָרוֹת לְהַדְלִיק בְּמֵיטַב שְׁמָנַיי
חָנְכָה לַעֲשׂוֹת בְּשִׂמְחַת שִׁשּׂוֹנַי
זֵכֶר קָדְשָׁה בְּשַׁבְּתוֹתַי וּזְמַנַּיי
טוֹב לְהוֹדוֹת לַייָ

ככ<תוב> מזמור שיר ליום השבת <טוב להדות ליי ולזמר לשמך עליון> (תה׳ צב, א–ב)
ונ<אמר> מזמור שיר חנכת <הבית לדוד> (תה׳ ל, א)
ונ<אמר> מזמור שירו ליי <שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו> (תה׳ צח, א)
ונ<אמר> הללו את יי כל גויים <שבחוהו כל האֻמים> (תה׳ קיז, א)

ימלך <יי> לעולם <אלהיך ציון לדר ודר הללו יה> (תה׳ קמו, י)
ואת<ה> קד<וש יושב תהלות ישראל> (תה׳ כב, ד)

אל נא

ד 45 אְדַרְתְּ מֵאָז מִשְׁכְּנוֹת כְּבוֹדֶךָ

39 **כללו**: השלימו. **ופצו ניגוני**: ואמרו בנגינה (את הפסוק הסמוך הלקוח מן ההלל); אמירת הלל על ידי החשמונאים נזכרת בפיוטים רבים, כגון בקרובת החנוכה הקלירית ׳אעדיף כל שמונה׳: ׳קראו הלל ושיר בנר חנוכה׳ (ע׳ פליישר, מבנים סטרופיים מעין־אזוריים בפיוט הקדום, בספרו: השירה העברית בספרד ובשלוחותיה, ירושלים תש״ע, א, עמ׳ 90, וכאן הובא על פי נוסח כ״י אוקספורד, בודלי Ms. Heb.f. 37 [2707/6] דף 27). 40 **כי...יי**: תה׳ קיז, ב. 41 **במיטב שמניי**: בשמן הטוב ביותר, השווה למשנה מנחות ח, ד: ׳שלשה זיתים ובהן שלשה שלשה שמנים... הראשון למנורה׳; ואף אם הלכה זו נוגעת להדלקת המנורה במקדש, גם נר חנוכה הקפידו להדליק בשמן זך (השווה אליצור, פינחס הכהן [לעיל, הערה 38], עמ׳ 506, שורות 20–21). 42 **בשמחת ששוני**: סמיכות הנרדפים.

שרשרת הפסוקים: 1 **מזמור שיר ליום השבת** וגו׳: שיר של יום של שבת. 2 **מזמור שיר חנכת** וגו׳: שיר של יום של חנוכה (ע׳ פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ־ישראליים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ״ח, עמ׳ 173). 3 **מזמור שירו** וגו׳: שיר של יום של בני ארץ ישראל בראש חודש (פליישר, שם), והפייטן הוסיפו כאן כנראה משום ראש חודש טבת החל בחנוכה. 4 **הללו** וגו׳: פסוק מן ההלל (ראה לעיל, 39).

ד הפייטן מסכם בקטע זה את שש החנוכות שנזכרו בפיוטים הקודמים, ומזכיר בסופו את החנוכה השביעית. 45 **אדרת**: פיארת ורוממת. **מאז**: בעת בריאת העולם. **משכנות כבודך**:

נְשֵׂאתָם לִשְׁכְנְךָ בָּמוֹ לְיַחֲדֶךָ
יְיַשַּׁרְתָּם בְּתַעֲצוּם הוֹדֶיךָ
יְצוּרִים כְּבָרְאתָה וְחִנַּכְתָּה חֶלְדֶּךָ
שְׂכְלַלְתָּם וַתְּשֻׁבוֹת מִכָּל מַעְבָּדֶךָ
וַתְּבָרֶךָ שְׁבִיעִי וַתְּצַוֶּה עַם יְדִידֶיךָ
עָנְגוּ שַׁבָּת כִּי כֵן צִוִּיתָ בְּפִקּוּדֶיךָ
הוּא יוֹם חֲנֻכַּת זְבוּלְךָ כּוֹנַנְהָ יָדֶיךָ
הַשֵּׁנִי אֹהֶל עָשָׂה עָנָיו לִכְבוֹדֶךָ
כֵּן הַשְּׁלִישִׁי עָשָׂה דָּוִד עַבְדֶּךָ
הָרְבִיעִי בָּנָה יְדִידְיָה יְחִידֶךָ
נֶחֱמְיָה וְעֶזְרָא חֲמִישִׁי עָשׂוּ לְךָ לְבַדֶּךָ
חֲשְׁמוֹנִים עָשׂוּ שִׁשִּׁי צָרֵימוֹ בְּאַבְּדֶךָ
זֵכֶר לַדּוֹרוֹת קָבָעוּהוּ לְזָכְרָה אֶת חַסְדֶּךָ
קָדוֹשׁ הֲחִישָׁה הַשְּׁבִיעִי כִּי אֵין צוּר מִלְּבַדֶּךָ
קָדְשְׁךָ בְּנֵה כִּי אֵין אֱלוֹהַּ בִּלְעָדֶיךָ

חי וקים מ<רום> נ<ורא> וק<דוש>

ובכן מזמור שיר ל<יום> הש<בת>

ה שַׁבָּת אֲדַרְתָּה בּוֹחֵר אוֹם טוֹבָת
חֲנֻכָּה גְּדַלְתָּה דּוֹרֵשׁ אֶרֶץ זָבַת

כאן אולי כינוי לעולם כולו, שהרי 'מלא כל הארץ כבודו' (יש' ו, ג), אך ייתכן שטורים 45–48 עוסקים בבריאת השמיים. 46 **נשאתם לשכנך**: רוממתם להיות לך למשכן. 48 **יצורים... חלדך**: משמע הטור: כאשר בראת את היצורים וחינכת את העולם. 49 **ותשבות מכל מעבדך**: בשבת בראשית. 50 **ותברך שביעי**: על פי בר' ב, ג. **ותצוה עם ידידיך**: וצוית את ישראל (ויורד אל הטור הבא: 'ענגו שבת'). 51 **ענגו שבת**: על פי יש' נח, יג. 52 **הוא**: השבת הראשונה שבה הושלם העולם. **זבולך כוננה ידיך**: העולם המצויר כאן כמקדש (משום שחנוכתו זכתה להימנות בין חנוכות המשכן והמקדש); וללשון השווה שמ' טו, יז. 53 **השני**: החנוכה השניה. **אהל**: אהל מועד. **עניו**: משה (במ' יב, ג). 54 **השלישי**: החנוכה השלישית. 55 **הרביעי**: המקדש הראשון, שחנוכתו היא החנוכה הרביעית. **ידידיה**: שלמה (שמ"ב יב, כה). 56 **חמישי**: חנוכה חמישית. 57 **ששי**: חנוכה שישית. **צרימו באבדך**: כאשר הכנעת לפניהם את אויביהם, היוונים. 58 **זכר לדורות**: חג החנוכה. 59 **השביעי**: החנוכה השביעית, היא הגאולה לעתיד לבוא. **אין... מלבדך**: השווה תה' יח, לב. 60 **אין... בלעדיך**: ראה תה' שם.

ה 61 **אדרתה**: רוממת. **אום טובת**: כמו 'אום טובה' (בסיומת ארכאית לשם החרוז, על דרך 'נַחֲלָת' [תה' טז, ו], ובדומה בטורים 65, 67, 68), כינוי לישראל. 62 **דורש... זבת**:

שַׁבָּת הִנְחַלְתָּה וְקִדַּשְׁתָּה אֵל אֲשֶׁר שָׁבַת
חֲנָ<כָּה> זָכַרְתָּ חוֹמֵל עַל עַם כְּבָבַת

שַׁבָּ<ת> טִיעַמְתָּ יוֹסֵד רוּם בְּחִבָּת
חֲנָ<כָּה> כִּלַּלְתָּה לוֹחֵם מִלְחֲמוֹת הַבַּת

שַׁ<בָּת> מְנוּחָה נָתַתָּה לְעַמְּךָ לְחוֹבָת
חֲנָ<כָּה> סִיַּמְתָּ עֲשׂוֹת בְּמַקְהֵלֹת רַבָּת

שַׁ<בָּת> פִּיאַרְתָּה צוּר וְקִדּוּשָׁהּ לֹא יָשְׁבָּת
חֲנָ<כָּה> קָבַעְתָּה רַעֲיָתְךָ וְנֵירוֹתֶיהָ לֹא שָׁבַת

שַׁ<בָּת> שָׁמְרָה תמידה הַחֻפְּצָה קְרֻבַת
חֲנָ<כָּה> שׁוֹרְרָה בָהּ וּבְיוֹם זֶה מִזְמוֹר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת

יֻמְנוּ שִׁשָּׁה חֲנֻכּוֹת וּשְׁבִיעִית אָנוּ מְיַחֲלִים
שֻׁכְלְלוּ בְּחֻדָּוֹת כֻּלָּם וּשְׁשׁוֹנוֹת כְּפוּלִים
וְוֻעֲדוּ עַל יְדֵי אֱלֹהִים וְצַדִּיק מַקְהֵלִים
עֻנְּ[ד]וּ כְּתָרִים שִׁשָּׁה וּמָעֻזְנִים כְּלוּלִים
הַשְׁבִיעִית תָּבֹא לְבַשֵּׁר לְבָבוֹת אֲמוּלִים

72 אחרי טור זה נוסף אולי פּוֹ או פּוּ נ

הקב"ה הדורש את ארץ ישראל (על פי דב' יא, יב), שהיא 'זבת חלב ודבש' (שמ' ג, ח ועוד; ולצורת 'זבת' השווה 'וְעָשָׂת את התבואה' [וי' כה, כא]). 63 **אל אשר שבת**: השווה ללשון תפילת השבת בברכת היוצר. 64 **על עם**: על ישראל. **כבבת**: כבבת עינו (בהשמטת הסומך). 65 **טיעמת**: ציווית. **יוסד רום**: יוסד שמים, הקב"ה. **בחבת**: באהבה. 66 **כללתה**: ייפית. **לוחם... הבת**: הקב"ה הלוחם את מלחמות ישראל (שהם כבתו; השווה שהש"ר ג, ב: 'היה מחבב יותר מדאי הקב"ה לישראל וקראן בתי'). 67 **לחובת**: לחובה ומצווה. 68 **סיימת**: קבעת. **במקהלת רבת**: בקהל רב; וייתכן לנקד: בְּמַקְהֲלַת. 70 **רעיתך**: כנראה כמו: לרעייתך, לישראל. **ונירותיה לא שבת**: ונרות החנוכה אינם בטלים לעולם; השווה במ"ר טו, ו (=תנחומא בהעלותך ה): 'הקרבנות כל זמן שבהמ"ק קיים הם נוהגים, אבל הנרות לעולם אל מול פני המנורה יאירו', וראה רמב"ן לבמ' ח, ב המסביר שהמדרש מכוון לנרות החנוכה (הערת הרב י"י סטל). 71 **תמידה**: הה"א נראית מעט רחוקה מהמילה, ואולי יש סימני נקודות לפניה ולאחריה, וייתכן אפוא שצריך להיות 'תָּמִיד'. **החפצה קרבת**: המבקשת את קרבת ה' (שוב בהשמטת הסומך). 72 **שוררה בה**: שירי הלל והודיה. **וביום זה... השבת**: ואילו ביום זה, השבת, שרים 'מזמור שיר ליום השבת'. 73 **יומנו**: זומנו, סודרו. 75 **וצדיק מקהלים**: אולי הכוונה שאת החנוכה הראשונה עשה ה', אך כל אחת מהחנוכות האחרות עשה מנהיג צדיק שעמד לישראל ('מקהלים' – קהל ישראל). 76 **עונ[ד]ו**: קושטו, אך הקריאה מסופקת, ואולי הוא 'עוטרו'. **ומעוזנים**: כנראה: ומבצרי עוז (הם המקדשים שחונכו בעבר); ולצורה השווה יש' כג, יא. **כלולים**: כלילי יופי. 77 **לבבות אמולים**:

חֲיָילִים לְקַבֵּץ בְּבִנְיַן מְכוֹן גְּבוּלִים
זְבוּדִים לַעֲלוֹת שְׂמֵחִים [וְ]חָדִים צוֹהֲלִים
קָדוֹשִׁים [יְק]בֵּיץ לְעִירָם דְּגָלִים דְּגָלִים
כְּעוֹלֵי רְגָלִים [... ... ... גְּ]אוּלִים

ובכן אל נא לע<ולם> תע<רץ>

ובכן ויהי ביום כלות משה

ו אַשְׁרֵי עַיִן רָאֲתָה שְׂכִינַת צוּר מַחְשֶׁה
בְּיוֹם עֲמִידַת אֹהֶל וְאֵל לְכְבוֹדוֹ מַדְשֶׁה
גּ[..] נָא וְכַס מִשְׁכָּנִי וְלֹא תִדּוֹם וְל[א] תָּחֵשֶׁה
וַיְהִי בְּיוֹם כַּלּוֹת מֹשֶׁ<ה>

דִּבְּרוּ נְשִׂיאִים לְצַיֵּר אֵל מַקְוֵה כָּל שׁוֹאֵל
הֲלֹא נַעֲשֶׂה חֲנֻכַּת מִזְבַּח פּוֹדֶה וְגוֹאֵל
וַיַּגִּישׁוּ מִנְחָתָם וְקָרְבְּנוֹתָם כְּהוֹאֵל
וַיקְרִיב נְשִׂיאֵי יִשְׂרָאֵל

זֶבֶד מִנְחָתָם בְּהַגִּישָׁם פְּנֵי קוֹנָם

לבותיהם האומללים של ישראל בגלות; והלשון על פי יח' טז, ל. 78 **חיילים**: את המון ישראל. **בבנין מכון גבולים**: בבניין המקדש ('מכון', על שום מל"א ח, יג) בגבול ישראל. 79 ו[**חדים**: ושמחים (מלשון חדוה). 80 [**יק**]**ביץ**: מסופק, ואפשר להשלים גם: '[תק]ביץ' או '[לק]ביץ', אך גם סוף המילה אינו ברור.

ו סיומות מקראיות: במ' ז, א ואילך. 82 **אשרי עין ראתה**: ללשון השווה פיוטי 'אשרי עין' שאחרי סדרי עבודה (ראה גולדשמידט, מחזור ליום כיפור [לעיל, הערה 50], עמ' 486). **צור מחשה**: כינוי להקב"ה, על שום יש' מב, יד. 83 **מדשה**: הניקוד על פי כתב היד אך משמעו אינו ברור, ושמא הוא כמו 'מַדֵּשָׁא', והכוונה: ולכבוד המשכן הקב"ה מברך את כל העולם בצמיחה ובפריון. 84 ג[..]... **משכני**: ניתן להשלים אולי 'ג[ל]' או 'ג[ש]', והטור כולו תפילה אל הקב"ה שישרה שכינתו במשכן, ומשמעו: היגלה ('ג[ל]') או קרב ('ג[ש]') נא וכסה את משכני בענן כבודך. **ולא תחשה**: השווה יש' סב, א. 86 **לציר**: אל משה. **אל... שואל**: כנראה דברי הנשיאים, ומשמעם: הקב"ה הוא מקור תקווה ('מקוה', השווה ירי' יד, ח; יז, יג) לכל הפונים אליו (ולכן יש לכבדו, כמפורש בטור הבא). 87 **מזבח פודה וגואל**: מזבח ה'. 88 **כהואל**: כנראה מילת מילואים, וקשה לקבוע אם היא מוסבת על הקב"ה, ומשמעה: כשרצה בקרבנם, או על הנשיאים, וביאורה: כאשר הם הואילו ורצו בכך. 89 **ויקריב**: צ"ל כבפסוק: ויקריבו. 90 **זבד**: מתנת. **פני קונם**: לפני הקב"ה.

חֵלֶב פְּרִים וּכְבָשִׂים לְחַנֵּךְ בֵּית מְ[עוֹנָ]ם
טְכוּס קְטוֹרֶת ––––––––––––
––––––––––––––––––––––

ז ––––––––––––––––––––––

[... ...] אוֹם מִיַּד מֶלֶךְ רְבִיעִי
הַלֵּל פְּצָחוּ עַל זֶה בַּחֹדֶשׁ הַתְּשִׁיעִי
כֵּן תִּפְדֵנוּ לְהוֹדוֹת עַל נֵסֶיךָ מוֹשִׁיעִי
הֵיא עָשְׂתָה שְׁמוֹנָה בְּהַלֵּל לְהוֹדִיעִי
נֶחֱיֶה בְיוֹם גְּאוּלַת כָּל זֶרַע יְדוּעִי
חֻקֵּי תְהִלּוֹת לְעוֹלָם לָךְ נָשִׁיר גּוֹאֲלִי וּמוֹשִׁיעִי
וְכֵן קְדֻשָּׁתְךָ לֹא נַעְדִּיר בְּאַבְדְּךָ מַכְנִיעִי
קַדֵּשׁ נְקַדֵּשׁ לִשְׁמְךָ אֱלֹהִים יְיָ רוֹעִי

ובכן ונעריצך אלהינו

ח אֶת מִי נוֹעַצְתָּ בְּשַׂכְלְלְךָ אַפַּדְנִי מְרוֹמִים
בְּהַשְׁלִימְךָ דּוֹק וְגִיא וְתַכְלִית כָּל הֲדוֹמִים
גְּבוּרָתְךָ הוֹדַעְתָּה מֵאָז לִיצִיר קְדוּמִים
דֶּרֶךְ חָכְמָתְךָ מֵהֶם הֶעֱלַמְתָּה בְּתַעֲלוּמִים

94 זה] ה מתוקנת מ־א **נ** 104 מהם העלמתה] הסתרתה מהם **א**

91 **בית מ[עונ]ם**: את המשכן, וייתכן להשלים גם: מ[כונ]ם (ראה לעיל, טור 78). 92 **טכוס**: סידור; והטור הבא היה בוודאי: ויביאו את קרבנם (במ׳ ז, ג).

ז 93 **מלך רביעי**: מתבקש כאן (על פי ההקשר, המדבר בהצלת ישראל [׳אום׳] בחנוכה) כינוי למלך יוון, ואולי הוא מכונה ׳רביעי׳ משום ציורו כקרן הרביעית בחזון דניאל (ח, ח–יב). 94 **הלל פצחו**: השווה לעיל, בביאור לטור. 39. **על זה**: על התשועה מיד היוונים. **בחדש התשיעי**: בימי החנוכה שבחודש כסלו. 96 **היא**: כנסת ישראל. **שמונה**: ימי החנוכה. 98 **חוקי תהלות**: מצוות ההלל. 99 **באבדך מכניעי**: כאשר תאבד את אויבינו. 100 **יי רועי**: תה׳ כג, א.

ח גם פיוט זה מוקדש לשבע החנוכות, תוך הרחבה גדולה של החנוכה השישית, שהיא מעניין היום. 101 **את מי נועצת**: על פי יש׳ מ, יד. **אפדני מרומים**: כינוי לשמים המתוחים כאוהל (השווה שם כב), ועל שום הצירוף ׳אהלי אפדנו׳ (דנ׳ יא, מה). 102 **דוק**: השמים, על שום יש׳ מ, כב. **וגיא**: הארץ. **ותכלית כל הדומים**: והשלמת כל הנבראים בארץ, שהיא כהדום רגליו של הקב״ה (השווה יש׳ סו, א). 103 **ליציר קדומים**: לאדם הראשון. 104 **מהם**: מבני האדם; וכוונת הטורים ככל הנראה לומר שניתן ללמוד על גבורת הקב״ה מתוך

105 הֲלֹא כְּכַלְּתָה נַחְתָּה וְהִשְׁקַטְתָּה כָּל יְקוּמִים
וְהִיא מְנוּחַת חֲנֻכַּת שְׁמֵי רוּם וְעִמְקֵי תְּהוֹמִים

זֵרַזְתָּה עָנְיוֹ עֲשׂוֹת מִשְׁכָּן וְאֹהֶל בְּמִינֵי רְקָמִים
חֲנֻכָּה שֵׁנִית בְּקָרְבְּנוֹתָיו בְּפָרִים וְאֵלִים תְּמִימִים
טָעַם מְשִׁיחֲךָ לְחַנֵּךְ מִשְׁכַּן שִׁילֹה בְּעִיר שְׁלֵימִים
110 יָעַץ עֲשׂוֹת חֲנֻכָּה שְׁלִישִׁית בְּעַמָּךְ הָעֲצוּמִים

כְּמוֹ בָּנָה יְדִידְיָה בֵּית יַעַר בְּשַׂרְתּוֹ בַּחֲלוֹמִים
לְךָ אַתְמִיד מְלוּכָה אִם תֵּלֵךְ בְּאֹרַח תְּמִימִים
מֵחֲלוֹם עָר וְעָשׂ חֲנֻכָּה רְבִיעִית מַעֲשָׂיו לְהַתְמִים

נָחַץ עֶזְרָא לְאַחַר שִׁבְעִים בְּגָלוּת לֵב קָמִים
115 סִיֵּם בֵּית קָדְשָׁךְ בְּנִדְבְּכֵי אֶבֶן גְּלָל וְטוּרִם מְסֻיָּמִים

105 והשקטתה] ה' תלויה **א** 106 ועומק **א** 107 זירזתה **א** ואולי **גם נ** 108 חנכה] חינכם **א** 109 שילו **א** / בעיר שלימים] בזבחי שלמים **א** 110 עשות] בין השיטין **א** 112 בארח] בדרכי **א** 113 מחלום ער] מ' ואחריה רווח **א** 115 בית] מתוקן מ־ביתך **א** / בנבכי (?) **א** / וטורים **א** / מסויימים **א**

התבוננות בבריאה, אך אי אפשר לעמוד על חקר חכמתו. 105 **ככלתה**: כאשר כילית מלאכתך, ביום השביעי. 106 **מנוחת... תהומים**: מנוחת השבת, עם השלמת הבריאה, היא החנוכה הראשונה: חנוכת שמים וארץ. 107 **עניו**: את משה. **במיני רקמים**: מיריעות מגוונות ומסך 'מעשה רקם' (שמ' כו, לו ועוד). 108 **חנכה שנית**: במקבילה: חינכם שנית, ואפשר שנוסח זה עיקר; ומכל מקום מכוון כאן הפייטן לחנוכה השנייה, היא חנוכת המשכן. **בפרים ואלים**: על שום קרבנות הנשיאים (ראה לעיל, 20–21). 109 **טעם**: ציוה. **משיחך**: דוד. **לחנך... שלימים**: נראה שהכוונה להעלאת הארון שגלה ממשכן שילה לירושלים ('עיר שלימים', על שום שמה 'שָׁלֵם'). 111 **כמו**: כאשר. **ידידיה**: שלמה. **בית יער**: קריאת 'יער' מסופקת, וייתכן שכתוב 'וַעַד'; והוא כינוי למקדש, ולנוסח 'יער' – על שום מל"א ז, ב, והשווה במ"ר יא, ג: 'למה נקראת בית המקדש יער הלבנון, לומר לך, מה יער עושה פירות אף בית המקדש הצורות שהיו בקירותיו... היו עושים פירות'. ואם יש לקרוא 'ועד', הכינוי הוא על שום התכנסות ישראל והתוועדותם במקדש, ככינוי המשכן 'אוהל מועד'. **בחלומים**: בחלום המתואר במל"א ג, ה–יג. 112 **לך... תמימים**: על פי הבטחת ה' לשלמה בנבואה שאחרי חנוכת המשכן: 'ואתה אם תלך לפני כאשר הלך דוד אביך בתם לבב וביושר לעשות ככל אשר צויתיך... והקמתי את כסא ממלכתך על ישראל לעלם' (שם ט, ד–ה). 113 **ער**: התעורר (מל"א ג, טו). **ועש חנוכה רביעית**: וחנך את בית המקדש הראשון. **מעשיו להתמים**: כדי לעשות מעשים טובים. 114 **נחץ**: מיהר. **שבעים**: שבעים שנה. **לב קמים**: כינוי לבבל, על שום יר' נא, א. 115 **בנדבכי אבן גלל**: על שום עזרא ו, ד. **וטורם מסויימים**: בר' בתיבת 'וטורם' ניכר תיקון, ואולי ניסו להפכה לה' (כדי לגרוס 'וְשׁוֹהַם'?); והניקוד בפנים על פי כ"י **א**, ומשמעו אולי: וביניהם נדבכים קבועים (הם נדבכי העץ הנזכרים שם).

עָשׂ חֲנוּכָה חֲמִישִׁית וְהִקְרִיב תּוֹרִין וְדִכְרִין שְׁלֵימִים

פְּצָחוּ יְוָנִים פֶּה לְהַשְׁלִיךְ עַל אֱיוֹמָתָךְ מַהֲלוּמִים
צֶדֶק לְהַרְחִיק מֵהֶם וּלְהַעֲנִיקֵם כְּתָמִים
קְדֻשַּׁת שַׁבָּת לְהַשְׁבִּית וּמִתּוֹרָה הֱיוֹת נֶאֱלָמִים
רִיחֲקוּם מְמִילָה הֱיוֹתָם כַּעֲרֵלִים אֲשֻׁמִים
שְׁתִילֵימוֹ לְחַלֵּל בְּנוֹתֵימוֹ לְהַזְנוֹת בְּזִיעוּמִים
תְּמִימוּתָם לְהָסִיר פְּנֵיךְ הֱיוֹת כְּלוּמִים
יָעַר לְחַלֵּל בַּחֲזִירִים מְזוֹהָמִים
שִׁמְךָ לְהַשְׁכִּיחַ מִפִּימוֹ בְּכָל יוֹם כְּדֻבִּים נוֹהֲמִים
וַתְּקַנֵּא לִשְׁמָךְ מְכַפֵּר אֲשָׁמִים
עָמְדוּ עַל נַפְשָׁם לְנֶגֶד כָּל לְאֻמִּים
הֵם בְּנֵי יוֹחָנָן הַכֹּהֲנִים הַיְקָרִים הַנְּעִימִים

117 פצחו] פערו **א** 118 להעניקם **א** 119 להשבית] מתוקן מ־להקדיש **א** 120 היות **א** 121 בזעומים **א** 122 תמות[ם] **א**

116 **תורין ודכרין**: פרים ואילים (השווה שם ט). 117 **פצחו**: אמרו, ביקשו; ובמקבילה: פערו, כלומר פערו פיהם. **איומתך**: ישראל, על שום שה"ש ו, ד; י. **מהלומים**: כמו מהלומות, גזרות קשות. 118 **צדק**: את חוקי התורה. **ולהעניקם כתמים**: ולגרום להם לעוונות המשולים לכתמים (השווה ירׄ ב, כב). 119–120 **קדושת שבת להשבית... ריחקום ממילה**: השווה למסופר במגילת אנטיוכוס (מובא כאן על פי הנוסח העברי שהדפיס יׄ דוב [בער], סדר עבודת ישראל, רדלהיים תרכ"ח, עמׄ 441): 'עתה בואו ונעלה עליהם ונבטל מהם את הברית אשר כורת להם, שבת, ראש חודש ומילה'. 121 **שתילימו**: את זרעם. **בנותימו להזנות**: השווה ירושלמי כתובות א, ה, דף כה ע"ג (מהדורת האקדמיה ללשון העברית, סוף עמׄ 957): 'בראשונה גזרו שמד ביהודה... והיו הולכין ומשעבדין בהן ואונסין את בנותיהן, וגזרו שיהא איסטרטיוס בועל תחילה'. **בזיעומים**: כדי להכעיסם. 122 **תמימותם להסיר**: כדי שישראל יסורו מדרכם התמימה, דרך התורה. **פניך היות כלומים**: ויהיו נכלמים בבואם לפני הׄ. 123 **יער**: את המקדש (ראה לעיל, 111). **לחלל בחזירים מזוהמים**: ראה מגילת אנטיוכוס שם: 'ויבן במה בבית המקדש... במקום ההוא שחטו את החזיר ויביאו דמו לעזרת הקודש'. 124 **שמך... נוהמים**: והיוונים התאמצו בכל יום להשכיח את שם הׄ מפי ישראל. וללשון 'כדובים נוהמים' השווה ישׄ נט, יא, והדימוי לדובים כאן הוא לאויבי ישראל, אך במגילת אנטיוכוס (שם, עמׄ 443) נאמר דווקא על בני מתתיהו ש'מדובים הם ממהרים'. 125 **מכפר אשמים**: כינוי־פנייה להקב"ה. 126 **עמדו על נפשם**: נושא הטור הם בני יוחנן הנזכרים בהמשך, וללשון השווה אסׄ ח, יא; ט, טז. 127 **בני יוחנן הכהנים**: יוחנן הכהן הגדול הוא הגיבור הראשי בתחילת מגילת אנטיוכוס, אך בהמשך נמנה יוחנן כאחד מחמשת בני מתתיהו, ואולי היה לפני הפייטן נוסח אחר המספר דווקא על גבורתם של בני יוחנן.

הָרְגוּ נִיקָנוֹר וּבְגַרְס וְכָלַל הָעַמְמִים
כָּלוּ שָׁנְהַבִּים וְרוֹכְבֵימוֹ בְּעֹצֶב מַהֲלוּמִים
הָכְרִיתוּ יְוּנִים בְּזַרוֹעֲךָ מָלֵא רַחֲמִים
נָחוּ וְשָׁקְטוּ לְאַחַר שָׁלֹשׁ פְּעָמִים
בָּאוּ לְהַדְלִיק נֵרוֹת לִכְבוֹדְךָ הַצּוּר תָּמִים
נָתְנוּ עֵינֵימוֹ וּמָצְאוּ פַּךְ אֶחָד בְּחוֹתָמִים
עָצוּ לְהָאִיר וְהִנָּה שְׁמוֹנָה בְּסִיוּמִים
וְקוֹבְעִים שְׁמֹנָה לֵילוֹת וְגַם יָמִים
שְׁמְחָה לְחַדֵּשׁ בָּם וּמְהַלְלִים הַלֵּילוֹת גְּמוּרִים מְקֻוָּמִים
פְּיִדוּת וּפִרְקָן כְּנַעֲשָׂה בָמוֹ וִישׁוּעוֹת נִתְאַמִּים
הֵיא חֲנֻכָּה הַשִּׁשִּׁית הָעֲשׂוּיָה בְקִיּוּמִים
שְׂלַח יֶשַׁע אֱלֹהֵינוּ וּבַשֵּׂר בּוֹ אוֹם רְחוּמִים

128 העממים] מתוקן מ־העמים **נ** 130 בזרועך] ך מסופקת **נ**

128 **הרגו ניקנור ובגרס**: ניקנור הוא המשנה למלך שהרג יוחנן הכהן על פי מגילת אנטיוכוס, ובגרס (או בגריס) הוא שליחו של אנטיוכוס לנקום את דמו של ניקנור, וגם הוא נהרג במלחמה. **וכלל העממים**: על פי מגילת אנטיוכוס (שם, עמ' 442): 'אז [אחרי הריגת ניקנור] יצא יוחנן בן מתתיה ביום ההוא וילחם בעמים ויהרוג בהם הרג רב'. 129 **כלו שנהבים ורוכביהמו**: הרגו את הפילים ('שנהבים', על פי מל"א י, כב) ואת רוכביהם; השווה מגילת אנטיוכוס (שם, עמ' 444): 'ואלעזר היה מתעשק להמית הפילים'. **בעצב מהלומים**: במכות ('מהלומים', כמו מהלומות) הגורמות צער ועצב למוכים. 130 **בזרועך**: בעזרתך, בכוח ה'. **מלא רחמים**: כינוי־פנייה להקב"ה. 131 **לאחר שלש פעמים**: אחרי שלוש מערכות קרב נגד שליחי אנטיוכוס, המתוארות במגילת אנטיוכוס. 132 **באו דְּלהדליק נרות**: על פי מגילת אנטיוכוס (שם): 'אחרי כן באו בני חשמוני לבית המקדש... להדליק המנורה'. **הצור תמים**: כינוי־פנייה להקב"ה, על פי דב' לב, ד. 133 **ומצאו פך אחד בחותמים**: ראה שם: 'ויבקשו שמן זית זך... ולא מצאו כי אם צלוחית אחת אשר היתה חתומה בטבעת הכהן הגדול'; והשווה גם בבלי שבת כא ע"א. 134 **יעצו להאיר**: נועצו להשתמש בשמן זה להאיר את המקדש. **והנה שמונה**: ובדרך נס הספיק השמן לשמונה ימים (מגילת אנטיוכוס שם; בבלי שבת שם). **בסיומים**: במכוון, בדיוק; ואפשר לפרש גם שהשמן דלק עד לסיומם, כלומר לסופם של שמונת הימים (הצעת ד"ר אבי שמידמן). 135–136 **וקובעים... שמחה לחדש בם**: ראה מגילת אנטיוכוס, שם: 'על כן קיימו בני חשמוני... לעשות שמונה ימים האלה ימי משתה ושמחה'. **ומהללים הלילות גמורים**: וקוראים בהם הלל שלם, ו'גמורים' כנראה על שום נוסח הברכה 'לגמור את ההלל', ובדומה בנוסח המקביל: 'נהגו גמירת הלל'. 137 **כנעשה במו**: כאשר נעשו להם. **נתאמים**: שהותאמו להם (מילת מילואים לצורך החרוז). 138 **העשויה בקיומים**: שנעשתה ונתקיימה. 139 **אום רחומים**: את ישראל הרחמנים (השווה מדרש שמואל כח, ז), או שהקב"ה מרחם עליהם.

וַחֲנֻכָּה שְׁבִיעִית תְּחַדֵּשׁ תּוֹלָה וְרוּמִים
פְּאֵר כֶּחְתָּן תַּכְלִיל אוֹם וְעוּמִים
טֻבּוֹת תְּבַשְּׂרֶנָּה בְּמַרְבִּית שְׁלוּמִים
חֻפּוֹת שֶׁבַע תְּקוֹמֵם כְּנִיאוּמִים
זֶר פְּאֵר תַּעֲנִיק בְּחִיכּוּמִים
קְרֻדֻשָׁתְךָ יְנוֹבְבוּן מְעוּטֵי עַמִּים
קָ<דוֹשׁ> קָ<דוֹשׁ> קָ<דוֹשׁ> יַפְצִיחוּן שָׁלֹשׁ פְּעָמִים

ככ<תוב> וקרא <זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו> (ישׁ׳ ו, ג)

141 אום] ו כנראה מחוקה **נ**

140 **תולה זרומים**: כינוי־פנייה להקב״ה, שהוא תולה במאמרו את המים (׳זרומים׳), ש׳המים העליונים תלוים במאמר׳ (בר״ר ד, ג, מהדורת תיאודור־אלבק עמ׳ 27). 141 **פאר כחתן תכליל**: תעטר בפאר כחתן (השווה ישׁ׳ סא, י); ו׳פאר׳ כאן גם לשון תפארת והוד וגם כינוי למצנפת הדורה (ראה שמ׳ כח, מ; יח׳ כד, יז). **אום זעומים**: את עם ישראל שזעמת עליהם והוצאתם לגלות (ותיבת ׳אום׳ הנראית מחוקה אולי דווקא מקורית, שכן אליה מוסב כינוי המושא של ׳תבשרנה׳ שבטור הבא, ואחרת צ״ל שם ׳תבשרם׳). 142 **במרבית שלומים**: בשלום רב. 143 **חופות שבע תקומם**: כנראה על פי האגדה ש׳הקדוש ברוך הוא עושה לו למשיח שבע חופות של אבנים טובות ומרגליות׳ (פס״ר לז [שוש אשיש], מהד׳ איש שלום, דף קסג ע״א). **כניאומים**: כפי שהבטחת. 144 **זר פאר**: עטרת תפארת. **בחיכומים**: בחכמה. 145 **ינובבון**: יאמרו (מלשון ׳ניב שפתיים׳). **מעוטי עמים**: ישראל, על שום דב׳ ז, ז. 146 **יפציחון**: יאמרו.

ב. שבעתא לשבת חנוכה

ז חנכה

כִּי נֵר / אוֹרְךָ יָאִיר לְיוֹנָה מְיֻמָּנָה
בְּרַחֲמֶיךָ שְׁעֵה עֶתֶר מְזֻמָּנָה
בְּנַחַת וָחֶנֶךְ / גְּאוֹל עַם וְשַׂכְלֵל קְרִית חָנָה
בְּצֶדֶק / אָב מַגְנֵינוּ כְּמוֹ בָרִאשׁוֹנָה
ב<רוך...> מגן

מִצְוָה / דּוֹרֵשׁ הָאֵר לְנָוִי בְּתוּשִׁיָּה
הָמוֹן הוֹרִיתָה בְּאֵר לְפוֹרִיָּה
בְּ<נַחַת> וָ<חֶנֶךְ> / זְבוּל בְּנֵה וְכַנֵּס זְרוּיָיה
בְּצֶ<דֶק> / בֵּן נֶעֱקַד בְּמוֹרִיָּה / הַחֲיֵינוּ בְּגֶ<שֶׁם> כְּמוֹ בַּשְּׁנִיָּה
ב<רוך...> מח<יה המתים>

ב. מקור: אוקספורד, בודלי Ms. Heb. f. 29 (2729/3) דף 33–44.

נדפס: מ' זולאי, מפי פייטנים (לעיל, הערה 24), עמ' קעז–קעט (על פי הדפסת זולאי, 'הארץ', 31/12/1948).

שינויי נוסח: ז חנכה] לפני הכותרת מחוק ז חנחכה

ב. פסוק מסגרת: מש' ו, כג.

1 **ליונה**: לכנסת ישראל המשולה ליונה (ראה שה"ש ב, יד ועוד). **מיומנה**: זולאי פירש: חשובה, אך ניתן לבאר גם: הנבחרת ('ימן'='זמן', ייעד ובחר; הערת ד"ר אבי שמידמן). 2 **שעה עתר מזומנה**: פנה לתפילת ('עתר') ישראל המזומנים לפניך בבתי הכנסיות. 3 **בנחת וחנך**: בשבת וחנוכה. **עם**: את ישראל. **ושכלל**: ובנה לתפארת. **קרית חנה**: את ירושלים (על שום יש' כט, א). 4 **בצדק אב**: בזכות אברהם אבינו. **מגנינו**: הגן עלינו (השווה בר' טו, א). **כמו בראשנה**: כמו בעת החנוכה הראשונה, היא חנוכת שמיים וארץ. 5 **מצוה דורש**: אולי כינוי־פנייה אל הקב"ה, המבקש שיקיימו את מצוותיו. **האר... בתושיה**: השב את האור למקדשי (שהוא 'נוה קדשך', שמ' טו, יג), בזכות התורה ('בתושיה'); אך ייתכן שצ"ל 'האר לנו', כמו בטור 10, והיו"ד אינה אלא כתם מקרי. 6 **המון הוריתה**: קשה והניקוד מסופק (ייתכן לנקד גם 'הוֹרָיְתָה'), ואולי הוא כמו: להמון הוריתה, לימדת את התורה והמצוות לכלל ישראל. **באר לפוריה**: כדי לבאר אותן לישראל, המכונים 'פוריה' (על שום יח' יט, י). 7 **זבול**: את המקדש, והכינוי על פי מל"א ח, יג. **זרוייה**: את גלויות ישראל. 8 **בצ<דק>... במוריה**: בזכות יצחק אבינו. **כמו בשנייה**: כמו שהחייתנו בעת החנוכה השנייה, היא חנוכת המשכן.

וְתוֹרָה אוֹר / חַיֵּי עַד לְהָשִׁית
טַעֲמֵי בִינָתָהּ הָאֵר לָנוּ יוֹצֵר בְּרֵאשִׁית
בְּ<נַחַת> וָחֶ<נֶךָּ> / יִסַּח עִיר צָרִים לְהַנְשִׁית
בְּצֶ<דֶק> / תָּם קָדוֹשׁ רַחֲמֵינוּ כְּמוֹ בַשְּׁלִישִׁית
ב<רוך... האל הקדוש>

וְדֶרֶךְ / כְּאוֹר נוֹגַהּ כּוֹכְבֵי מַרְעִית
לִי תָּאִיר וְתַכְנִיעַ כָּל מַבְעִית
בְּנַ<חַת> וָחֶ<נֶךָּ> / מְשׁוֹשָׁךְ תַּכְלִיל עִיר שַׁעֲשׁוּעִית
בְּצֶ<דֶק> / עָנְיוֹ תָּנִיחַ לָנוּ כְּמוֹ בָּרְבִיעִית
ב<רוך...> מקדש

חַיִּים / נוֹרָא לְעַמְּךָ תֵּן וְהָאֵר לָנוּ כַּעֲשָׁשִׁית
שִׂמְחוֹת תִּעֲטֹר עֵת תּוֹצִי[אָ]הּ חָפְשִׁית
בְּנַ<חַת> וָחֶ<נֶךָּ> / עֲשֵׂה וְהַצְלִיחָהּ וְלָהּ הַעֲשִׁית
בְּצֶ<דֶק> / כֹּהֵן תְּרַצֵּינוּ כְּמוֹ בַּחֲ<מִישִׁית>
ב<רוך...>

11 **יסח**: יעקור. **עיר צרים**: את מקום מלכות האויבים. **להנשית**: לשון ייבוש והחרבה. 12 **תם**: יעקב אבינו (בר' כה, כז). **קדוש**: כינוי־פנייה להקב"ה. **כמו בשלישית**: כמו בעת החנוכה השלישית, היא חנוכת הבית לדוד. 13 **ודרך כאור נוגה**: על פי מש' ד, יח, והוא מושא הטור הבא: **לי תאיר**. **כוכבי מרעית**: של כוכבי הלכת, המכונים 'כוכבים שֶׁרועים' (על פי זולאי; וראה מדרש תדשא ו [יעלינק, בית המדרש, חדר ג, עמ' 168]). 14 **כל מבעית**: את כל מי שמפחיד את ישראל. 15 **משושך**: את ירושלים, 'משוש כל הארץ' (תה' מח, ג). **תכליל**: תשיב להיות כלילת יופי; ו'תכליל' בצד 'משושך' על שום איכה ב, טו. **עיר שעשועית**: כינוי נוסף לירושלים, אולי על שום יש' ה, ז. 16 **בצ<דק> עניו**: בזכות משה רבנו. **תניח לנו**: תגאלנו, ולשון 'תניח' רמז לברכת השבת. **כמו ברביעית**: כשם שהנחת לישראל בעת החנוכה הרביעית, היא חנוכת מקדש שלמה (וללשון מנוחה שם השווה ספרי דברים סו [מהד' פינקלשטיין, עמ' 132] ועוד: 'מנוחה זו ירושלם, שנאמר "זאת מנוחתי עדי עד" [תה' קלב, יד]'). 17 **חיים... תן**: שיעורו: נורא (כינוי־פנייה להקב"ה), תן חיים לעמך. **כעששית**: כמנורה. 18 **שמחות תעטר**: השווה שמו"ר בא יט, ח: 'משל למלך שעשה לבתו שמחה גדולה, שהיתה נתונה אצל שונאים. אמר לה אביה, עשי אותה שמחה שעשיתי לך עטרה לראשך שלא תשכחי אותה'. **עת... חפשית**: זולאי הציע להוסיף: שמחות תעטר אֹם, כדי להסב אל 'אֹם' את כינויי הנקבה שב'הוציאה' וב'הצליחה' שבטור הבא, אך אין להוספה זו רמז בכתב היד, ופייטנים עוברים לעתים מגוף אחד למשנהו כשהם מדברים על העם. 19 **והצליחה**: והצלח את דרכה (של כנסת ישראל); וייתכן לנקד גם בלא מפיק, והוא כמו 'עשה והצלח'. **ולה העשית**: וחשוב עליה לטובה (מלשון 'יתעשת', יונה א, ו; על פי זולאי). 20 **בצ<דק> כהן**: בזכות אהרן הכהן. **כמו בח<מישית>**: כמו בעת החנוכה

תּוֹכְחוֹת / צִיּוּיְךָ כְּעָזַבְנוּ מְסַרְתָּנוּ בְּיַד עוֹצִית וְכוּשִׁית
קָנְסוּנוּ גַּם יְוָנִים בְּעָלְמָ נוֹקְשִׁית
בְּ<נַחַת> וָחֶ<נֶךָּ> / רַחֲמַינוּ כְּרַחֲמְתָּ כֹּהֲנֵי אוֹם חֲמוּשִׁית
בְּצֶ<דֶק> / מְקַנְּאָ הֵטִיב לָנוּ כְּמוֹ בַּשִּׁשִּׁית
ב<רוּךְ...> הַטּוֹב

25 מוּסַר / שִׁבְטָךְ עָבַר עַל אֱיוֹמָה הַצְּנוּעִית
תְּכָפּוּהָ כַּשְׂדִּית מַדִּית יְוָנִית הַגְּרִית הַמְנַעִית
בְּנַ<חַת> וָחֶ<נֶךָּ> / הָ שָׁעֲה וְתֵן עָוֹז הוֹד יְשׁוּעָתְךָ הַיְדוּעִית
בְּצֶ<דֶק> / מְנַגֵּן חִישׁ זְקֹף שָׁלוֹם לְעַמְּךָ בַּשְּׁבִיעִית
ב<רוּךְ...> עוֹשֶׂה הַשָּׁלוֹם

22 בעולם] אולי מתוקן ל־בערלם

החמישית, היא חנוכת המקדש השני בימי עזרא ונחמיה. 21 **תוכחות צִיּוּיְךָ כעזבנו**: כאשר עזבנו את מצוותיך ולא שעינו לתוכחות נביאיך. **ביד עוצית**: היא 'בת אדום יושבת בארץ עוץ' (איכה ד, כא), וכנראה נרמזת כאן גלות בבל. **וכושית**: רמז למלכות פרס ומדי, שמשלה 'מהדו ועד כוש' (אס' א, א). 22 **קנסונו**: ענשונו, משלו בנו. **יונים**: היא המלכות השלישית. **בעולם נוקשית**: וכנסת ישראל נוקשה ונלכדה תחת עול שלטונם; ואם אכן תוקן הנוסח ל'בערלם' (ראה חילופי נוסח), יש לבאר: היוונים ניסו להכשילנו בערלתם, כלומר לבטל מאתנו את מצוות המילה (ראה בקדושתא, טור 120). 23 **כרחמת... חמושית**: כשם שריחמת על הכוהנים בני חשמונאי; ו'אום חמושית' כינוי לישראל שעלו חמושים ממצרים (שמ' יג, יח). 24 **בצ<דק> מקנא**: בזכות פינחס הכהן (במ' כה, יא). **הטיב**: לשון ציווי ובקשה. **כמו בששית**: כמו בעת החנוכה השישית, היא חנוכת החשמונאים. 25 **מוסר שבטך**: שבטך המייסר (כמו 'שבט מוסר', מש' כב, טו), ייסורי הגלות. **אֱיומה**: כינוי לישראל, על שום שה"ש ו, ד; י. **הצנועית**: הצנועה, והסיומת הייחודית מדוחק החרוז. 26 **תכפוה**: משלו בה בזו אחר זו. **כשדית**: מלכות בבל וכשדים. **מדית**: מלכות פרס ומדי. **יונית**: מלכות יוון. **הגרית**: מלכות ישמעאל (המוסלמים), בני הגר, והם באים כאן כמלכות רביעית במקום מלכות אדום משום שלטונם על ארץ ישראל בימי הפייטן. **המנעית**: אין בידינו לפרש. 27 **הידועית**: הידועה (והצורה שוב מדוחק החרוז). 28 **בצ<דק> מנגן**: בזכות דוד המלך. **זקף**: רומם, הבא. **בשביעית**: בעת החנוכה השביעית, לעתיד לבוא.

ג. תוכחה

ולבעצהם ישועה הכהן בר׳ יוסף הדיי[ן]

בֶּן אָדָם / אַל תֶּאְשַׁם בְּאַשְׁמַת אֲשֵׁימִים אֲשֶׁר אָשֵׁימוּ
בְּנֵי הִזָּהֵר מֵחַטֹּא בְּזִמְמַת זוֹמְמִים אֲשֶׁר זָמֵימוּ
גּוֹר תָּגוּר מִלְּהִתְגָּאָה פְּנֵי גֵיאָה אֲשֶׁר גְּבוּרוֹתָיו עָצְמוּ
הֲלֹא / אֵ<ל>וֹהַּ גּוֹבַהּ שָׁמַיִם וּרְאֵה רֹאשׁ כּוֹכָבִים כִּי רָמוּ

5 בֶּן אָדָם / דַּע כִּי לְמַעְלָה מִמְּךָ עֵין דָּר מְעוֹנַיי
הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמוֹר נַפְשְׁךָ וּנְצוֹר דָּתִי עִנְיָנַי
אל תַּעֲלֵם אוֹזֶן מִלִּשְׁמוֹעַ מוּסַר נְבוֹנַיי
הֲלֹא / יָדַעְתָּ אִם לֹא שָׁמַעְתָּ אֵ<ל>הֵי עוֹלָם יו

בֶּ[ן] אָדָם / זֶרֵז עַצְמְךָ בְּמִצְוֹת לְהִנָּצֵל מֵעֵלֶב
10 [חַ]מֵּשׁ חֶלֶץ וְשַׁנֵּס מֹתֶן וְאַל יְטַפֵּשׁ לִבְּךָ הַחֵלֶ[ב]

ג. מקורות: קמברידג׳, ספריית האוניברסיטה TS K 25.15 (121, אחרי ׳אנה אנשי האדר׳ לסהלאן; נוסח היסוד לטורים אלה, **נ**); שם, TS AS 118.9 (12 ׳אשר׳; 5 ׳דר׳ – 8 ׳הלא׳, **א**); שם, TS AS 127.188 (22 – סוף, באוטוגרף של המחבר, נוסח היסוד לטורים אלה, **ב**).

שינויי נוסח: כותרת: אבטארה **א** 1 אשמים **א** / אשמו **א** 2 מחטוא **א** 6 דת עינייניי **א** 7 ואל **א**

ג. כותרת: המעתיק כתב תחילה ׳לבעצהם׳ באמצע השורה, וכיוון לומר שהשיר הוא ׳לבעצ׳הם׳, כלומר לאחד מן הפייטנים; לאחר מכן זיהה את שם המחבר (אולי הוא פיענח את החתימה שבסוף הפיוט), והוסיפו בצד, באותיות צפופות. 1 **אל תאשם... אשימו:** אל תחטא ואל תשתתף עם חוטאים. 2 **בזממת... זמימו:** בעצת רשעים חורשי רע. 3 **גור תגור:** פחד. **מלהתגאה:** מלהתגאות. **פני גיאה:** לפני הקב״ה. 4 **הלא... רמו:** איוב כב, יב. 5 **דע... עין:** על פי משנה אבות ב, א: ׳דע מה למעלה ממך עין רואה׳. **דר מעוניי:** הקב״ה השוכן בשמיים (׳מעוניי׳). 6 **השמר לך ושמור נפשך:** דב׳ ד, ט. **דתי עניני:** סמיכות הפוכה, כמו ׳ענייני דתי׳, את דברי התורה. 7 **אל:** צ״ל כמו במקבילה: ואל (משום האקרוסטיכון). **[ו]אל תעלם אוזן:** הלשון על פי אי׳ ג, נו. **נבוניי:** החכמים מורי התורה. 8 **הלא ידעת** וכו׳: יש׳ מ, כח. יו: כמו יי (שם ה׳). 9 **זרז עצמך במצות:** השווה ירושלמי שבועות ג, ט, דף לה ע״א (מהדורת האקדמיה ללשון העברית עמ׳ 1352 שורה 45): ׳כמזרז עצמו מן האיסורין׳, ובבלי פסחים פט ע״א: ׳לזרזן במצות׳ (ובלשון קרוב עוד יותר במדרש לקח טוב לפרשת מטות, דף קלז ע״ב: ׳לזרז עצמו למצוה׳). **להנצל מעלב:** כדי להינצל מעלבון, מבושה בעת העונש. ובכה״י מנוקד ׳מֵעֶלֶב׳, ואפשר שהוא מכוון לניקודנו, אך ייתכן שהכוונה: מלהיעלב. 10 **[ח]מש חלץ:** חגור חלציך (= מתניך, ו׳חמש׳ על פי תרגום אונקלוס ל׳וחמשים׳ [שמ׳ יג, יח]: ׳ומזרזין׳, כלומר: וחגורים; והשווה יש׳ לב, יא; וראה

[ט... ..]מך הַיּוֹם בְּטֶרֶם יֵרָתֵק הַשַּׁלְבָּ
הֲלֹא אֱ<ל>הִים יַחֲקֹר זֹאת כִּי הוּא יוֹדֵעַ תַּעֲלוּמוֹת [לֵב]

[בֶּן] אָדָם / יַשֵּׁר נְתִיבֶיךָ וְהַבֵּט מִדְרָכֶיךָ
[כִּי] מָחָר אַתָּה נִידוֹן וּבְגַרְדּוֹן הַדִּין יַדְרִיכֶיךָ
[לְ]דִירָאוֹן אִם תִּרְשַׁע וּלְצָפוֹן אִם תִּצְדַּק בְּרִיבֶיךָ
הֲלֹא יִרְאָתְךָ כִּסְלָתֶיךָ תִּקְוָתְךָ וְתוֹם דְּרָכֶיךָ

בֶּן אָדָם / מַלֵּט נַפְשְׁךָ וְתוֹם וְיוֹשֶׁר קַבֵּץ
נַתֵּק חַרְצֻבּוֹת רֶשַׁע וְתַלְמוּד תּוֹרָה רַבֵּץ
סוֹל אָרְחֶיךָ כְּלוּבֵשׁ כְּתוֹנֶת וְתַשְׁבֵּץ
הֲלֹא אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵּיטִיב לַפֶּתַח [חַטָּאת רֹבֵץ]

בֶּן אָדָם / עוּץ לְנַפְשְׁךָ עֵצָה תְּמִימָה
———————

———————

20 ואם] א מתוקנת מ־ל **נ**

גם שם ה, כט; יא, ה). **ושנס מתן**: גם הוא כמו חגור מותן, ועל פי מל"א יח, מו. ומשמע הדברים: הזדרז והתאמץ. **ואל... החל[ב]**: ואל יגרום לך השומן (המצטבר מתוך עצלות, או מסמל את תאוות העולם הזה) לטפשות הלב; ועל פי תה' קיט, ע. 11 **היום**: ראש הטור לקוי, אך נראה שהפייטן מזרז בו את השומע לקיים מצוות ולחזור בתשובה מיד, ואולי הוא מעין: '[טַהֵר עַצְ]מְךָ'. **בטרם ירתק השלב**: לפני שיגיעו ימי הזקנה, שנאמר בהם 'עד אשר לא ירתק חבל הכסף' (קה' יב, ו), וראה מדרשו בבבלי שבת קנא ע"ב (ועוד): 'זה חוט השדרה'; ו'השלב' כאן אולי רומז לעמוד השדרה העשוי חוליות שלובות זו בזו. 12 **הלא... לב**: תה' מד, כב. 13 **והבט מדרכיך**: והתבונן על כל צעד מצעדיך, שמא תיכשל בחטא; ו'מדרכיך' מלשון 'מדרך כף רגל' (דב' ב, ה). 14 **ובגרדון הדין ידריכיך**: ויצעידוך ('ידריכיך') אל בימת המשפט ('גרדון', כמו גרדום) שעליה תעמוד לדין (השווה בבלי ר"ה יח ע"א: 'שנים שעלו לגרדום לידון ודינן שוה, זה ירד וזה לא ירד, זה ניצל וזה לא ניצל; מפני מה זה ירד וזה לא ירד, זה ניצל וזה לא ניצל?... זה התפלל תפלה שלימה נענה, וזה לא התפלל תפלה שלימה לא נענה'). 15 [ל]**דיראון אם תרשע**: וגזר דינך יצא להיות לדיראון (השווה יש' סו, כד) אם תרשע. **ולצפון... בריביך**: ואילו אם תצדק במשפטך ('בריביך'; ראה שמ' כג, ג ועוד), תזכה לטוב הצפון לצדיקים לעולם הבא (השווה תה' לא, כ: 'מה רב טובך אשר צפנת ליראיך'). 16 **הלא יראתך... דרכיך**: איוב ד, ו, ונראה שהפייטן מפרש 'כסלתיך' כלשון תקווה וביטחון ולא כלשון כסילות וטפשות. 18 **נתק חרצובות רשע**: על פי יש' נח, ו. **רבץ**: הרבץ, לַמֵּד; והוא מהביטוי המצוי בלשון חכמים 'ריבץ תורה'. 19 **סול ארחיך**: סלול את דרכך. **כלובש כתונת ותשבץ**: כדרכו הישרה של הכהן הגדול הלובש כתונת תשבץ (שמ' כח, ד). 20 **הלא אם... [רבץ]**: בר' ד, ז.

[... ...] ה֯[י]עֹשׂה נְכוֹחָה יְדֵכָּה בְּנֵי עוֹלָמָיו
[הֲלֹא צָבָא] לֶאֱנוֹשׁ עֲלֵי אָרֶץ וּכְימֵי שָׂכִיר יָמָי[ו]

[בֶּן אָדָם] / בַּקֵּר רְאֵה בְּנָתִיבֵי י֯[..] א֯רמוני
יוֹ֯ם֯ סְ֯בָבוּם פְּקֻדּוֹת מדו[..] נ֯[יוֹנַי]
הֲלֹא דְּינַיי יַצְדִּיקוּ יְהוֹדוּן נֶאֱמָנַיי לְפָנַיי
הֲל[א] אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֲנִי מָלֵא נְאֻם יְיָ

22 **ידכה**: כנראה כמו ידכא, אך הטור כולו אינו נהיר משום הליקויים. 23 **הלא... ימי[ו]**: איוב ז, א. 24 **בקר**: כנראה: בדוק, התבונן. **בנתיבי... ארמוני**: אולי הכוונה לדרכי ציון והמקדש (׳ארמוני׳), אך קשה לדעת משום הליקוי, וגם קריאת ׳ארמוני׳ מסופקת וייתכן שהוא ׳אדמוני׳. 25 **יום... פקודות**: בכל יום פוקדות אותם גזרות קשות (השווה יח׳ ט, א). **נס[יוני]**: ההשלמה על פי החרוז והעניין. 26 **יהודון נאמניי**: ויודו לה׳ הנאמנים לו והמצדיקים את דינו. 27 **הלא... נאום יי**: יר׳ כג, כד.

ד. תוכחה

זוהדיה

אִי לָךְ הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר הִיא בּוֹצַעַת
וְעֶצֶת אָוֶן וְעַוְלָה זוֹרַעַת
בְּקָצְרָה פְּרִי כַחַשׁ וֶאֱמֶת גּוֹרַעַת
שׁוֹקֶדֶת מָרִי וְנַאַץ קוֹבַעַת
גּוֹעֶלֶת חָכְמוֹת תְּבוּנוֹת וְדַעַת
וְדוֹבֶקֶת פְּתַלְתּוֹל וְעִקֵּשׁ תּוֹבַעַת
דּוֹאָה לְהִתְעַלּוֹת וּבְמְצוּל שׁוֹקַעַת
עוֹשָׂה רְמִיָּה וּבְנַחַץ נִגְדַּעַת
הוֹמָה לְהִתְעַשֵּׁר וּבְחוֹסֶר נוֹסַעַת
הוֹנָהּ אָפֵס וּבֶרֶשׁ נִכְנַעַת
וְיוּמַר כְּבוֹדָהּ בְּקָלוֹן וּבְבַעַת

ד. מקורות: קמברידג׳, ספריית האוניברסיטה TS NS 109.34 (אוטוגרף של המחבר, אחרי הקינה ׳ארוסת עפר גיא׳ [ה], נוסח היסוד, **נ**); ניו יורק, בית המדרש לרבנים, אדלר 2766/5 (1–43 ׳לבקש׳, **א**).

שינויי נוסח: כותרת: פרג [... ..]מונתה זהדיה **א** 2 ועולה] מתוקן בין השיטין ל־כי עולה **נ** 5 ודעת] ותודעת **א** 6 דובקת **א** 7 להתעלות] ת׳ ראשונה תלויה **נ** 10 וברֵיש **א**

ד 1 **בוצעת:** רודפת בצע, גוזלת (מלשון ׳בוצע בצע׳, מש׳ טו, כז ועוד). 2–3 **יועצת און:** השווה יח׳ יא, ב. **ועולה זורעת, בקצרה פרי כחש:** השווה מש׳ כב, ח: ׳זורע עולה יקצור און׳. **פרי כחש:** את תוצאות שקריה (סמיכות מטפורית המתאימה לתמונת הזריעה והקצירה). **ואמת גורעת:** ומחסרת את האמת, דבקה בשקר. 4 **שוקדת מרי:** שוקדת להמרות את פי ה׳. **ונאץ קובעת:** ועושה דברי נאצה, חוטאת בקביעות; וניתן גם לפרש ׳קובעת׳ כגוזלת (השווה מלאכי ג, ח), ו׳נאץ׳ כמו ׳בנאץ׳. 6 **ודובקת... תובעת:** דבקה ומבקשת (׳תובעת׳) רק את הדרכים שאינן ישרות (׳פתלתול׳, ׳עיקש׳; והשווה דב׳ לב, ה). 7 **דואה להתעלות:** מנסה להתרומם. **ובמצול שוקעת:** אך שוקעת במצולות (מטפורה לחטאים). 8 **עושה רמיה:** על פי תה׳ נב, ד; קא, ז. **ובנחץ:** במהירות. 9 **הומה:** משתוקקת, רודפת; השווה ויק״ר כב, א (מהד׳ מרגליות עמ׳ תצה) ועוד: ׳כל מי שהוא הומה ומהמה אחר ממון׳. **ובחוסר נוסעת:** וסופה שהיא נפרדת מן העולם (׳נוסעת׳, מטפורה למוות) בחוסר כול. 10 **וברש:** בעוני (הניקוד על פי כ״י **נ**, והשווה מש׳ כד, לד; ל, ח ועוד; ובכ״י **א**: ובריש, והוא מכוון לניקוד ׳רִישׁ׳ [שם כח, יט]). 11 **ויומר כבודה בקלון:** על פי הושע ד, ז. **ובבעת:** ובבעתה, בפחד ובהלה.

הָוְרְעָלָה כּוֹס מַר וַתִּגְמָא קֻובַּעַת
זוֹמֶמֶת לִבְנְיָנִים וּבָתִּים מַגַּעַת
כּוֹחֶלֶת בְּמַחוּגָה תִּימוֹרֶת וּמִקְלַעַת
חוֹמֶדֶת גַּנּוֹת וּפַרְדֵּיסִים נוֹטַעַת
הוֹלֶכֶת וּמַנַּחַת הַכֹּל וּלְדֵירָאוֹן מֻוֹצַעַת
טוֹעֶמֶת לָרוּץ בְּנוֹפֶשׁ מְשֻׁעְשַׁעַת
נוֹדֶדֶת לְלֶחֶם וְאֵינָהּ שׂוֹבַעַת
יוֹעֶצֶת רָעוֹת נְפָשׁוֹת מְבַלַּעַת
הוֹרֶגֶת וְנֶהֱרֶגֶת וּפִתְאֹם נִרְתַּעַת
כּוֹסֶפֶת לְהִצְטָרֵךְ וְכָמָה נִרְשַׁעַת

12 הורעלה] מעליו שתתה **נ** 14 במחוגה תימורת] [...]שר ותימורת **א** 15 ופרדסים **א** 16 הולכת] ת' מתוקנת ממשהו לא ברור **נ** / הכל] בין השיטין **נ** / ולדראון **א** / מוצעת] ו' צמודה למ' וכנראה תוספת משנית **נ** מצ (?) כנראה מחוק לפניו **א**

12 **הורעלה כוס מר:** שתתה כוס תרעלה מרה (השווה יש' נא, יז); ונראה שהכיתוב 'שתתה' מעל 'הורעלה' בכ"י **נ** הוא הערת פירוש ולא נוסח חלופי (גם משום חזקת הנוסח הקשה וגם משום האקרוסטיכון). **ותגמא קובעת:** ושתתה את 'קֻבַּעַת כוס התרעלה' (שם). 13 **זוממת לבניינים:** חורשת מזימות להשיג בניינים גבוהים. **ובתים מגעת:** על שום יש' ה, ח: 'הוי מגיעי בית בבית', ומשמעו: משיגה בתים רבים. 14 **כוחלת:** צובעת; והוא תיאור ייפוי הבניינים שנזכרו בטור הקודם. **במחוגה:** במכשירים המשמשים לציור ולכיור (השווה יש' מד, יג); ובכ"י **א** '[..]שר' במקום 'במחוגה', ונראה שיש להשלים: בששר, על פי יר' כב, יג–יד: 'הוי בֹּנֶה ביתו בלא צדק... האֹמר אבנה לי בית מדות... וספון בארז ומשוח בַּשָּׁשַׁר'. **תימורת ומקלעת:** צורות נאות לקישוט הקירות, כ'מקלעות כרובים ותְּמֹרֹת' שהיו על קירות בית המקדש (מל"א ו, כט ועוד); וצורת היחיד של 'תימורות' היא 'תְּמֹרָה' (ראה יח' מא, יח ועוד), ואולי כך נכתב בכ"י **נ**, אך בכ"י **א** כתוב בבירור 'ותימורת'. 15 **גנות ופרדיסים:** קה' ב, ה. 16 **הולכת:** לבית עולמה, בעת המוות. **ומנחת הכל:** ועוזבת את כל הונה שרכשה בעולם הזה. **ולדיראון מוצעת:** ולא נותר לה אלא מצע (מקום משכב) הזכור לדיראון, הוא הקבר (ואולי הכוונה גם לעונשם של הרשעים אחרי מותם; השווה יש' סו, כד; דנ' יב, ב). 17 **טועמת לרוץ:** קשה כאן, ואולי הוא בהיפוך, כמו: רצה לטעום, מבקשת כל תענוג אפשרי; אך ייתכן שכתוב: לדוץ, ומשמעו: מבקשת לטעום כל שמחה בעולם. **בנופש משועשעת:** כנראה: משתעשעת במנוחה ומתעצלת לעסוק בתורה. 18 **נודדת ללחם:** על פי איוב טו, כג, ומשמעו כאן: הולכת ממקום למקום לבקש את לחמה. 19 **יועצת רעות:** על פי יח' יא, ב. **נפשות מבלעת:** השווה תה' לה, כה. 20 **ונהרגת:** ומתחייבת מיתה (ללשון השווה בבלי מכות ט ע"א: 'גר וגוי שהרגו נהרגין'). **ופתאם נרתעת:** ולפתע מגיע עליה יום מותה; וייתכן שצ"ל: נִפְתַּעַת. 21 **כוספת להצטרך:** קשה, ואולי: משתוקקת לקבל את צרכיה מן הבריות. **וכמה נרשעת:** בכ"י **א** קריאת 'וכמה' ברורה (כ"י **נ** מחורר אך ניכרים שרידי האותיות), ומשמע הדברים: מרשיעה והולכת.

חֹוסֶרֶת [נ]כוֹנָה וּבְשֶׁמֶץ מַבַּעַת
לְקוּחָה לְנַפְשָׁהּ חוֹבָ[ת]ָהּ פּוֹצַעַת
בְּזָדוֹן וּבְלָצוֹן אֶשֶׁר בָּמוֹ נוֹדַעַת
מֹרֶדֶת בְּצוּרָהּ כְּזוֹנָה מְרִשַׁעַת
רוֹצֶצֶת דַּלִּים וְרוּחָם פּוֹגַעַת
נוֹדֶרֶת נְדָרִים וְאֵינָהּ פּוֹרַעַת
בּוֹטָה שְׁקָרִים מַבַּעַת וְנִשְׁבַּעַת
סוֹרֶרֶת מִנֵּי דֶּרֶךְ מְסִילָה מוֹדַעַת
רוֹעֶצֶת אֲבִיוֹנִים וְרוּחָם גוֹרַעַת
עוֹצֶמֶת עֵינֶיהָ מִמַּרְאֵה ל[...עת]
יְחִידָתָ[ה] תְּזַעֵק וְאֵינָהּ שׁוֹמַעַת
פּוֹרֶצֶת גָּדֵר בְּכָל טוּב נוֹקַעַת
וְצִירֶיהָ נֶהֱפְכוּ [...] מָוֶת סְלָה

23 לקוחה להיות ה֯כמה והנה֯ פוצעת **א** 24 במו] **בם א** 25 מורדת **א** 29 מסילה] סגולה מחוק לפניו **נ** / מודעת כפול והראשון מחוק **נ** 34 [...] מוסעת] ותוכחה מסעת **א**

22 **חוסרת [נ]כונה**: נעדרת כֵּנות. **ובשמץ מבעת**: ומבאישה עצמה בלכלוך חטאיה; ול'מבעת' השווה קה' י, א: 'יבאיש יביע'. 23 **לקוחה לנפשה**: אולי כמו משולחת לנפשה, עושה כראות עיניה. **חוב[ת]ה פוצעת**: ההשלמה מסופקת, ואם היא נכונה משמע הדברים כנראה: והיא חוטאת (חבה, מתחייבת בדין) ופוצעת את עצמה (במעשיה הרעים); ונוסח הטור בכ"י **א**: לקוחה היות חכמה והנה פוצעת, כלומר: הנפש נועדה להיות חכמה, אך סופה שהיא פוצעת ומקלקלת את עצמה. 25 **בצורה**: בהקב"ה. 26 **רוצצת דלים**: על פי עמוס ד, א. 27 **פורעת**: משלמת את נדריה. 28 **בוטה**: מבטאה, אומרת. **מבעת**: מביעה, אומרת (את השקרים). **ונשבעת**: נשבעת לשקר. 29 **סוררת... מודעת**: סרה מהמסילה הידועה, היא דרך הטוב; ולשון 'סוררת מני דרך' על פי יש' ל, יא (וניקוד 'מִנֵּי' על פי פסוק זה, והוא כמו 'מִנִּי', מִן). 30 **רוצעת**: שוברת. **ורוחם גורעת**: וגורמת למותם; אך ניתן לקרוא גם 'וכוחם גורעת', כלומר גוזלת וממעטת את מעט ההון שרכשו ביגיעם. 31 **עוצמת** וכו': סוף הטור לקוי (בשני המקורות), וכנראה באה בו מילה חיובית, והוא מתאר את הנפש העוצמת עיניה מלראות טוב, בניגוד לכתוב בצדיקים ביש' לג, טו. 32 **יחידת[ה] תזעק**: נשמתה זועקת על חטאיה (והמשורר מבחין כאן בין הנפש הבהמית ההולכת אחרי התאוות, לבין ה'יחידה' שמעלתה גבוהה יותר). 33 **פורצת גדר**: השווה קה' י, ח, והוא מטפורה לפריעת המוסר. **בכל טוב נוקעת**: מואסת בעשיית טוב. 34 **וצירי[ה] נהפכו**: אחזוה כאבים ובהלה; והלשון על פי שמ"א ד, יט. [...] **מוסעת**: לקוי, אך נראה מוסב על יום המוות; ובכ"י **א** ראש הטור לקוי, אך סופו: 'ותוכחה מסעת', כלומר מסיעה ומסלקת מלבה את דברי מוכיחיה.

35 צוֹדֶדֶת נְפָשׁוֹת וְאֵינָהּ פּוֹרַעַת
סוֹקֶרֶת בְּעֵינֶיהָ וּבַפּוּךְ קוֹרַעַת
קוֹרֶצֶת וּמוֹלֶלֶת וּמְוֹרָה בְּאֶצְבַּעַת
פּוֹרֶשֶׁת מִמַּכֹּר אֲשֶׁר הִיא יוֹדַעַת
רוֹכֶלֶת בְּרֵיעַ וְאֵינָהּ נִמְנַעַת
40 הוֹפֶכֶת זמון וְרוּחוֹ מְזַעֲזַעַת
שׁוֹחֶרֶת לְהַטּוֹת כָּל נֶפֶשׁ מְוֻנַּעַת
דּוֹרֶשֶׁת לְהִשְׁתָּרֵר בְּכָלִיל וּמִגְבַּעַת
תּוֹסֶפֶת לְבַקֵּשׁ וּבְגִרְעוֹן טוֹבַעַת
יוֹשֶׁבֶת שְׁכוּלָה כְּאַלְמָנָה מְשַׁוּעַת
45 יְשׁוּעָה לְבַקֵּשׁ לָאֱיוֹמָה הַצּוֹלַעַת
יְקִיצוּן רְדוּמִים בְּתַחֲיָה נִשְׁמַעַת
נְפוּצִים יְשׁוּבוּן לְצִיּוֹן בְּרִנָּה נִשְׁפַּעַת

38 פורשת מצדק **א** 40 זמון] שליתו **א** 41 מוצנעת] נ׳ תלויה **א** 43 ובגרעון] ר׳ תלויה **נ**

35 **צודדת נפשות**: צדה נפשות, מערימה על הבריות (ועל פי ההמשך אולי הכוונה בלקיחת הלוואות שלא על מנת להשיב, אך דומה שמשמעו כאן רחב יותר); וללשון השווה יח׳ יג, יח–כ. **ואינה פורעת**: ואינה משיבה את חובותיה. 36 **סוקרת בעיניה**: מלשון ׳ומשקרות עינים׳ (יש׳ ג, טז), והיא דרך גאווה ופיתוי לעברה; ועל פי המשך הטור אולי פירשו הפייטן לשון איפור העיניים בצבע (מלשון חכמים ׳סיקרא׳, צבע אדום). **ובפוך קורעת**: וצובעת את עיניה, והלשון על פי יר׳ ד, ל. 37 **קורצת... באצבעת**: על פי דרכו של ׳אדם בליעל איש און׳ ה׳קֹרֵץ בעינו מלל ברגלו מרה באצבעותיו׳ (מש׳ ו, יג). ו׳אצבעת׳ חידוש הפייטן מ׳אצבע׳ מדוחק החרוז. 38 **ממכר**: הקריאה מסופקת (הר׳ קצת דומה לו׳, אך היא בסוף שורה ואולי משום כך היא קטנה מהרגיל), ואולי משמע הטור: היא פורשת ממכריה וממיודעיה ובוגדת בהם, כמפורט גם בטור הבא; ובכ״י **א**: מצדק, והוא פשוט, אך חזקת הנוסח הקשה עומדת לנוסח הפנים. 39 **רוכלת**: הולכת רכיל. 40 **הופכת זמון**: אינו מובן, ובכ״י **א**: ח[ופכ]ת שליתו; השווה ויק״ר לה, ז (עמ׳ תתכו): ׳הלמד שלא לעשות נוח לו כאילו נהפכה שלייתו על פניו ולא יצא לעולם׳. 41 **להטות**: להסיט מדרך הטוב. **כל נפש מוצנעת**: כל אדם צנוע וישר. 42 **להשתרר**: להיראות שלטת. **בכליל ומגבעת**: בעטרה ומצנפת מפוארת. 43 **תוספת לבקש**: והיא מבקשת לעצמה עוד ועוד תוספות ממנעמי העולם הזה. **ובגרעון טובעת**: ובה בעת היא שקועה בחטאיה הגורמים לה חסרונות. 44 **שכולה כאלמנה**: נראה שהפייטן עובר כאן במפתיע לדבר על כנסת ישראל שבגלות, ומכאן ואילך תבוא בקשה לגאולת העם. ולתיאורי העם כ׳שכולה׳ ו׳אלמנה׳ השווה יש׳ מט, כא; איכה א, א. 45 **לאיומה הצולעת**: לכנסת ישראל המכונה ׳איומה׳ על שום שה״ש ד, ו; י, ועתה בגלותה היא צולעת (השווה מיכה ד, ו–ז; צפ׳ ג, יט). 46 **יקיצון רדומים**: יחיו המתים. **נשמעת**: מפורסמת. 47 **ישובון לציון ברנה**: על פי יש׳ לה, י; נא, יא. **נשפעת**: מרובה, מלשון שפע.

נַֽחֲלַת קְהִלָּה קְרוּאָה מְרֻבַּעַת
נוֹאַם נְבִיאוֹ לְקַיֵּים בְּמִשְׁמַעַת
50 נְבוּאַת יְשַׁעְיָה אַל תִּרְאִי תּוֹלַעַת

49 נביאו] ו ארוכה אך אינה דומה ל־ן נ

48 **נחלת... מרובעת:** תיאור של ציון, שהיא נחלתה של קהילת ישראל; ו׳קרואה מרובעת׳ כנראה משום הביטוי ׳רֹבע ישראל׳ (במ׳ כג, י), אולי על שם ארבעת הדגלים שבמדבר.
49 **נואם נביאו:** דברי הנבואה (האמורים בטור הבא). **במשמעת:** כפי שנשמעו והובטחו.
50 **אל תראי תולעת:** יש׳ מא, יד.

ה. סליחה?

[א...] בְּגָלוּת בְּנֵי אָח וְאָחוֹת
[בְּ]פֶרֶךְ [...]ם י[..]ודי בַּשּׁוּחוֹת
גְּלוּיִם בְּקַצְוֵי [..]ֹת לְהֻדָּחוֹת
דְּווּיִם בְּעַבְדוּת עֲבָדִים [וּשְׁ]פָחוֹת
פז<מון>

5 הֲדוּפִים רְצוּצִים [..]ֹ בְּרִיחוֹת
שׁוֹכְחִים נְכוֹנָה וְדִבְרֵי [...]ת
[זָר]וּם פְּזוּרִים בְּאַרְבַּע אֲרָחוֹת
[ח...] בּוֹכִים מִשְׁפָּחוֹת מִשְׁפָּחוֹת
[פזמון]

[ט..]וני עַל מַם וְעוֹנֶשׁ טְרִיחוֹת
10 [י..] נוֹגְשֵׁי סְגָנִים וּפַחוֹת

ה. מקור: קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 245.33

ה 1 [**א...**]: חסר כאן תואר כגון 'אמולים', כלומר אומללים (השווה יח' טז, ל), או 'אנוחים' וכדומה. **בני אח ואחות**: כינוי לישראל, בני אברהם ושרה, שאברהם אמר עליה 'אחתי בת אבי הִוא' (**בר'** כ, יב). 2 [**ב**]**פרך... בשוחות**: אולי הוא: בפרך עבודים (כלומר: משועבדים), ירודי בשוחות; והשלמת '[ב]פרך' על פי האקרוסטיכון. 3 **גלוים**: נתונים בגלות. **בקצוי**: אולי אפשר להשלים אחריו: אֲדָמָה. **להדחות**: ושם הם נידחים. 4 **עבדים [וש]פחות**: ניתן לפרשו על ישראל, שהם עבדים ושפחות בגלותם, אך ייתכן ש'בעבדות עבדים ושפחות' משמעו: ישראל עבדים לעבדים ושפחות, כינוי למוסלמים בני הגר וישמעאל. 5 **בריחות**: כנראה מלשון 'בָּרִיחַ', והריבוי מדוחק החרוז. 6 **שוכחים**: צריך להיות: ושוכחים, משום האקרוסטיכון. **ודברי** [...]**ת**: אולי הוא: וְדִבְרֵי נְכוֹחוֹת, דברי אמת. 7 [**זר**]**ום**: ההשלמה על פי האקרוסטיכון ושרידי אותיות בכתב היד. **בארבע ארחות**: בארבע דרכים, והכוונה לארבע כנפות הארץ. 8 **בוכים משפחות משפחות**: על פי זכ' יב, יב–יד. 9 **על מס**: אולי נרמז כאן עול המסים הכבד שהוטל על ישראל, אך ייתכן שכתוב 'עלמם', ואין בידינו לפרש. **ועונש טריחות**: כנראה: והם נענשים על שהטריחו וציערו את הקב"ה בעוונם. 10 **סגנים ופחות**: שליטים חשובים (ראה יר' נא, כג ועוד), אך הקרע בכתב היד אינו מאפשר לקבוע אם הכינוי מכוון לישראל בעת גדולתם או לאויבים המושלים בהם.

כְּלִיוֹתָם [...] בְּחֻצִּים פְּלוּחוֹת
לִבְבוֹתָם קְדוֹחִים [...]ת אֲלוּחוֹת

פז<מון>

מְאוּסִים גְּרוּשִׁים [...]ת שְׁלוּחוֹת
נְגוּפִים רְצוּחִים בְּמֵינֵי [...]ת
סְגוּפִים בְּחַיּוֹת מְגִיחוֹת מְנַגְּחוֹת
[ע..] חֲשׁוּבִים כְּאַבְנֵי צְחִיחוֹת

[פזמון]

[פ..] נָא וְהַצְמַח יְשׁוּעוֹת צְמוּחוֹת
[צ.. ...] נוֹצְחוֹת צוֹלְחוֹת
קְרָא [... ..]ה לִמְחוֹת
רבבות [... ... ..]חות

פז<מון>

שנת [...] תִּקְרָא תְּקוֹמֵם שְׁחִיחוֹת
[ת...] שָׁלֵם בְּאֵשׁ וְאֶקְדָּחוֹת

14 במיני] מתוקן מ־במתי 21 שחיחות] מעליו שיחות 22 ואקדחות] מתוקן בשוליים ל־וארחות

11 **בחצים פלוחות**: מבוקעות על ידי חיצים (השווה מש' ז, כג). 12 **קדוחים**: בוערים באש (ראה דב' לב, כב ועוד); אך הקריאה מסופקת. **אלוחות**: נאלחות, עכורות. 13 **שלוחות**: נראה שהוא לשון גירושין (השווה יר' ג, א ועוד), אך קשה לעמוד על משמעו משום הקרע. 15 **בחיות מגיחות**: כינוי לאומות השולטות בישראל, על שום דנ' ז, ב–ג. 16 **כאבני צחיחות**: כאבנים הפזורות בארץ צחיחה ושוממה (השווה תה' סח, ז); וייתכן שנרמז כאן לשון 'צחיח סלע' (יח' כד, ז ועוד). 17 **והצמח ישועות צמוחות**: השווה ללשון הברכה 'מצמיח קרן ישועה'. 18 **נוצחות צולחות**: לשון ניצחון והצלחה, אך ההקשר חסר וגם הטורים הבאים אינם ניתנים לשחזור, ונראה שהפייטן ממשיך לדבר על הישועות. 21 **שנת... תקרא**: על פי רושם דל של האותיות בכתב היד ניתן להציע לקרוא: שְׁנַת שָׁלֵם תִּקְרָא, על פי יש' לד, ח. **שחיחות**: את העם שהוא שח ושפל בגלות; והמעתיק תיקן ל'שיחות', אך הנוסח 'שחיחות' נראה יותר. 22 **שלם**: את ירושלים, ובראש הטור חסר פועל מעין 'תבנה' או 'תכונן'. **באש**: על שום זכ' ב, ט. **ואקדחות**: ייתכן לפרשו ככינוי נוסף לאש (השווה לעיל, טור 12), או כתיאור בניין ירושלים ב'אבני אקדח' (יש' נד, יב).

יְדִידֵיךְ תְּכַנֵּס [...] גְּפֻתָחוֹת
שְׁבוּיֶיךְ פְּדוּיִם ת[...] מֻרוּחוֹת

פז<מון>

וּלְשׁוֹן עִלְּגִים תְּדַבֵּר [צַחוֹת]
עֲוֹנִים בָּרוּךְ אֲדוֹן הַתֻּשְׁבָּחוֹת
הֹוֹגִים [...] מְנַצְּחִים וּמְנַצְּחוֹת
הָאֵל ה[.. ...] נִשְׁכָּחוֹת

פז<מון>

כְּלוּלִים כְּלִילַת [... ..חות]
הֲדוּרִים בְּכֶתֶר עֲטָרוֹת מְשֻׁבָּחוֹת
[נְ...] וְשָׁרִים יְבוֹאוּן לִמְנוּחוֹת
הַמונ[.. ...] בְּשַׂא[נָ]ן לְהַנָּחוֹת

פז<מון>

חֲנִיַּית דָּוִד [...] בְּאֶרֶז וְלוּחוֹת
בְּכַדְכּוֹד וְחֶפֶץ וז[..] לְהֻטָּחוֹת
רְעֵיבָה לְהַשְׁבִּיעַ ב[...] אֲרֻחוֹת
תִּפְקוֹד יְיָ אֱלֹהֵי הָרוּחֹ[ות]

23 ידידיך] מעליו הדה זאיד 24 שבוייך] שבויך מחוק לפניו / מרוחות מנוקד 26 התשבחות] בשוליים התושבחות

23 **ידידיך**: את ישראל, ש'ישראל נקראו ידידים' (**ספרי דברים שנב**, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 409). 24 **פדוים**: אחריו כנראה 'תקבץ' או פועל דומה. **מרוחות**: מארבע רוחות השמיים, מכל מקומות גלותם. 25 **ולשון... [צחות]**: על פי יש' לב, ד, וההשלמה על פי הפסוק והחרוז. 26 **עונים**: מרימים קולם בשיר. **ברוך אדון התשבחות**: לשון מקטע סיום מחורז לתפילת 'אין כאלהינו', המופיע דרך משל בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה, TS 10 H 3.2 (על פי אתר 'מאגרים'). 27 **מנצחים ומנצחות**: משוררים ומשוררות. 28 **נשכחות**: כתב היד קרוע, אך אולי הוא חלק מהכינוי השגור להקב"ה 'זוכר נשכחות'. 29 **כלולים**: מעוטרים, אך סוף הטור לקוי. 31–32 **ושרים**: לפניו חסר עוד שם של גדולה, כגון 'נשיאים'. **למנוחות... בשא[נ]ן**: השווה יש' לב, יח, ו'שאנן' כאן עשוי להיות כינוי לירושלים, על שם יש' לג, כ. 33 **חניית דוד**: כינוי לירושלים, על פי יש' כט, א; וחסר כאן פועל המתאר בנייה או ציפוי (כגון 'תספון', על פי מל"א ז, ג ועוד). **בארז ולוחות**: כמו: בלוחות ארזים, מדוחק החרוז. 34 **בכדכוד וחפץ**: על שום יש' נד, יב: 'ושמתי כדכד שמשותיך... וכל גבולך לאבני חפץ' (וניקוד 'בכדכוד' על פי יח' כז, טז). וז[..] **להטחות**: אולי הוא: וזהב, כדי לטוח בו את קירות בית המקדש (ראה דה"א כט, ד). 36 **תפקוד... הרוח[ות]**: על פי במ' כז, טז.

ו. קינה על נערה

אחרת [ל]בתולה שלא נתארס[ה]

[אָ]רוסַת עֶפֶר גִּיא אֶ[שֶׁר] גּוּשׁ בְּעָלֶיהָ
בְּהֵעָתְקָהּ מעלם וַתִּשְׁמֶט בְּתוּלֶיהָ
גְּשָׁה לְהִכָּלֵל עִם קְבוּרֵי תְּלוּלֶיהָ
וְהִיא אִשָּׁה בִּבְתוּלֶיהָ

דֻּוֹלְלָה וַיִּתְעַוְּתוּ סְלוּלֶיהָ
הוּשְׁמָה סְחִי תְּמוּר גִּילֶיהָ
וַוי עָלֶיהָ הֲלֹא עָנוּ סְגוּלֶיהָ
וְהִיא אִשָּׁ<ה> בִּבְתוּלֶיהָ

וֻוֹלְוְלָה מִכְּבוֹדָהּ וַיִּסָּגְרוּ מַנְעוּלֶיהָ
חֻובְּלָה וְנִסְתְּמוּ מִילוּלֶיהָ
טֻולְטְלָה בְּנַחַץ וַיִּגְּבְּרוּ יְלָלֶיהָ
וְהִיא אִשָּׁ<ה> בִּבְתוּ<לֶיהָ>

יוֹם נָסְעָה ונ[..]ל[..] עַטְרֹת רַגְלֶיהָ

ו. מקור: קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 109.34 (לפני התוכחה 'אי לך הנפש' [ד]).
הערות לנוסח: 2 בין השיטין נוסח חלופי: בא מות ולקחה מא[..] גב[וליה]

ו 1 **[א]רוסת עפר גיא:** הנערה שבמותה קודם שהספיקה להתארס התאחדה עם עפר הארץ וכביכול התארסה אתו. **גיא:** ארץ בלשון הפייטנים (על פי היוונית). **א[שר] גוש בעליה:** אשר בעלה הוא מעתה גוש עפר (ראה איוב ז, ה). 2 **בהעתקה:** כשהוסרה והורחקה. **מעלם:** ניתן לנקד 'מֵעֶלֶם', מהחתן המיועד לה, או 'מֵעֹלָם'. **ותשמט בתוליה:** ובתוליה ירדו לקבר וכאילו נשמטו לארץ. 3 **גשה... תלוליה:** והיא כאילו ניגשה להצטרף אל המתים ולהיכלל עמם. **קבורי תלוליה:** הקבורים בתלוליות עפר (השווה משנה אהלות טז, ב ועוד). 4 **והיא אשה בבתוליה:** על פי וי' כא, יג, בשינוי חריף. 5 **דוללה:** הלכה ודלה עד שמתה. **ויתעותו סלוליה:** ודרכיה התעוותו, מטפורה למחלתה ולמותה. 6 **הושמה סחי תמור גיליה:** נחשבה כדבר מאוס (השווה איכה ג, מה). **תמור גיליה:** כתחליף לשמחתה בחייה. 7 **סגוליה:** קרוביה שאהבוה כסגולת מלכים. 9 **ויסגרו מנעוליה:** והקבר ננעל עליה. 10 **ונסתמו מילוליה:** ואין היא יכולה עוד לדבר. 11 **בנחץ:** במהירות. **יללי[ה]:** הבכי עליה. 13 **נסעה:** מתה. **ונ[..]ל[..]:** על פי שרידי האותיות בכתב היד אפשר להשלים 'וְנִשָּׂלוּ' או 'וְנִטָּלוּ'. **עטרות רגליה:** הקריאה מסופקת, והכוונה לתכשיטי הרגליים.

כְּלִילִיָּה סָרוּ צְמִידֶיהָ וַעֲגִילֶיהָ
לְגוּשׁ עָפָר תְּמוּר פִּתְיגִילֶיהָ
וְהִיא אִשָּׁ<ה בְּבְתוּלֶיהָ>

מְשׁוֹשָׁה בְּחוֹתָמָה וּמַטָּהּ וּפִתְילֶיהָ
נָס מִנַּהּ תָּם גַּם כֶּסֶף וּשְׁטָר וּבִיאַת חָתָן אֵלֶיהָ
סָרוּ שִׁלְשִׁתָּן מִימִינָהּ וּמִשְּׂמֹאלֶיהָ
וְהִיא אִשָּׁה בִּבְתוּלֶיהָ

עֶסְקָהּ בִּינְדָנְיָא לְהִתְהַלֵּל בִּקְהָלֶיהָ
פַּסּוּ תַּמּוּ גַּם יִגְיָעָהּ וַעֲמָלֶיהָ
צָמְתוּ בַּבּוֹר חַיֶּיהָ וְרַבּוּ חֲבָלֶיהָ
וְהִיא אִשָּׁה בִּבְ<תוּלֶיהָ>

קָרֵב קְצָהּ וְתַמּוּ עֲמָלֶיהָ
רֻוצְצָה לְקֶבֶר וּמָעֲדוּ קַרְסֻלֶּיהָ
שֻׁדְּדוּ בָעָפָר הַרְגְּשׁוֹתֶיהָ וְיָדֶיהָ וְרַגְלֶיהָ
וְהִי<א> אִשָּׁ<ה> בִּבְ<תוּלֶיהָ>

תַּכְלִית בְּנֵי גֵיא קְטַנֶּיהָ וּגְדוֹלֶיהָ
יֻרְּדוּ שְׁדוּדִים וְלָדֶיהָ וְעֻלֶּיהָ

14 כלילה] י ראשונה מתוקנת מ־ו / צמידיה] אולי כתוב צמודיה

14 **כלילה:** עטרותיה, קישוטי ראשה. 15 **לגוש עפר:** על פי איוב ז, ה (ראה טור 1). **פתיגילה:** תכשיטים נוספים, על פי יש׳ ג, כד. 16 **משושה... ופתילה:** שמחתה על חפציה האישיים, או על המתנות שהיא קיוותה לקבל מהחתן, על פי ברׄ לח, יח. ויורד אל הטור הבא: כל זה ׳נס מנה׳. 17 **מנה:** ממנה, על דרך הארמית (ראה דנ׳ ז, כד). **גם כסף... אליה:** גם שלוש הדרכים שבהן אישה נקנית לבעלה (ראה משנה קידושין א, א: ׳האשה נקנית בשלש דרכים... בכסף בשטר ובביאה׳) חסרות משמעות לגביה. 18 **שלשתן:** שלוש הדרכים שנזכרו בטור הקודם. **מימינה ומשמאליה:** מכל צדדיה. 21 **עסקה בינדניא:** עיסוקה בהכנת הנדוניה לקראת החתונה. **להתהלל בקהליה:** שהיא ביקשה להתפאר בה. 22 **פסו תמו:** מוסב על עסקי הנדוניה; והלשון בהשפעת ׳ספו תמו׳ (תה׳ עג, יט), בשינוי ׳ספו׳ ל׳פסו׳ (שמשמעו דומה) לצורך האקרוסטיכון. **גם יגיעה ועמליה:** גם עבודתה בטלה. 23 **צומתו בבור חייה:** כלו חייה בקבר, על פי איכה ג, נג. **חבליה:** ייסוריה. 25 **קרב קצה:** על פי איכה ד, יח. **ותמו עמליה:** ונסתיימו תלאותיה. 26 **ומעדו קרסוליה:** על פי שמ״ב כב, לז; תה׳ יח, לז, בהיפוך. 27 **שדדו:** לשון שֹד, אסון. 29 **תכלית בני גיא:** סוף אנשי העולם (׳גיא׳, ראה טור 1). 30 **ירדו שדודים:** ימותו. **ולדיה ועוליה:** גם אלה שרק עתה נולדו והם עולי ימים, צעירים; ולעניין שני הטורים האחרונים ראה איוב ג, יט.

הֵם הֵם כְּוֹלָם הֲדוּפִים נְהוּגִים בִּשְׁבִילֶיהָ
וְהִיא אִשָּׁה בְּבִ<תוּלֶיהָ>

הַמֵּיתִים חָיִים בְּרַחֲמֵי רוֹצֵה פְּעָלֶיהָ
בְּחַסְדּוֹ רוֹפֵא יְשָׁרָיו וּמְבִינֵי סוֹד פְּלִילֶיהָ
חוֹק זְמַן קֵץ יֵשַׁע יָחִישׁ לְצִיּוֹן וְלַאֲבֵלֶיהָ
שִׁישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל הַמִּתְאַבְּלִ[ם] עָלֶיהָ

31 **הם הם:** חזרה להדגשה (ולצורך החתימה), אך אולי צריך להיות: הן הם. **נהוגים בשביליה:** הולכים בדרך העולם. 33 **חיים:** סופם לקום לתחייה. **רוצה פעליה:** הקב״ה; והכינוי ב׳פעליה׳ לצורך החרוז, ורק בדוחק ניתן לפרשו כאן על הנערה המתה שהקב״ה נרצה לה בדין. 34 **רופא ישריו:** מרפא ומקים לתחייה את המתים הצדיקים. **ומביני סוד פליליה:** ואת החכמים, וב׳פליליה׳ שוב כינוי לצורך החרוז. 35 **חוק זמן קץ ישע:** את מועד הישועה שנחקק ונקבע. **ולאבליה:** לאבלי ציון (יש׳ סא, ג). 36 **שישו... עליה:** יש׳ סו, י.

נספח

שירי מספד שאינם חתומים המועתקים בידי ר' ישועה

כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS AS 127.188 והמשכו הישיר שם, TS NS 109.34 הם חלקים מרצועת נייר ארוכה הנראית, כפי שכבר צוין, ככתובה בידו של ר' ישועה בירבי יוסף. מדובר בדף ארוך, שבאחד מצדיו באים רישומים באותיות ערביות. ההעתקה בלתי מסודרת, בעלת אופי של טיוטה. הדף כולו מכיל חומרים שנועדו ככל הנראה לשימוש במעמדי הספד, ובעיקר הספדים על נשים. שלושה משיריו החתומים של ר' ישועה מועתקים בו: התוכחה 'בן אדם אל תאשם' (ג), התוכחה 'אי לך הנפש' (ד) ושיר ההספד 'ארוסת עפר גיא' (ו). אבל בכתב היד יש עוד פיוטים: בין שירים ג, ד בא צידוק דין, ואחריהם – הספדים על אישה צעירה. מכיוון שגם שיר ו הוא הספד על נערה, אין זה מן הנמנע שר' ישועה הוא שכתב גם את השירים האחרים. מצד שני, ייתכן שר' ישועה הכין לעצמו אוסף של שירי הספד וכלל בו גם שירים של משוררים אחרים;[78] וכבר מצאנו את ר' ישועה מעתיק שירים של פייטנים אחרים בצד הסילוק של הקדושתא לחנוכה (ראה לעיל, במבוא, סעיף ד). יש אפוא מקום לייחס לר' ישועה את השירים שבכתיבת ידו, אך הייחוס אינו מבורר כל צורכו. משום כך הבאנו את השירים הללו בנספח.

שני השירים הראשונים מועתקים מצדו האחד של הדף, בצד הפיוטים החתומים בשמו של ר' ישועה. השירים האחרים מועתקים בחוסר סדר, ובכיווני כתיבה שונים, בין הרישומים בערבית שמצדו השני של הדף.

השיר הראשון הוא צידוק דין, וכולו עומד לפנינו בכתיבת ידו של ישועה, אך חלק ממנו מחורר וקשה לקריאה. השיר כולו מועתק גם בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 274.10 (אותיות א–ל) והמשכו הישיר שם, TS NS 127.14 (אותיות מ–ת).[79] השיר כתוב במחרוזות מרובעות חתומות בסיומות מקראיות, הפותחות במילה 'אף'. יתר טוריהן מיוסדים על אקרוסטיכון אלפביתי

78 לאפשרות זו, ולהצעה הנוגעת לנסיבות כתיבתו של כתב היד, ראה גם במבוא, הערה 63. למרות האפשרות שר' ישועה העתיק כאן שירי משוררים אחרים, יש לשים לב שבשיר ב להלן מצוי תיקון המתאים למחבר יותר מאשר למעתיק: הטורים 'עשו צום ותחינה / וגם [...] הגונה' מחוקים, ובמקומם בא נוסח אחר שחרוזו שונה: 'קבעו צום ותפילה / וצדקה לעניים להובילה'. על אופיו האישי־לכאורה של שיר זה ראה עוד בהמשך.

79 בכל אחד מהקטעים גיליון בלתי רצוף, ושירנו מועתק באחד מדפיו בלבד. רוב השיר (להוציא המחרוזת האחרונה) מועתק גם בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 138.84 (גיליון רצוף; במקום המחרוזת האחרונה עבר המעתיק לטקסט שונה).

ישר ופשוט. נימת התוכחה המאפיינת את פיוטי ה'זהדיה' ניכרת בשיר זה, וכן גם לשונו הגבוהה יחסית. ייתכן אפוא שר' ישועה חיברו, אך העדר חתימה אינו מאפשר לאשש את הייחוס.

השירים האחרים כולם שירי הספד על נשים הידועים רק מכתב היד שלפנינו, וחלקם קשים מאוד לפיענוח. שיר ב – 'יולדתה בנודיה' – אינו הספד על נערה, כ'ארוסת עפר גיא' (לעיל, שיר ו), אלא על אישה נשואה שנפטרה בצעירותה ולא זכתה ללדת ילדים. השיר כתוב באופן בלתי מסודר: תחילתו במחרוזות משולשות, והמשכו במחרוזות מרובעות, אך ביניהן צצה לפתע שוב מחרוזת משולשת. גם בתוכנו ניכר חוסר ארגון: הוא פותח בחמש מחרוזות המתארות את האם השכולה המקוננת על הבת. שתי המחרוזות הבאות מתמקדות בבעל האבל, ובמחרוזת נוספת שב המשורר לתאר את בכי האם, כאילו לא תוארה קודם לכן. מכאן עובר המשורר לתאר את הניסיונות שלא צלחו להביא לרפואת הנפטרת, גם במישור הדתי (קביעת צום, תפילה ומתן צדקה) וגם בהבאת רופאים. למחרוזת הבאה אופי של סיום: המשורר עובר לתפילה להקב"ה שידון את הנפטרת לרחמים. כאן מתבקש לכאורה לסיים את השיר, אך תחת זאת באה מחרוזת נוספת שלא ברור אם גם היא מוסבת על הקב"ה, או שמא על אחד האבלים.[80] השיר נחתם במחרוזת המביאה את זעקותיו של האב השכול.

חוסר סדר מן הסוג הזה אינו רגיל בפיוטים בכלל ואצל ר' ישועה בפרט. אפשר היה להעלות על הדעת שמועתקים כאן שני שירים זה בצד זה: הקטע על האם המקוננת לחוד, והקטעים על יתר בני המשפחה לחוד. אך גם הסבר זה לא יבהיר את הערבוביה התבניתית ואת ההוספות שלאחר הסיום. אם אכן ר' ישועה הוא מחבר השיר, ייתכן שמדובר בשיר אישי על מות בתו,[81] וחוסר הסדר שבו מעיד על סערת נפשו בעת הכתיבה; אך כמובן אין זו אלא השערה רחוקה: הופעת השיר באוטוגרף בין פיוטי תוכחה והספדים על נשים אחרות (ובעיקר לצד ההספד החתום על הנערה שלא נישאה) מעידה על כתיבה לצורך שימוש 'רשמי' יותר מאשר על הבעת רגשות סוערת.

השירים הבאים מועתקים בצד השני של הדף. לאחר שרידים משיר שרובו נמחק,[82] בא שיר הספד חד־חרוזי על מות אישה (ג). למן הטור השלישי ניכר בו אקרוסטיכון אלפביתי, אך לעתים נוספת ו' בראש טור לפני אות

80 הלשון 'יזכור מחמודיה בתוך ביתו בעמדיה' (טורים 34–35) עשוי להתפרש כלשון תפילה אל הקב"ה שיזכור את מעשיה הטובים של הנפטרת ויזכיה לעמוד בביתו שבשמיים (בגן עדן), אך ייתכן שמדובר כאן על הבעל או האב הנזכרים בנעימותה כל עוד שכנה בביתם. לכיוון זה רומז גם המשך השיר, העוסק שוב בצער המוות: 'וְעַת תִּפְרוֹשׁ יָדֶיהָ / לָעֲטָה מְרוּדֶיהָ' (36–37). כיוון זה נמשך גם במחרוזת הבאה.

81 ראה גם במבוא, הערה 63.

82 ניתן לקרוא בקושי רק את סוף השיר: 'תעשה למען שמך / תרחם [... ...] / תפרוס עליהם סוכת שלומך'.

האקרוסטיכון,[83] ובין אותיות ו–ח באים חמישה טורים במקום טור אחד. לא ברורה סיבת הרישול. תוכן השיר הפעם מאורגן: הוא נפתח בתשעה טורים המדברים על הנפטרת באופן כללי; עובר לבן משפחה הזועק על אבדתו; ומסתיים באיחולים לנפטרת, שתזכה להיכנס לגן עדן ולקבל שם את שכרה. קושי מסוים קיים בזיהוי בן המשפחה האבל: מצד אחד נראה שמדובר כאן שוב באישה נשואה, והאלמן הוא המתאבל עליה, שכן הנפטרת מתוארת כמי ש'כְּמוֹ בַת הָיָת לְרַבֵּינוּ בְּעוֹדָהּ' (17); ועל פי התיאור שבהמשך נראה שהאיש המכונה 'רבינו' היה בעלה,[84] ולפנינו אפוא הספד על אשת רב. שחזור זה מתאים לכינויה של הנפטרת 'גבירה' בטור הראשון של השיר. אבל בצד השיר, בתוך כיתוב קודם בערבית, נוסף הטור: 'הוי על בחורה נפטרה לאידה'. טור זה מתאים בחרוזו לשיר כולו, אך אי אפשר לדעת אם הוא חלק ממנו. על פי טור זה מדובר לכאורה בבחורה, ואם הוא אכן חלק מהשיר שחזור התוכן מסובך יותר, ולא ברור מה הקשר של הנפטרת ל'רבינו' הנזכר.

שיר נוסף (ד) – עוד הספד על אישה – מועתק בקצה השני של העמוד, בכיוון הפוך. בראשו באה מחרוזת פתיחה הקוראת לבוא לספוד על הנפטרת במלאות שנה למותה. אחריה מופיע פסוק מירמיהו (מה, יג) כפזמון. השיר גופו חד־חרוזי, אך הוא מחולק למחרוזות מרובעות הנחתמות בסיומות מקראיות מלוקטות ומתאימות גם הן לחרוזו הקבוע.[85] ביתר טוריהן אקרוסטיכון אלפביתי ישר ופשוט. השיר לקוי מאוד, אך ניתן לעמוד על מהלכו הייחודי: בשתי המחרוזות הראשונות מוצגת כנראה האם השכולה, המחפשת את בתה ומבקשת ממנה 'הראיני מראיך' (טור 12). מכאן ואילך נשמע קולה של הנפטרת, הזועקת מתוך הקבר ומתנה את מר גורלה.[86] לקראת סוף הפיוט נשמע כנראה שוב קולה של האם, המבטיחה לבת להתמיד בקינותיה עליה ולא לשכוח אותה לעולם.[87]

והרי השירים:

83 ראה בטורים 4, 14, 18, 28.

84 הנפטרת מתוארת כמי שהייתה 'מְמַהֶרֶת לְמָכוֹנוֹ בְּמַצְעָדָהּ' (טור 19), 'נְחוּצָה לִדְבָרוֹ כִּדְבַר מוֹלִידָהּ' (כלומר: מזדרזת למלא את דבריו כמו את דברי אביה), ו'עֲשׂוֹת חֶפְצוֹ עוֹמֶדֶת עַל עָמְדָהּ'. תיאורים אלה ליחס של אישה לגבר שאיננו אביה סבירים בחברה הימי ביניימית במרחב המוסלמי רק בין אישה לבעלה (אלא אם כן נניח שמדובר במשרתת, אך לא סביר שמשרתת צעירה תכונה 'גבירה').

85 על מנהגם של פייטנים למן סוף המאה העשירית לכתוב פיוטים סטרופיים חד־חרוזיים ראה במצוין לעיל, הערה 62.

86 על הנפטר המופיע כדובר בשירים עבריים ראה ו' פדבה, 'קול המת בקינה', מחקרי ירושלים בספרות עברית י–יא (אסופת מאמרים לזכר דן פגיס, תשמ"ח), עמ' 629–659.

87 ייתכן שגם בטורים 22–23 נקטעים דברי הבת בזעקות האם, אך הטורים לקויים וקשה לעמוד על מלוא עניינם.

א. צידוק דין

אָמְנָם אֱלֹהֵינוּ גְּבוּרָתְךָ יְדוּעָה
בְּגָזָרְךָ עַל רוּם לְהַמְלִיחַ לְשָׁעָה
גַּם גֵּיא לְכַלּוֹת וְיוֹשְׁבֶיהָ לְהַ[גְוִי]עָה
אַף כִּי אֱנוֹשׁ רִמָּה וּבֶן אָדָם תּוֹלֵעָה

גֵּאָה וְגָאוֹן אִם יִתְמוֹךְ לְפָנֶיךָ
דְּיִכְיתוֹ בְּחִצֵּי שְׁנוּנֶיךָ
הָדוּף הוּא לְצַלְמָוֶת בְּעוֹז גְּאוֹנֶיךָ
אַף עַל זֶה פָּקַחְתָּ עֵינֶיךָ

וּמַה יּוֹעִיל שִׁבְתּוֹ וְקוּמ[וֹ]
זְיֻהֲמַתּוּ חַיָּיתוֹ לֶחֶם וַיְשֻׁוֶּנּ[ה] צַלְמוֹ
חָלְיוֹ יְכַבֵּד וְיִשְׁכַּח יְמֵי עֲלוּמוֹ

א. מקורות: קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 274.10 (117) והמשכו הישיר שם, TS NS 127.14 (18–32); נוסח היסוד לטורים 1–24, **א**); שם, TS AS 127.188 (1–25 'דין', לקוי ומחורר מאוד) והמשכו הישיר שם, TS NS 109.34 (אוטוגרף של ר' ישועה; 25 'אלוה' – סוף, נוסח היסוד מטור 25 ואילך, **ב**); שם, TS NS 138.84 (1–28, ג).

שינויי נוסח: 2 להמלח **ג** 3 לִבלות **ג** / לה[גוי]עה] ההשלמה על פי **בג** 4 תוליעה **ב** 5 גיאה **ב** 9 יועיל] יועיל לו **בג** / וקומ[ו]] ההשלמה על פי **בג** 10 זהמתו **ג** / וישונ[ה]] ההשלמה על פי **בג**

א. השיר נועד להיאמר במעמד של הספד, ובא להזכיר לשומעים את סופם ולעודדם להצדיק את הדין. 2 **רום**: השמים. **להמליח**: לבלות, לכלות; והטור על פי יש' נא, ו: 'כי שמים כעשן נמלחו'. **לשעה**: בבוא עתם (או: ברגע אחד). 3 **גיא**: כינוי פייטני מקובל לארץ. **גיא לכלות**: על פי ישעיהו שם: 'והארץ כבגד תבלה'; ואולי צ"ל 'לבלות'. **ויושביה להַ[גוי]עה**: ראה שם: 'וישביה כמו כן ימותון'. 4 **אף... תולעה**: איוב כה, ו. 5 **גאה וגאון**: מש' ח, יג, ומשמעו: גאווה. **יתמוך**: יחזיק. 6 **בחיצי שנוניך**: בחיציך השנונים; השווה תה' מה, ו. 7 **בעוז גאוניך**: סמיכות הפוכה, במקום 'בגאון עוזך' (השווה וי' כו, יט ועוד). 8 **אף... עיניך**: איוב יד, ג. 9 **שבתו וקומ[ו]**: ללשון השווה תה' קלט, ב; ומשמע הטור: מה תועלת במעשי האדם. 10 **זיהמתו חייתו לחם**: איוב לג, כ. **וישונ[ה] צלמו**: ודמותו משתנה במותו. 11 **חליו יכבד**: לקראת מותו. **ימי עלומו**: את ימי עלומיו, זמן נעוריו ובחרותו.

אַף לְוֹאת יֶחֱרַד לִבִּי וְיִתַּר מִמְּקוֹמוֹ

טַרְפּוֹ אִם יִנָּתֵן וְדַרְכּוֹ אִם תִּצְלַח
יָמִים אִם יַאֲרִיךְ וְיָצַל מְשֻׁלָּח
כַּאֲשֶׁר יָצָא מִבֶּטֶן אִמּוֹ כֵּן יָשׁוּב מְשֻׁלָּח
אַף כִּי נִתְעָב וְנֶאֱלָח

לֹא יוֹעִילֶנּוּ הוֹנוֹ אִם יַפְשִׁיעַ
מַה יִּתְאוֹנֵן עַל חֲ[טָאָיו] אִם יַרְשִׁיעַ
נֶאֱמָן [עָלָיו] בַּעַל הַדִּין הָאֵל הַמּוֹשִׁיעַ
אַף אָמְנָם אֵל לֹא יַרְשִׁיעַ

שִׂימוּ לְבַבְכֶם כָּל בְּנֵי אָדָם
עִמְדוּ עַל דְּרָכִים וּרְאוּ בְּסוֹדָם
פְּנוּ אֶל אָבוֹת וּבָנִים וּנְבִיאִים וְאִיבּוּדָם
אַף שׁוֹכְנֵי בָתֵּי חוֹמֶר אֲשֶׁר בֶּעָפָר יְסוֹדָם

צַדֵּק בְּנֵי דִין אֱלוֹהַּ וְאַל תַּרְבֶּה שִׂיחָה
קַבֵּל נְכוֹחָ[ה] כִּי אֵין לְפָנָיו שִׂכְחָה

14 יאריך] יו"ד שנייה תלויה **ב** 18–19 סדר הטורים הפוך ומעליהם מסומן הסדר הנכון באותיות ב,א **ב** 18 ח[טאיו]] על פי **בג** / מרשיע **ג** 19 עליו] על פי **בג** 22 דרכים] דרכיכם **ג** 24 שכני **ג** / חמר **ג** 25 בני] הא[.. ...] **ג**

12 **אף... ממקומו:** איוב לז, א. 13 **טרפו:** מזונו. 14 **משלח:** מחרב, ממוות. 15 **כאשר... ישוב:** על פי קה' ה, יד. **משולח:** ערום (על פי התרגום הארמי ללשון הפשטה). 16 **אף... ונאלח:** איוב טו, טז; ומשמעו כאן: לא רק ערום יצא האדם מן העולם, אלא גם מלוכלך בחטאים. 17 **לא יועילנו הונו:** על פי מש' יא, ד. **יפשיע:** יפשע, יחטא. 18 **מה יתאונן על חטאיו:** על פי איכה ג, לט. 19 **נאמן... בעל הדין:** השווה ללשון 'נאמן עלי הדיין' (בבלי ע"ז טז, ע"ב), אך כאן הוא 'בעל הדין', ובין כך ובין כך הכוונה להקב"ה; השווה אבות ד, כב: 'הוא הדיין הוא עד הוא בעל דין והוא עתיד לדון'. **האל המושיע:** לשון חתימת ברכת 'הרב את ריבנו' שאחרי מגילת אסתר (בבלי מגילה כא ע"ב). 20 **אף... ירשיע:** איוב לד, יב. 22 **עמדו על דרכים וראו:** יר' ו, טז, והפייטן מכוון גם להמשך הפסוק: 'ושאלו לנתיבות עולם, אי זה דרך הטוב ולכו בה'. 23 **פנו... ואיבודם:** שימו לב לגורל כל הבריות, גם אבות וגם בנים ואפילו הנביאים, שסופם לאיבוד ולמוות. 24 **אף... יסודם:** איוב ד, יט, והמשך הפסוק: 'ידכאום לפני עש'. 25 **ואל תרבה שיחה:** לשון אבות א, ה, וכאן כוונתו: אל תרבה להתלונן על גורלך. 26 **קבל נכוחה[ה]:** ההשלמה על פי המקבילה, ומשמעו: קבל ברצון את דינו הצודק של הקב"ה. **אין לפניו שכחה:** על פי אבות ד, כב, ובהקשר של דינו הצודק של הקב"ה: 'והוא עתיד לדון. ברוך הוא שאין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד'.

רְאֵה מַה תְּדַבֵּר כִּי נַפְשְׁךָ לְמָחָר לְקוּחָה
אַף אַתָּה תָּפֵר יִרְאָה וְתִגְרַע שִׂיחָה

שָׁמְרָה דְבָרַי וּמוֹצָא שִׂפְתוֹתַי
תִּפְנֶה בְנִי לְמוּס[ר] דָּתוֹתַי
אֲבָרֵךְ אֶת יְיָ אֲשֶׁר יְעָצָנִי בְּמַקְהֲלוֹתַי
אַף לֵילוֹת יִסְּרוּנִי כִלְיוֹתָי

27 נפשך] שחה מחוק אחריו ב / כי... לקוחה] כי נפשך מחוק ובמקומו ודרכך הצליחה ג
29 שפתותיי **א** 30 דתותיי **א** 32 אחריו מצוין מנחם וג' **א**

27 **ראה מה תדבר**: חשוב על דבריך לפני שתדבר, ושוב הרמז הוא להימנעות מלהתלונן על אסונות. **כי... לקוחה**: שהרי סופך למות ולתת את הדין על דבריך. 28 **אף... שיחה**: איוב טו, ד. 31 **אברך... במקהלותי**: שיעורו: אברך במקהלותי, כלומר בקהל רב, את ה' אשר יעצני; ו'אברך... יעצני' לשון תה' טז, ז. 32 **אף... כליותי**: שם.

ב. הספד על אישה נשואה שנפטרה בצעירותה

יוֹלַדְתָּהּ בְּנוּדֶיהָ
מְנַתֶּקֶת שַׁדֶּיהָ
וְעַל רֹאשָׁהּ יָדֶיהָ

יוֹלַדְתָּהּ צוֹעֶקֶת
בְּמַר נְהִי נוֹאֶקֶת
וְאֶת שַׁדֶּי[הָ מְנַ]תֶּקֶ[ת]

[...] מְצַטַּעֲרֶת
בְּעֵת אוֹתָהּ זוֹכֶרֶת
בְּטִיט חוּצוֹת מִתְעַפֶּרֶת

גּוֹעָה וְיֵלֵל מְסַפֶּרֶת
זִיו פָּנֶיהָ מַשְׁחֶרֶת
וְדַלְתֵי בֵיתָהּ מְשַׁבֶּרֶת

לְמַרְזֵיחוֹת מְסַדֶּרֶת
וַי וַי וּנְהִי אוֹמֶרֶת
וּמְקוֹנְנוֹת מְחַבֶּרֶת

יִצְעַק אִישָׁהּ בְּחֵיל נְהִיָּה

ב. מקור: קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 109.34

ב. 1 **יולדתה:** אמה של הנפטרת. **בנודיה:** מחמת נדודה, פטירתה של הבת. 2 **מנתקת שדיה:** מחווה של אבל, על פי יח' כג, לד; ואולי הכוונה כאן להכאת השדיים והלב כמנהג המקוננות (השווה יש' לב, יב; נחום ב, ח). 3 **ועל ראשה ידיה:** מחווה נוספת המלווה זעקה; השווה שמ"ב יג, יט; יר' ב, לו. 5 **במר נהי:** כמו: בנהי מר, וניתן לפרש גם: מתוך מרירות לבה נוהה ונואקת. 6 **ואת... [מנ]תקו[ת]:** ראה לעיל, טור 2. 7 **בטיט חוצות מתעפרת:** מתפלשת בעפר; ולשימוש בעפר כמחווה של אבל השווה למשל לאיכה ב, י. 10 **גועה:** זועקת. 12 **ודלתי ביתה משברת:** האם השכולה מתוארת כמנסה לפרוץ את גבולות ביתה, אולי כסמל לשאיפתה לטשטוש גבולות ולרצונה לפרוץ את קבר הבת ולהשיבה לחיים; וייתכן לנקד גם 'מְשַׁבֶּרֶת', כלומר מקווה לפתוח את דלתי ביתה של הבת, כלומר את קברה. 13 **למרזיחות:** מעמדי אבל, על פי יר' טז, ה, וראה ביאורו בבבלי כתובות סט ע"ב: 'מאי מרזיחא? אבל'. 15 **מחברת:** מצרפת זו לזו, אוספת. 16 **אישה:** בעלה של הנפטרת. **נהיה:** נהי (ראה מיכה ב, ד), זעקות אבל.

עַל אֲבוּד יְפֵיפִיָּה
אֵיךְ חָלְפָה מִבֵּיתוֹ לִשְׁכוֹן בְּאֶרֶץ צִיָּה

סִיבֵּר מְמָנָּה לְהַבָּנוֹת
וּלְהוֹלִיד בָּנִים וּבָנוֹת
הֶחֱלִיף סִבְרוֹ [...] מענות
לָכֵן יִקָּרֵא לַמְקוֹנְנוֹת

גַּם אִמָּהּ הָ֝[וְנָה]
מְבַכָּה בַּאֲנִינָה
עַל עֲקִירַת הַשּׁוֹשַׁנָּה
תַּגְדִּיל תָּמִיד קִינָה

קָבְעוּ צוֹם וּתְפִילָה
וּצְדָקָה לַעֲנִיִּים לְהוֹבִילָה
וְכָל רוֹפֵא רִיפֵּא לָהּ
וְלֹא נִמְצָא לָהּ [..]ל[ה]

שַׁדַּי יוֹצֵר נִשְׁמָתָהּ
תַּמְצִיא [...]ומים בִּמְנוּחָתָהּ
וּבְצְרוֹר הַחַיִּים תְּהִי צְרוּרָה נִשְׁמָתָהּ

יְזָכוֹר מַחֲמוּדֶיהָ
בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ בְּעָמְדֶיהָ

27 עשו צום ותחינה / וגם [...] הגונה מחוק לפניו

18 **בארץ ציה:** במקום שומם, כינוי לבית הקברות. 19 **סיבר:** קיווה. 21 **החליף... מענות:** קשה להשלים את החסר על פי שרידי האותיות בכתב היד, אך משמע הטור כנראה: תקוותו לקולות של ילדים בביתו נכזבה, ובמקומה נשמעו המספידות ('מענות'; השווה משנה מו"ק ג, ט). 22 **יקרא למקוננות:** על פי יר' ט, טז. 23 **העג[ונה]:** הקריאה מסופקת, ומשמעו כאן כמו העגומה (או העזובה בלי בתה). 24 **באנינה:** בצער ואבל. 25 **עקירת השושנה:** מות הבת היפה כשושנה. 27–28 **קבעו... להובילה:** המשורר מתאר את הניסיונות שנעשו להציל את הנפטרת, על ידי קביעת צום, תפילה לשלומה ומתן צדקה. 29 **ריפא:** ניסה לרפא. 30 **[..]ל[ה]:** על פי ההקשר ניתן להציע להשלים: תְּעָלָה, כלומר רפואה. 32 **תמציא [...]ומים:** אולי יש להשלים '[ניח]ומים', אך הקריאה קשה. 33 **ובצרור... נשמתה:** על פי שמ"ב כה, כט. 34 **יזכור:** מוסב שוב על הבעל שהתאלמן. **מחמודיה:** השווה איכה א, ז. 35 **בתוך ביתו בעמדיה:** בימים שבהם עדיין שהתה בביתו, קודם לפטירתה.

וְעַת תִּפְרֹשׁ יָדֶיהָ
לָעֲטָה מְרוּדֶיהָ

בִּתִּי בִתִּי אֲהוּבָתִי
מִי יִתֵּן תַּחְתֵּךְ מוּתִי
נִכְזָבָה תּוֹחַלְתִּי
נַחֲלָה מַכָּתִי

36 **ועת תפרוש ידיה:** הקריאה מסופקת, וייתכן שמתואר כאן עוד זיכרון חיובי של הבעל, הנזכר בזמנים שהאישה הייתה פורשת ידיה בתפילה. 37 **לעטה מרודיה:** ואילו עתה באו עליה ימי עוניה ומרודיה (השווה איכה א, ז), וכאילו האכילוה והשביעוה בצרות שבאו עליה. 38–39 **בתי... מותי:** כנראה זעקות האב, בעקבות שמ"ב יט, א (בשינוי מ'בני' ל'בתי'). 40 **נכזבה תוחלתי:** על פי איוב מא, א. 41 **נחלה מכתי:** יר' י, יט.

ג. הספד על אישה

הוֹי גְּבִירָה וְ[ח]וֹי הוֹדָה
נו֯[ד]וּ לָהּ מִתֵּי סוֹדָה
אוֹי כִּי בָא [י]וֹם אֵידָה
וּבָא שִׁמְשָׁהּ בְּעוֹד יוֹם בַּעֲדָה
גָּלְתָה מֵחַדְרָהּ וּמִבֵּי[ת] כְּבוֹדָה
דוֹ֯[ד]ָה אָפַל וְשָׁמַם הוֹדָה
[הָ]ה לִי֯[ם] צ֯ובה ועדה
וְשָׁתָה קִבְרָהּ בֵּית מוֹ֯עֲדָהּ
וּ֯פֹ אֶהָה עַל מ[..]דה
וְיַעַן [ח]וֹי בְּתִי וא[.. ..]ידה
עֵינוֹ תֵּמַר דִּמְעָה לְהוֹרִידָהּ
וְנַפְשׁוֹ תֶּאֱבַל עַל מְרוּדָהּ
[... ..]ה כָּל מַעֲבָדָהּ
וְחֶסֶד חָפְצָה בְּכָל מְאוֹ֯דָהּ

ג. מקור: קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 109.34

הערות לנוסח: לפני השיר מסומן פזמ<ון> אך אי אפשר לפענחו 5 גלתה] ה תלויה

ג. 1 **הוי... הודה:** לשון הספד, על פי יר' כב, יח: 'לא יספדו לו הוי אדון והוי הדּה'. 2 **נודו לה:** התאבלו עליה (השווה איוב ב, יא). **מתי סודה:** אנשי חבורתה, קרוביה וידידיה. 3 **כי... אידה:** כי הגיע עת אסונה ומותה, והלשון על פי יר' מו, כא. 4 **ובא... יום:** על פי יר' טו, ט: 'נפחה נפשה בא שמשה בעוד יומם'. 5 **ומבי[ת]:** הקריאה מסופקת, והמילה אולי מסתיימת בא'. 6 **דורה אפל:** בני דורה, אוהביה קדרו (השווה ישׁ' לח, יב). 7 **[ה]ה ליום:** לשון יח' ל, ב, אך הקריאה מסופקת, וגם המשך הטור לא ברור; ואולי יש לקרוא: הה לי נם, והטור כולו הוא אפוא: הָהּ לִי נָם צוֹבָה וַעֲדָה, כלומר: כל ידידיה הרוצים ('צובה') בחברתה ('ועדה'), אומרים ('נם') 'הה לי'. 8 **ושתה:** ושמה. **בית מועדה:** מקום התוועדותה (כביכול), והמשורר משחק בכינוי לקבר 'בית מועד לכל חי' (איוב ל, כג). 9 **ופ:** בכתב היד נקודה לקיצור על הפ', אך לא ברור למה הכוונה, וגם האקרוסטיכון משובש (מכאן ועד שורה 14). ואולי הדברים מוסבים על הבעל (או האב) המקונן על הבת, וצ"ל 'ופָץ' (כמו 'ואמר'). 11 **תמר:** לשון מרירות. 12 **מרודה:** דכדוכה (השווה איכה א, ז). 13 **מעבדה:** מעשיה.

15 טָמְאָה וְטָהֳרָה שָׁמְרָה בְעוֹדָהּ
בְּצִדְקָהּ פָּרְשָׂה יָדָהּ
כְּמוֹ בַת הָיְתָה לְרַבֵּינוּ בְּעוֹדָהּ
וְלָקְחָה מוּסָרוֹ בְּחִימּוּדָהּ
מְמַהֶּרֶת לִמְכוֹנוֹ בְּמַצְעָדָהּ
20 נְחוּצָה לִדְבָרוֹ כִּדְבַר מוֹלִידָהּ
שָׂשָׂה בְחֶלְקָהּ בְּגָלוּיָהּ וְסוֹדָהּ
עֲשׂוֹת חֶפְצוֹ עוֹמֶדֶת עַל עָמְדָהּ
פּוֹצָה הוֹי הוֹי עַל פֵּירוּדָהּ
צוֹעֵד אֶל קִבְרָהּ לְפָקְדָהּ
25 קָנְתָה שֵׁם טוֹב וְהִרְבְּתָה צֵידָהּ
רַק הוּא לְאַשְׁרָהּ בְּרוֹב מוֹעֲדָהּ
שַׁעֲרֵי גַן עֵדֶן יִפָּתְחוּ לְנֶגְדָּהּ
וְתָבוֹא וְתֹאכַל פְּרִי מִגְדָּהּ

15–19 הוי בחורה נפטרה לאידה כתוב בתוך אות ערבית בצד טורים אלה

16 **פרשה ידה:** לתת צדקה, על פי מש׳ לא, כ. 17 **היתה:** כמו ׳הייתה׳ (השווה למשל לצורה ׳ועשת׳ [וי׳ כה, כא] במקום ׳ועשתה׳). **לרבינו:** אולי בעלה של הנפטרת (ראה במבוא לשירים). 18 **בחימודה:** ברצון. 19 **למכונו:** לביתו. 20 **נחוצה לדברו:** מקיימת את דבריו בזריזות. **כדבר מולידה:** כאילו היו אלה פקודותיו של אביה. 21 **בגלויה וסודה:** בכל אשר לה, בין בדברים גלויים ובין באלו הנסתרים. 23 **פוצה:** קורא, ומוסב על ׳רבינו׳ שנזכר קודם. 25 **קנתה שם טוב:** על פי אבות ב, ז. **והרבתה צידה:** והצטיידה לקראת הליכתה לעולם הבא במעשים טובים מרובים. 26 **רק... מועדה:** אולי: רק הוא (האלמן?) נותר לאשרה, כלומר לספר את דרכיה הטובות (השווה מש׳ לא, כח) בקהל רב (׳ברוב מועדה׳, לשון וועד, התכנסות); אך הלשון מגומגם. ואולי צ״ל ׳רק׳ במקום ׳רק׳. 28 **ותאכל פרי מגדה:** ותזכה לשכר על מעשיה הטובים (השווה מש׳ לא, לא).

ד. הספד על אישה ביום השנה לפטירתה

עֲשׂוּ מִסְפֵּד כַּתַּנִּים וְאֵבֶל כִּבְנוֹת יַעֲנָה
עַל [צָ]נְוָ֫ה הַהֲגוּנָה
הַיּוֹם לָהּ בְּקִבְרָהּ שָׁנָה

פזמ<ון>

[אוֹי נָא לִי] כִּי יָסַף יְיָ יָגוֹן עַל מַכְאוֹבִי
[יָגַ]עְתִּי בְּאַ֫[נְחָ]תִי וּמְ[נוּחָה] לֹא מָצָאתִי

[א... ... ...תי]
בְּבַקְּשִׁי אוֹתָךְ בְּבֵיתִי וְלֹא מָ֫צָ֥אתִי
[גַּם הַיּוֹם מְ]רֻ֫רִי שִׂיחִי עָנִיתִי
יָדִי כָּבְדָה עַל אַ֫נְחָתִי

דְּ[בָר]ֵךְ הַשְׁמִיעֵנִי יוֹנָתִי תַּמָּתִי
[ה...] לִי וְהַקְשִׁבִי אִמְרָתִי
וְהַרְאִינִי מַרְאַיִךְ
וּתְהִי זֹאת נֶחָמָתִי

זְיַי אִמִּי שְׁחַת[וּ] וְקִדְרָה צוּרָתִי

ד. מקור: קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS NS 109.34

הערות לנוסח: 3 לה] בין השיטין

ד. 1 **עשו... יענה:** על פי מיכה א, ח. 4–5 **[אוי נא לי]... מצאתי:** יר' מה, ג, וההשלמות על פי הפסוק; ונראה שפסוק זה נועד לשמש כרפרן. 7 **בבקשי... מצאתי:** נראה שאלו דברי האם השכולה המחפשת את הבת שנפטרה; וייתכן לקרוא 'בביתו', ואז יש לבאר שהבת הייתה נשואה והאם מחפשת אותה כביכול בבית הבעל. 8–9 **[גם היום]... אנחתי:** לשון איוב כג, ב (ועל פי פסוק זה ההשלמות), בתוספת תיבת 'עניתי' לצורך החרוז. 10 **יונתי תמתי:** שה"ש ה, ב; ו, ט (וכאן היא פניית האם אל הבת). 11 **[ה...]:** על פי העניין אולי אפשר להשלים 'האזיני'. 12 **והראיני מראיך:** על פי שה"ש ב, יד; והמשורר ציין נקודתיים לסימן של סוף טור אחרי 'מראיך', כנראה בטעות, ולא הוסיף את מילת החרוז. 13 **ותהי זאת נחמתי:** שילוב של איוב ו, י ('ותהי עוד נחמתי') עם תה' קיט, נ ('זאת נחמתי'). 14 **זיוי** וכו': מכאן ועד טור 21 באים דברי הבת הזועקת מקברה. **זיוי:** מראה פני.

15 חֲבוּשָׁה הִנְנִי בַּקֶּבֶר עַד בְּלוֹתָי
טְמוּנָה בְּבוֹר תַּחְתִּיּוֹת קוֹמָתִי
וְאַיֵּה אֵיפֹה תְּקוּתִי

יִתְּכוּ כַמַּיִם שַׁאֲגוֹתַי [..]ך [..תי]
כִּי לִפְנֵי לַחְמִי תָּבוֹא אַנְחָתִי
20 [לו] יֵשׁ נַפְשִׁי תַּחַת [... עַ]בוֹדָתִ[י]
מִי [יִתֵּן] תָּבוֹא שֶׁ[אֶ]לָתִי וְתִקְוָתִי

מוֹתֵךְ הֲלֹא ו[... ... ..ת]י
נִבְהֲלוֹתִ[י] מֵרְאוֹת וּמִשְׁמוֹעַ [..תי]
סוֹגַרְתִּי בְּיַד מָוֶת וְלֹא חָמַל עַל נואת[י]
25 [יִשְׁפּוֹ]ךְ [לָ]אָרֶץ מְרֵירָתִי

עָבְרוּ יָמַי וְגַם [...] שׂוֹאָתִי
פֶּתַע פִּתְאוֹם אֵיךְ נֶחְטַפְתִּי מִבֵּיתִי
צָדוּ צַעֲדַי וְהִשְׁלִיכַתְנִי עֲצָתִי
לוּ שָׁקוֹל יִשָּׁקֵל<ל> כַּעְסִי וְהַוָּותִי

30 קִינָה אַתָּמִיד וְאַזִּיל דִּמְעָתִי
רֹאשִׁי אָנִיד וְאַרְבֶּה בְּכִיָּתִי
שָׁכוֹחַ אִם אֶשְׁכָּחֵךְ בְּעוֹד בִּי נִשְׁ[מָתִי]
[ת.. ... ...] לְפָתִי

15 **חבושה:** אסורה. 16 **בבור תחתיות:** תה׳ פח, ז, כינוי לקבר. 17 **ואיה איפה תקותי:** איוב יז, טו (ושם הכתיב ׳אֵפוֹ׳). 18–19 **יתכו כמים... אנחתי:** על פי איוב ג, כד. 20 **[לו]... תחת:** הטור לקוי, אך הלשון בעקבות איוב טז, ד. 21 **מי... ותקותי:** איוב ו, ח. 22–23 **מותך וכו׳:** טורים אלה נאמרים כנראה שוב מפי האם השכולה. **נבהלתי מראות ומשמוע:** על פי יש׳ כא, ג, ועל פי פסוק זה אפשר להציע להשלים בסוף הטור: ׳נַעֲוַיתִי׳. 24 **סוגרתי ביד מות:** שוב דברי הנפטרת. **נואת[י]:** ייתכן שיש לנקד ׳נָוֶאתִי׳, מלשון נָוֶה (כלומר: על בני ביתי), אך ייתכן שהוא מלשון נוי, שכן בכתבי הגניזה נכתב בדרך כלל ׳נוֹאִי׳, ומשמעו: ולא חמל על יופיי (ופירוש זה מסתבר יותר). 25 **[ישפו]ך [ל]ארץ מרירתי:** איוב טז, יג, וההשלמה על פי הפסוק. 26 **עברו ימי:** המשך דברי הנפטרת (עד סוף המחרוזת). 28 **צדו צעדי:** על פי איכה ד, יח. **והשליכתני עצתי:** על פי איוב יח, ז (וראש הפסוק שם ׳יצרו צעדי אונו׳). 29 **לו... והוותי:** איוב ו, ב. 30–31 **קינה... בכיתי:** לא ברור מי הדובר: האם הבת שדיברה עד כה, ועתה ממשיכה לקונן על עצמה, או – כפי שמסתבר יותר – האם המדברת בטור 32. 32 **בעוד בי נש[מתי]:** על פי איוב כז, ג.